

युग शक्ति गायत्री

ॐ
भूर्भुवः स्वः
तत्सवितुर्वरेण्यं
भर्गो देवस्य
धीमहि
धियो यो नः
प्रचोदयात्।

जुलाई १९९४

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

વર્ષ : ૨૪
અંક : ૭

સંપાદક
ભગવતી દેવી શર્મા

પ્રકાશક
લીલાવત શર્મા

સરનામું
યુગ નિર્માણ યોજના
મથુરા (ઉ.પ્ર.) પી.ન. ૨૮૧ ૦૦૩
ફોન : કાર્યાલય : ૪૦૪૦૧૫
નિવાસ : ૪૦૪૦૦૦
ગ્રામ : યુગ નિર્માણ

અનુક્રમણિકા

૧. કષ્ટે ક્ષમામાં ભગવાનની સત્તા.....	૧
૨. સાધન નહીં, સાધના.....	૨
૩. નરપશુની નહીં, દેવમાનવોની પેઢી અવતરે.....	૩
૪. સંપૂર્ણ અધ્યાત્મનો પ્રતિપાદક ગ્રંથ એક ગીતા છે.....	૫
૫. સંયમ સાધના આત્મિક પ્રગતિને સરળ બનાવે છે.....	૮
૬. ગરીબાઈથી કેવી રીતે છૂટવું ?.....	૧૦
૭. લગ્ન બંધનનો આધાર શો છે ?.....	૧૩
૮. સગઠન અને સમન્વયના બે મુખ્ય સૂત્રો.....	૧૬
૯. સમાજ નિર્માણમાં અધ્યાત્મનો ફાળો.....	૨૦
૧૦. સોનાના ઈંડા આપનારી મરઘીનું પેટ તો ના ચીરશો.....	૨૩
૧૧. તમે શા માટે ઘરતીનો બોજ વધારો છો ?.....	૨૪
૧૨. ખર્ચાળ લગ્નો જ આપણને ગરીબ બનાવે છે.....	૨૫
૧૩. વૃદ્ધાવસ્થાને ગરીબગીરી બનાવી શકાય છે.....	૨૬
૧૪. આપણી અંદરનું દેવત્વ મૂળમૂત છે.....	૨૮
૧૫. સંકટ વધે એક વસ્તુ.....	૩૨
૧૬. ગાયત્રી મહાનિર્માણનું નુરુન કવચ.....	૩૫
૧૭. નિર્ભય જીવન એ જ પ્રમદ જીવન.....	૩૮
૧૮. ધારાવાહિક વિશેષ લેખના - ૧૮.....	૪૦
૧૯. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવનો અમૃતવાણી.....	૪૪

વિશ્વવ્યાપી હલચલો, સંવ્યાપ્ત વિભીષિકાઓ અને સંભવિત દૈવી પ્રકોપો ના નિવારણ હેતુ પરમ વંદનીયા માતાજી એક વિશેષ અનુષ્ઠાન સંપન્ન કરી રહેલ છે જે સંભવતઃ એક વર્ષ ચાલશે.

હાલમાં ભારતથી બહાર શિકાગો (યુ. એસ. એ.) લાટો (ફીજી દ્વીપ) તથા માન્ડ્રીયસ (કનાડા) અશ્વમેધ યજ્ઞ આગામી નિર્ધારણો સુધી સ્થગિત કરવામાં આવેલ છે.

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્

વર્ષ-૨૪

જુલાઈ-૧૯૯૪

વાર્ષિક લવાજમ-રૂ. ૩૫-૦૦

અંક-૭

સંસ્થાપક-પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

આજીવન લવાજમ-રૂ. ૪૫૦-૦૦

કણે કણમાં ભગવાનની સત્તા

પરમાત્માની સત્તાનું અસ્તિત્વ કણે કણમાં છે, આ સત્યને બધા સ્વીકારે છે. આંખો સમક્ષ ન દેખાતા હોવા છતાં પણ પરમાત્મા તો છે જ. અનુભૂતિ દ્વારા જે આપણને બોધ થતો રહે છે, તે આપણને આસ્તિક બનાવે છે. આપણા કાર્યો પર જે એક ન્યાયાધીશની દૃષ્ટિ રાખતા તે ભગવાન આપણને સતત તેમનો આભાસ કરાવતા રહે છે. જો કે વાસ્તવિક રીતે કોઈ દેખાતા પ્રતીકને જોઈને જ આપણે પરમાત્મા ઉપર, તેમના અસ્તિત્વ પર વિશ્વાસ કરવા ઈચ્છતા હોઈએ તો આપણે ઐશ્વર્યમાન, સૌંદર્યથી ભરપૂર સંપૂર્ણ કુદરતની સત્તાના કણે કણમાં તેમનું દર્શન માત્ર નહીં અનુભૂતિ પણ કરી શકીએ છીએ. 'ઐશ્વર્ય' શબ્દ જે જ્યાં ઉપયોગમાં આવે છે તેનાથી 'ઈશ્વર' શબ્દ બન્યો છે. જે વૈભવનો ભંડાર છે, જેની કીર્તિ ચારે દિશાઓમાં ફેલાયેલ હોય, પોતાનામાં પૂર્ણ હોય, સૌંદર્યથી ભરપૂર હોય તે ઈશ્વર છે. હંમેશા આપણે તેમની હયાતી આપણી ચારે બાજુએ જોવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો આપણને તે ઈશ્વર દૃષ્ટિગોચર થવા લાગશે જે "ઈકોલોજીકલ" સંતુલનના સ્વરૂપમાં, બરફ અને લીલોતરીથી છવાયેલ પહાડો, નદીઓ, વૃક્ષ, વનસ્પતિઓ, જીવજંતુઓ, માનવ માત્રની લાગણી ભાવનાના રૂપમાં આપણે જોઈએ અથવા મેળવીએ છીએ. ભારતીય

સંસ્કૃતિ દેવ સંસ્કૃતિ છે, અર્થાત્ તે મનુષ્યની મૂળભૂત સત્તાને દૈવી માને છે અથવા તેને ભટકાવથી વાળીને હમેશાં દેવત્વની તરફ વાળવામાં પ્રેરણા આપે છે. ભગવાનને દેવત્વ અત્યંત વહાલું છે એટલા માટે તો તે સદા તેને સાથ આપતા આવ્યા છે અથવા આગળ વધારતા આવ્યા છે. આપણા ઋષિ મુનીઓએ અને દેવ સંસ્કૃતિના પ્રણેતાઓએ બરફથી છવાયેલ ડુંગરમાળા બરફમય દેવાત્મા હિમાલયથી સૃષ્ટિનો ઉદ્ભવ માન્યો છે યા તે પર્વતરાજને, માત્ર શિલાખંડોને બરફથી ઢંકાયેલી જ ન માનતાં જીવતા જાગતા ભગવત્ સત્તાનું સ્વરૂપ માન્યા છે, જ્યાંથી ક્યારેક દેવત્વ ભરપૂર આર્યાવર્તમાં ફેલાયેલ બ્રહ્મવર્ત, ક્યારેક અહીંથી જ કૂટી નીકળીને સંપૂર્ણ વિશ્વસૃષ્ટિને પ્રભુમય બનાવેલ છે.

કુદરતના કણે કણમાં તો ભગવાન છે જ પરંતુ દેવાત્મા હિમાલયની ઐશ્વર્યમાન સત્તા જે તેમાંથી નીકળીને તેના હૃદયની સંવેદનાનો પ્રવાહ લઈને વહેવાવાળી ગંગા-યમુના જેવી સરિતાઓમાં આપણે ભગવાનની હયાતીનો બોધ વધારે નજીકથી પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. તપશક્તિથી ભરપૂર આ ઐશ્વર્યમાન સૃષ્ટિના સૌંદર્યશાળી રૂપને જોઈને ભલો કયો માણસ ઈશ્વરના અસ્તિત્વને નકારી શકે એમ છે ?

સાધન નહીં, સાધના

ધર્મ અને દર્શન, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિના પતનને જોઈને નાગેશ ભટ્ટનું સ્વાભિમાની મન આકળવિકળ થઈ ગયું. તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી આર્ષ-સાહિત્યનો નકામો ભાગ સુધારીશું નહીં અને જ્યાં સુધી શુદ્ધ અને સાચા દર્શનનું નિર્માણ કરી લઈએ ત્યાં સુધી બીજું કોઈ કામ કરીશું નહીં, ભલે પછી તેમને ભૂખે મરવું કેમ ન પડે ?

સાંજ સુધી જે કંઈ મળી જતું તે ખાઈને તેઓ આખો દિવસ આર્ષ-ગ્રંથોનું સંશોધન, પઠન પાઠન, મનન, ચિંતન અને લેખન-સંકલનમાં જ જોડાયેલા રહેતા. પોતાની સંસ્કૃતિને જીવિત કરવાની તેમની મહાન ભાવનાએ સ્વાસ્થ્યનું પણ ધ્યાન રાખવા ન દીધું. ઉંમર જેમ જેમ વધવા માંડી તેમ તેમ તેમનું શરીર માત્ર નિર્બળ ન થતું ગયું, પરંતુ પીઠમાં ખૂંધ પણ નીકળી આવી.

લોકી મશ્કરી કરતાં કહેતા, જુઓ આ ભગવાનનું કામ ! કહે છે જે ધર્મની રક્ષા કરે છે, ધર્મ તેની સ્વયં રક્ષા કરે છે. હવે ભગવાનને શું થઈ ગયું છે. જે પોતાના પ્રેમીની પણ રક્ષા નથી કરી શકતો ? કહેવાવાળા તો નાગેશની સામે પણ કોણ જાણે કેવું કેવું બોલી જતા હતા, પરંતુ તે નિસ્પૃહ સેવકનું મન જાણે કમળવત્ બની ગયું હતું. કોઈ કંઈક કહેતું તે એવી રીતે સરી જતું જેવી રીતે કેળાના પાંદડા પરથી પાણી. જે દિવાલના ટેકે બેસતા હતા તે દિવાલ ખૂંધને ખૂંચવા અને કષ્ટકારક લાગવા માંડી તો નાગેશ ભટ્ટે તે દિવાલને કાપીને કાણું કરાવી દીધું. કાણું એટલું મોટું હતું કે જ્યારે તેઓ દિવાલના ટેકે બેસી જતા ત્યારે ખૂંધ તેમાં સમાઈ જતી અને તેમને કોઈ પણ જાતનું કષ્ટ થતું ન હતું.

આ રીતે નિર્ધનતા અને અછતની વચ્ચે ભટ્ટની સાધના સતત ચાલતી રહી. સ્વાર્થી તત્ત્વો દ્વારા અપાયેલા નકામા વિચારો, શ્લોકોને પોતાના સાહિત્યમાંથી તેઓ એવી રીતે શોધી શોધીને ફેંકી દેવા લાગ્યા જેવી રીતે ખેડૂત ખેતરના નિંદામણને પકડી અને ચૂંટીને ફેંકી દે છે. નાગેશ ભટ્ટ પ્રકાંડ પંડિત તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. તેમની લાયકાત સામે કોઈ પણ વિરોધી વ્યક્તિ ટકી શકતો ન હતો.

મહારાજ પેશવા બાજરાવે આ બધું સાંભળ્યું ત્યારે ચકિત રહી ગયા. ખરેખર આવા પણ પંડિત અને લગનીવાળા તપસ્વી અત્યારે પણ આ દેશમાં હોઈ શકે છે, આના પર તેમને એકાએક વિશ્વાસ ન બેઠો. તેમણે આવા મહાન સાધક અને સંસ્કૃતિનિષ્ઠ

દેવપુરુષના દર્શન કરવાં અને તેમને મદદ આપવાનો નિર્ણય કર્યો.

પેશવા બાજરાવ મહારાષ્ટ્રથી પગપાળા પોતે જ વારાણસી પહોંચ્યા. વાસ્તવમાં જેવું સાંભળ્યું હતું તેવું જ જોવા મળ્યું. નાગેશ ભટ્ટનું શરીર કાળનો કોળિયો બનવા માંડ્યું હતું, પરંતુ અત્યારે પણ પુસ્તકોનો ઢગલો કરી પોતાની સાધનામાં મચી પડ્યા હતા, જેવી રીતે બાકીની દુનિયા તેમના માટે કોઈ સ્મશાનની જેમ હોય, જ્યાં ન તો કોઈ જોવા જેવું હોય છે કે ન લેવા જેવું, દુનિયામાં કેટલુંક ભૌતિક સુખ પણ હોય છે, આ તેમણે જાણ્યું જ નહીં.

પેશવાએ તેમને જોયા તો તેમની આંખો ભરાઈ આવી. પોતાના દુર્ભાગ્ય ઉપર તેમને મોટો પસ્તાવો થયો. આવા મહાપુરુષને તો ઘણા સમય પહેલાં સહકાર આપવો જોઈતો હતો. સંભવ છે કે તેઓ અત્યારની અપેક્ષાએ સેંકડો ગણું વધારે કામ કરી શક્યા હોત.

બાજરાવે આગળ જઈને તેમણે પ્રણામ કર્યા અને ઘણા માનપૂર્વક કહ્યું, “આચાર્ય મહાનુભાવ, આજ્ઞા આપો, જો હું આપને કંઈક મદદ કરી શકું તો મારું મોટું સૌભાગ્ય ગણાશે.”

ધ્યાનભંગ થયું તો નાગેશ ભટ્ટે મસ્તક ઊંચું કરીને મહારાજની તરફ જોયું અને તેમને પ્રેમપૂર્વક બેસાડતાં કહ્યું, “હા મહારાજ ! આત્માના અસ્તિત્વને પ્રમાણિત કરવા માટે એક સૂત્ર મહામુશ્કેલીથી હાથમાં આવ્યું છે પરંતુ તેની વ્યાખ્યા નથી કરી શકાઈ. જો તમે મને તે બાબતે મારી સહાયતા કરી શકો તો આપની મહાન કૃપા ગણાશે.”

આર્થિક મદદ આપવા માટે આવેલા મહારાજ પેશવા આ સાંભળી ચકિત રહી જતાં બોલ્યા. “આપની સાધના બેજોડ છે, એની સફળતાને કોઈ અટકાવી શકે તેમ નથી. ધન્ય છે આપના બ્રાહ્મણત્વ અને આ દેશને કે જેણે આપ જેવા નર રત્નોને જન્મ આપ્યો.”

પ્રતિભાઓ જ્યારે આજે પોતાના શોષણની, અધિકારોની તેમ જ કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રતિકૂળતાઓનો શોરબકોર મચાવતી જોવામાં આવે છે, તો લાગે છે કે તેમને બ્રાહ્મણત્વનો ક, ખ, ગ (કક્કો) સમજાવવો સર્વથા અનિવાર્ય છે. જો આ સમજવામાં આવ્યું, તો કોઈ પ્રયાસ વગર પ્રતિભા પરિષ્કાર સંપન્ન આત્મબળવાળા દેવમાનવોથી આ ધરતી દેવભૂમિ પરિપૂર્ણ થતી જોવામાં આવશે.

નરપશુની નહીં, દેવમાનવોની પેઢી અવતરે

માનવ વિકાસ જ્યાં અન્યોન્ય ઘટકો પર આધારિત છે, ત્યાં પર્યાવરણને સૌથી વધુ મહત્વપૂર્ણ માનવામાં આવે છે. એ સાચું છે કે માતાનું ચિંતન, આહાર અને સંસ્કાર બાળકને અસર કરે છે તથા જન્મ લીધા પછી પણ તેના પર તેની છાપ રહે છે, પરંતુ બાહ્ય જગતમાં આવતાં જ કાચી મનોભૂમિ ઉપર વાતાવરણના દેશ્યમાન જગતના આજુબાજુના વાતાવરણનો પ્રભાવ પડે છે. આમ તેનું પોતાની રીતે ઘણું મહત્વ છે. આપણે જો યોગ્ય વાતાવરણ વિકસતા બાળકોને આપી શકીએ, સુસંસ્કારોનું આરોપણ કરી શકીએ, તો જે બાળકોની પેઢી જન્મ લેશે, નિશ્ચિત જ સંસ્કારી અને શ્રેષ્ઠ ચિંતનવાળી થશે, દેવમાનવોના રૂપમાં વિકસિત થતી થશે. જો શ્રેષ્ઠ આત્માઓને પણ હલકા સ્તરનું વાતાવરણ મળ્યું તો સંભવ છે કે તેમની પ્રગતિમાં અવરોધ આવી જાય, તેઓ નરપશુ જ નહીં કોઈ બીજા જ રૂપોમાં જીવન પસાર કરીને આ માનવ શરીરનો દુરુપયોગ કરતાં જોવામાં આવે.

મહાપુરુષોનું કહેવું છે કે કેટલાયે શ્રેષ્ઠ સ્તરના આત્માઓ આ ધરતી પર આવે છે, પરંતુ ગર્ભાવસ્થામાં અથવા તે પછીના સમયે યોગ્ય વાતાવરણ ન મળવાને કારણે તે તરત જ ધરતી છોડીને અકાળ અવસાન પ્રાપ્ત કરી ફરીથી શ્રેષ્ઠ વાતાવરણની શોધખોળમાં સૂક્ષ્મ જગતમાં ચાલી નીકળે છે. પારલૌકિક જીવન સૂક્ષ્મ જગતનું રહસ્ય મોટું વિલક્ષણ છે, જો આમ જ થાય તો કોઈ આશ્ચર્ય ન થવું જોઈએ.

જન્મ લીધા પછી ઘરોમાં જે સ્વર્ગીય વાતાવરણ મળવું જોઈએ, તે ન મળવાને કારણે પણ કેટલાય જીવોને ગળે ટૂંપો દેતા અસાધ્ય રોગનો શિકાર થઈ અલ્પાયુ પ્રાપ્ત કરતાં જોવામાં આવે છે. કેટલીક વાર માનવ જગતથી સંબંધ તૂટી જવાને તથા

પશુઓની સંગતિ મળવાથી માનવ બાળકોને એવા જ વિકસતા જોવામાં આવે છે. જંગલનું જીવન જેવું વાતાવરણ પ્રદાન કરે છે, બાળક તેવું જ વિકસિત થવા પામે છે. રામુ વરૂની વાર્તા જાણીતી છે, જેમાં તેને વરૂ નવજાત સ્થિતિમાં ઉઠાવીને લઈ ગયું હતું, તેને શિકારીઓએ વરૂની જેમ ચોપગા પશુની જેમ ચાલતું જોયેલું. ઘણા પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ તેને બચાવી ન શકાયું. આવા અગણિત ઉદાહરણ છે. એક પ્રસંગ સને ૧૯૨૪નો છે, જ્યારે જર્મનીમાં આવેલા હૈમલિનના જંગલોમાંથી વનના ચોકિયાતોએ પીટર નામના દસ વર્ષના બાળકને જંગલી જાનવરોની વચ્ચે રમતો જોયો. તે સમયે બાળકની ડોક પર ખમીસનો ટૂકડો લટકી રહ્યો હતો. આ આધારે જાણકારોએ અંદાજ લગાવ્યો હતો કે કોઈ વિષમ પરિસ્થિતિને કારણે આ છોકરો ઘેરથી ભાગી ગયો હોવો જોઈએ. આચરણ અને બોલીમાં તે જાનવરો જેવો જ વહેવાર કરતો હતો. પીટરનું સચિત્ર વિવરણ જ્યારે ત્યાંના રાષ્ટ્રીય વર્તમાનપત્રોમાં પ્રકાશિત થયું તો ડુંગર નામના ખેડૂતે તેને પોતાના દીકરો છે એમ ઓળખાવ્યો, જે દરરોજના કૌટુંબિક કલહને કારણે ઘર છોડીને ભાગી ગયો હતો. આ તથ્યની પુષ્ટી ત્યારે જ થઈ જ્યારે તે એક રાત્રિએ લાગ જોઈ ફરી ઘેરથી જંગલમાં ભાગી ગયો. શોધકોએ તેને બીજીવાર પકડી ઈંગ્લેન્ડના શાસક રાજા જોર્જ પહેલાને સોંપવામાં આવ્યો. જ્યાં વિશેષજ્ઞોની દેખરેખ નીચે તેના શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. પછી તે એક સારો નાગરિક બની ગયો અને પચાસ વર્ષ સુધી જીવ્યો.

આવું જ વર્ણન ફ્રાંસમાં આવેલા એવરોન નગરના વિકટર નામના બાળકનું મળે છે, જેને સને ૧૭૯૬માં જંગલમાં વરૂઓના સમૂહમાંથી પકડવામાં આવેલો. એક દિવસ તક મેળવી તે પણ ફરીથી

જંગલમાં જતો રહેલો જ્યાંથી તેને પકડવામાં આવેલો. સને ૧૭૯૮માં ભયંકર ઠડીની એક રાત્રે તે વનમાં આવેલા એક કૃષિ-કાર્મ ઉપર આવેલો, જ્યાંથી તેને ફરીથી પકડી લેવામાં આવેલો અને મહાન શરીર વિજ્ઞાની એવમ્ મનોવૈજ્ઞાનિક ડૉ. ઈટાર્ડને સોંપી દેવામાં આવેલો. તેમણે તેને ધીરજપૂર્વક માનવ વ્યવહાર અને સૂત્ર સંકેતોનું શિક્ષણ આપ્યું. ગંભીરતાપૂર્વક અભ્યાસ કર્યા પછી તેનો નિયોડ રજૂ કરતાં જણાવ્યું કે પીટરની ઉંમર ૨૦ વર્ષની છે. કોઈ પરિસ્થિતિવશ માનવ સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાથી દૂર થવાથી તેનામાં માનવીય આચરણોનો અભાવ થયો હતો. પરંતુ પ્રકૃતિરૂપ સહેલીના કઠોર આઘાતો વડે તે એટલી વધારે નીકટતા સ્થાપિત કરી ચૂક્યો હતો કે તમતમતા તાપમાં અથવા કડકડતી ઠંડીમાં પણ આનંદથી રહેલા લાગ્યો. ડૉ. ઈટાર્ડના સાનિધ્યમાં તેણે પોતાના જીવનની ૪૦ વસંત માણી ત્યા સુધીમાં તો તે એક સભ્ય નાગરિક બની ચૂક્યો હતો.

સને ૧૯૭૩માં ઓસ્ટ્રીઆના સમાચારપત્રોમાં પાંચ વર્ષના એક બાળકનું સચિત્ર વિવરણ છપાયું હતું જેને વિજ્ઞાનીઓની એક સંશોધક ટૂકડીએ જર્મનીના શિકારી કૂતરાઓના ઝુંડમાંથી પકડવામાં આવેલ. તે કૂતરાઓની જેમ ચાલતો અને ભસતો હતો. જોવામાં આવ્યું કે સંકટ આવતાં તે તેના બાહુઓ માઘ કૂતરીની ગર્દન ઉપર વીંટી દેતો હતો અને તેને પોતાની મા સમજતો હતો. આની પહેલાં સને ૧૯૬૦માં થાઈલેન્ડના પ્રખ્યાત પંખીધર ચૈંગમાઈના માલિક હેરોલ્ડ એમ યંગે લાહુ

પહાડિયોના ગાઢ જંગલોમાં રહેનાર એ કદાવર મોટા વરૂ બાળકને પકડ્યું હતું. રાત્રિના સમયે તે ડૂંગરમાળાની નીચે ઉતરતું અને મનુષ્ય તથા પશુઓને પોતાનો શિકાર બનાવતો. વરૂની જેમ જ પોતાના ઘાંતથી શિકારની ગર્દન ઉપર હુમલો કરતો હતો અને તેને ખતમ કરી નાખતો હતો.

બધાથી આશ્ચર્યકારક અહેવાલ તો આયરલેન્ડના બાળકનું છે, જેને જંગલી વરૂઓના સમૂહમાંથી પકડી પાડેલો. તેની વિશેષતા એ હતી કે અન્ય વરૂની જેમ તે ઝડ ઝંખરાંના પાન ચૂંટી ચૂંટીને ખાતો હતો, તેમની જેમ હાથ પગ વડે ચાલતો હતો અને વરૂની બોલીમાં પોતાનો સ્વર મિલાવતો હતો. સુપ્રસિદ્ધ ચિકિત્સક ડૉ. એમ્સ્ટેડેમ્ પરીક્ષણો કરીને તાત્પર્ય પ્રસ્તુત કરતાં જણાવ્યું કે તે બાળકે પ્રકૃતિ સાથે એટલું ગાઢ તાદાત્મ્ય સાધી લીધું હતું કે ઠંડી-ગરમીની તેના શરીર પર કોઈ અસર થતી નહીં. છેવટે વાતાવરણ અનુરૂપ મળવાથી તે માનવ બાળકના રૂપમાં વિકસિત થઈ શક્યું.

ઉપર્યુક્ત વિવરણો દ્વારા એક જ તથ્ય નીકળે છે કે માનવ પ્રગતિ માટે તેની ચારેબાજુનું વાતાવરણ સુસંસ્કારી હોવું અત્યંત જરૂરી છે. જો આજની તથા કહેવાતી સભ્ય માનવ જાતિ હંમેશાં પ્રદૂષિત થતી સંસ્કૃતિ, ટી. વી. માધ્યમ દ્વારા બગાડવામાં આવતું ધરનું વાતાવરણ અને પોતાના વહેવાર વર્તનો ઉપર પણ થોડું ધ્યાન આપશે તો ભવિષ્યની પેઢી સુસંસ્કારી બની શકશે.

વૃદ્ધા નિયમ પ્રમાણે ચર્યમાં જતી અને પાદરીનું પ્રવચન મન લગાવીને સાંભળતી, જ્યારે ભગવાનનું નામ આવતું ડોશી ખૂબ જ ભક્તિભાવથી માથું નમાવતી. જ્યારે શૈતાનનું નામ આવતું ત્યારે પણ વૃદ્ધા તે જ ભાવથી માથું નમાવતી. પાદરી ચકિત થઈ ગયો. તેની ઉત્સુકતા વધી. તે પોતાની જાતને રોકી ન શક્યા. એક દિવસ કથા સમાપ્ત થતાં જ ચર્યની બહાર ડોશીને રોકીને પૂછવા લાગ્યા. માં પરમાત્માનું નામ આવવાથી માથું નમાવવાની વાત તો સમજી શકાય છે. પરંતુ શૈતાનનું નામ આવવાથી જે માથું નમાવો છો એ વાત સમજમાં ન આવી. ડોશી બોલી “કોણ જાણે કયા સમયે કોનાથી કામ પડી જાય ?”

સંપૂર્ણ અદ્યાત્મનો પ્રતિપાદક ગ્રંથ એક ગીતા છે

દુનિયાના બધા મહાન ધર્મગ્રંથો જે તે દેશની સમય મર્યાદામાં અવરોધક નથી, તે બધા તેનાથી પર છે. ભગવત ગીતા એવો એક મહાન ગ્રંથ છે. તેનો ઉપદેશ કોઈ એક જાતી કે દેશ વિશેષ માટે નથી, પરંતુ સમગ્ર માનવ સમાજ માટે છે. તેનો બોધ સર્વકાલિન અને સર્વદેશીય છે.

આવા મહાન ગ્રંથના અધ્યયનમાં આપણો ઉદ્દેશ્ય ફક્ત પાંડિત્ય-પૂર્ણ અથવા શાસ્ત્રીય આલોચના ન હોવી જોઈએ. ધારા-શાસ્ત્રીઓની જેમ તેના પ્રતિપાદિત વિષયોને તર્કની કસોટીએ ચઢાવવા નહીં. વાસ્તવિક રીતે આપણો ઉદ્દેશ્ય આ મહાન ગ્રંથમાંથી મદદ અને પ્રકાશ મેળવવાનો હોવો જોઈએ. આપણો હેતુ આમાંથી સાચો અભિપ્રાય અને જીવતો જાગતો સંદેશ પ્રાપ્ત કરવા પૂરતો હોવો જોઈએ. આપણે તેમાંથી એ વસ્તુ મેળવીએ જેનાથી આપણે પોતાની પૂર્ણતા અને ઉચ્ચતમ આધ્યાત્મિક શક્યતાઓનો આધાર બની શકીએ.

આ સાર્વભૌમિક ગ્રંથનો બોધ એકાંગી નથી, જેવો કે કેટલાક વિચારકોએ પોતાના મતના પ્રતિપાદનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેના કોઈ મહત્ત્વના ભાગ કે શ્લોકને લઈને એનાથી આગળ વધીને બાકી અઢારેય અધ્યાયને એક બાજુ રાખી ગૌણ કે સહાયક ઘોષિત કર્યા છે તથા ગીતાને માત્ર પોતાના જ મતનો બોધક અને સમર્થક ગ્રંથ માની લીધો છે.

કેટલાક લોકોનું કહેવું છે કે ગીતામાં કર્મયોગનું પ્રતિપાદન છે જ નહીં. તેઓ તેના બોધને કર્મસંન્યાસની પૂર્વની સાધના માને છે. જ્યાં ત્યાંથી ગીતાના જ શ્લોક વીણીને પોતાના મતને પ્રમાણિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પણ જો નિષ્પક્ષ થઈને વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ મતનો આગ્રહ નથી ટકતો. કારણ કે ગ્રંથમાં વારંવાર કહેવાયું છે કે

અકર્મ કરતાં કર્મ ઉત્તમ છે. કર્મની શ્રેષ્ઠતા આ વાતમાં છે કે કામનાનો આંતરિક ત્યાગ કરીને કર્મ પરમાત્માને અર્પણ કરવાનું હોય છે.

બીજા લોકોમાંથી કેટલાકનું માનવું છે કે ભક્તિ તત્ત્વનું પ્રતિપાદન જ ગ્રંથનો એક માત્ર ઉપદેશ છે. તે લોકો ગીતાનાં અદ્વૈત તત્ત્વની આ બધાની સાથે આત્માના બ્રહ્મમાં શાંત ભાવથી નિવાસ કરવાની સ્થિતિને જે ઉચ્ચ સ્થાન અપાયું છે તેનો અનાદર કરે છે. નિઃસંદેહ ગીતામાં ભક્તિ તત્ત્વ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે, વારંવાર તેને દોહરાવવામાં આવ્યો છે. આમાં પુરુષોત્તમ સિદ્ધાન્તને પ્રતિષ્ઠાપિત કરીને આ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે ભગવાન પુરુષોત્તમ છે અને તે જ છે જેને જગતના સંબંધે ઈશ્વર કહેવામાં આવે છે. આ બધી મોટા માર્કાની વાતો છે, માનો તેનું મહત્ત્વનું તત્ત્વ છે. છતાં આ ઈશ્વર તે આત્મા છે જેનામાંથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનની પરિતૃપ્તિ થાય છે, એ જ યજ્ઞનો પ્રભુ છે, બધાં કર્મો તેની પાસે તો જાય છે અને એ જ પ્રેમમય સ્વામી છે જેનામાં ભક્ત હૃદય પ્રવેશ પામે છે. વાસ્તવમાં ગીતા આ ત્રણે જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મનો સમન્વય, સંતુલન સ્થાપિત કરે છે. ક્યારેક જ્ઞાન ઉપર ભાર મૂકે છે, તો ક્યારેક કર્મ પર તો ક્યારેક ભક્તિ પર, પરંતુ તેનું જોર તાત્કાલિક વિચાર પ્રસંગથી સંબંધ રાખે છે. એ અભિપ્રાયથી નહીં કે આમાં કોઈ શ્રેષ્ઠ અથવા નબળું છે. વાસ્તવમાં જે ભગવાનમાં આ ત્રણે મળીને એક થઈ જાય છે તે જ પુરુષ પુરુષોત્તમ છે.

પરંતુ અત્યારે પાશ્ચાત્ય વિચારોથી પ્રભાવિત આધુનિક લોકોએ જ્યારથી ગીતા તરફ નજર કરી છે, વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે ત્યારથી લોકોનો ઝોક જ્ઞાન તત્ત્વ, ભક્તિ તત્ત્વને ગૌણ માનીને તેના કર્મ વિષયક આગ્રહનો લાભ ઉઠાવીને તેને કર્મયોગ શાસ્ત્ર, કર્મ વિષયક સિદ્ધાંત માનવા તરફ જોવામાં

આવે છે. નિઃસંદેહ ગીતા કર્મયોગ શાસ્ત્ર છે તો બરાબર, પરંતુ તે કર્મોનો જે જ્ઞાનમાં અર્થાત્ આધ્યાત્મિક સિદ્ધિમાં સમાવિષ્ટ હોય છે તે કર્મો જે ભક્તિ પ્રેરિત છે. આ તે કર્મોનું શાસ્ત્ર કદાપી નથી જેને આધુનિક મન, કર્મ માની બેઠા છે. એ કર્મોનું તો હરગીજ નહીં જે અહંકારવશ કરવામાં આવે છે. છતાં પણ ગીતાના આધુનિક વ્યાખ્યાકાર એ બતાવવા માગે છે, કે ગીતામાં કર્મનો આધુનિક આદર્શ જ ગ્રહણ કરેલ છે. કેટલાય વિદ્વાનો આમ કહેવા લાગ્યા છે કે નિવૃત્તિમાર્ગ તથા સાધનામાં તત્પર શાંતિ ઈચ્છુકો ગીતાનો વિરોધ કરે છે. બીજા સામાજિક કામોને નિસ્વાર્થ ભાવથી કરવાના આદર્શ પ્રતિપાદિત કરે છે. હકીકતે આમાં સ્પષ્ટ જ અને ઉપરોક્ત અર્થગ્રહણ કરતાં પણ એવી કોઈ વાત નથી. આ એક પ્રાચીન ગ્રંથને અર્વાચીન બુદ્ધિથી સમજવાનું પરિણામ છે.

ગીતા મુખ્યત્વે વિશુદ્ધ આધ્યાત્મિક ગ્રંથ છે. નીતિશાસ્ત્ર કે આચારશાસ્ત્રનો ગ્રંથ નથી. પરંતુ અત્યારના લોકોની બુદ્ધિ યુરોપીય સંસ્કૃતની અસરવાળી છે. તેમણે દાર્શનિક આદર્શવાદ અને ભક્તિના સ્થાને કથાકથિત આદર્શ સમાજ સેવાનો લાભ મૂકી દીધો છે અને ઈશ્વરથી છૂટકારો મેળવી લીધો છે. અથવા એમ કહી શકાય કે ઈશ્વરને કેળવ રવિવારની રજા પૂરતો રાખ્યો છે. જો કે કર્મનિષ્ઠા અને પરોપકારની મનુષ્ય જાતિને સુખી કરવાની અભિલાષા સંબંધી વાતો ઘણી ઉત્તમ છે. એ ભાગવત સંકલ્પનો ભાગ જ છે અને આજે તેની અનિવાર્યતા પણ છે.

ભારપૂર્વક આ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો કે નિસ્વાર્થ પોતાની સામાજિક, કૌટુંબિક જવાબદારીઓનું પાલન જ એનો સર્વાંગી બોધ છે તે બરાબર નથી. શું ગીતા ગૌતમબુદ્ધને સમાધાન આપી શકે છે કે તેમને ફરીથી પત્ની અને પીતાની પાસે મોકલી આપે અને શાક્ય રાજ્યનું સુકાન સંભાળવાનું કહે, આ સંભવ નથી. ન તો પરમહંસ રામકૃષ્ણને કહી શકે કે તમે કોઈ પાઠશાળામાં શિક્ષક થઈને રહો

અને નિસ્વાર્થ ભાવથી બાળકોને ભણાવ્યા કરો. ન તો વિવેકાનંદને મજબુર કરી શકે છે કે તમે જઈને પોતાના પરિવારનું ભરણ પોષણ કરો અને તેમના માટે વકીલાત, દાક્તરી કે પત્રકારત્વનો ધંધો ચાલુ કરો. એનો બોધ તો દિવ્ય જીવન પસાર કરવાનો છે. તે એક માત્ર પરમાત્માનો આશ્રય ગ્રહણ કરવાનું કહે છે. બુદ્ધ, રામકૃષ્ણ કે વિવેકાનંદના ભાગવત કર્મ આ બોધને અનુકૂળ હતાં. નિષ્કામ કર્મ ભગવાન પ્રાપ્તિના સાધનોમાંનું એક છે, સાધ્ય નહીં.

આધુનિક આલોચકોએ ગીતાના પ્રથમ ત્રણ ચાર અધ્યાયો ઉપર ભાર મૂક્યો છે અને એને કર્મયોગનું પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્ર બતાવીને ઈતિશ્રી કરેલ છે. “કર્મણ્યેવાધિકારસ્થ મા ફલેષુ કદાચન” આ વચનને એ લોકો ગીતાને મહાકાવ્ય કહીને બિરદાવે છે અને બાકીના અધ્યાય અને તેમાં રહેલું ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાન એમની દૃષ્ટિએ ગૌણ છે. આધુનિક મનની બુદ્ધિ માટે આ સ્વાભાવિક પણ છે. તેનું કારણ એક જ છે કે તાત્ત્વિક ગૂઢ વાતો અને ઘણા દૂરના આધ્યાત્મિક અનુસંધાનોની ચેષ્ટાઓથી આ બુદ્ધિ ગભરાઈ ગઈ છે.

ગીતાનું મહાવાક્ય પરમ વચન શું છે ? એને શોધી કાઢવું પડતું નથી. ગીતા પોતે જ પોતાના અંતિમ શ્લોકોમાં તે દેવી સંગીતને ઝણઝણતું કરે છે. ત્વમેવ શરણ ગચ્છ સર્વભાવેન ભારત ।

તત્પ્રસાદત્પરા શાંતિ સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ શાશ્વતનમ્ ॥
તેમ જ અંતમાં :

સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં બ્રજ ।

અર્થાત્ પોતાના હૃદય પ્રદેશમાં સ્થિત ભગવાનનું સર્વભાવે શરણ સ્વીકાર, તેના પ્રસાદમાંથી તું પરમ શાંતિ અને શાસ્વત પદ મેળવીશે. મેં તને બિલકુલ ગૂઢ જ્ઞાન બતાવ્યું છે. હવે તે ગૂઢ જ્ઞાનને પરમ વચનને સાંભળ જે હું હવે બતાવું છું. મારા મનવાળો થા, તું મારો ભક્ત બન, મારે માટે યજ્ઞ કર અને મને નમ અને પૂજા કર, તું નિશ્ચિત મારી પાસે આવીશ કારણ કે તું મને વહાલો છે. બધા ધર્મોનો ત્યાગ કર અને મારું શરણ લે. હું તને સર્વ પાપોથી મુક્તિ આપીશ. શોક કરીશ નહીં.

ગીતાનું સઘળું પ્રતિપાદન પોતાને ત્રણ સોપાનોમાં વહેંચી દે છે. જેના ઉપર ચઢીને કર્મ માનવસ્તરથી દિવ્યમાનવ સ્તર સુધી પહોંચી જાય છે. પ્રથમ સોપાનમાં માણસ કામનાનો ત્યાગ કરીને પૂર્ણ ક્ષમતાથી પોતાને કર્તા સમજીને યજ્ઞ રૂપથી કર્મ કરશે, આ યજ્ઞ તે ભગવાન માટે કરશે જે પરમ છે, એક માત્ર આત્મા છે, જો કે હજી સુધી તેણે તેમને પોતે અનુભવ નથી કર્યો. આ પહેલું સોપાન છે. બીજું સોપાન છે માત્ર ફળની ઈચ્છાનો જ ત્યાગ નહીં પરંતુ કર્તાપણાનો પણ ત્યાગ અને અનુભૂતિના આત્માની જેમ અકર્તા, અક્ષર તત્ત્વ છે અને સર્વકર્મ વિશ્વશક્તિ પ્રકૃતિના છે જે વિષમ કરનારી વિશેષ ક્ષર શક્તિ છે. છેલ્લું સોપાન છે પરમાત્માને તે પરમ પુરુષને ઓળખી લેવો જે પ્રકૃતિના નિયામક છે, પ્રકૃતિગત જીવો તેની આંશિક અભિવ્યક્તિ છે તેઓ જ પોતાની પૂર્ણ પરાત્પર સ્થિતિમાં પ્રકૃતિ દ્વારા સઘળાં કર્મ કરાવે છે.

પહેલું સોપાન છે કર્મ યોગ, ભગવત પ્રીતિ

માટે નિષ્કામ કર્મોનો યજ્ઞ, અહીં ગીતાનો ભાર કર્મો ઉપર છે. બીજું સોપાન છે 'જ્ઞાનયોગ' આત્માની ઉપલબ્ધી, આત્મા અને જગતના સતતસ્વરૂપનું જ્ઞાન, અહીં બધું જોર જ્ઞાન ઉપર છે. પરંતુ સાથે સાથે નિષ્કામ કર્મ પણ ચાલે છે. ત્રીજું સોપાન છે ભક્તિયોગ, પરમાત્માની ભગવાનના રૂપમાં ભક્તિ અને શોધ, અહીં ભક્તિ ઉપર જોર દેવાયું છે, પરંતુ જ્ઞાન પણ ગૌણ નથી. તેમાં એક નવો જુસ્સો આવી જાય છે, કૃતાર્થ થઈ જવાય છે. છતાં કર્મોનો યજ્ઞ ચાલુ રહે છે. બન્ને પ્રકારની ધારાઓ અહીં જ્ઞાન, કર્મ ભક્તિની ત્રિવણીમાં ફેરવાઈ જાય છે અને યજ્ઞનું ફળ મળે છે. એટલે કે પરમ સત્તાની સાથે યોગ અને પરમ ભગવતી પ્રકૃતિની સાથે એકતા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

આ છે ગીતાના ઉપદેશનો સાર-મર્મ જેને અપનાવીને વ્યાવહારિક જીવનમાં કાર્યાન્વિત થઈ મનુષ્ય અધ્યાત્મની ઊંચામાં ઊંચી ઉપલબ્ધિ પ્રાપ્ત કરી ધન્ય થઈ જાય છે.

અપ્સરા રંભા શુકદેવજીને લલચાવા ગઈ. શુકદેવજી સ્વભાવે વૈરાગી હતા. તેઓએ તેની તરફ ધ્યાન આપ્યું નહીં. રંભા પોતાની તરફ તેમનું ધ્યાન આકર્ષિત કરવા લાગી. તેઓએ પૂછ્યું, “દેવી ! તમે મારું ધ્યાન તમારી તરફ કેમ આકર્ષિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો ?” રંભાએ કહ્યું, “તમને જીવનનો એવો રસ ચખાડવાનો હેતુ છે, જે તમોએ ચાખ્યો નથી.”

શુકજી બોલ્યા, “દેવી ! હું તો તે સાર્થક રસ મેળવી ચૂક્યો છું જેનાથી ક્ષણ વાર દૂર જવાથી જીવન નિરર્થક બનવા લાગે છે.”

“જ સવિતો યેન ક્ષણે મુકુન્દો વૃથા ગતં તસ્ય નરસ્ય જીવનમ્.”

એક ક્ષણ માટે પણ જો પરમાત્માનું સેવન કરવામાં ન આવે તો મનુષ્યનું જીવન નિરર્થક થવા લાગે છે. એટલા માટે દેવી હું તો તે રસને છોડીને જીવનને નિરર્થક બનાવવા ઈચ્છતો નથી. કંઈ બીજો રસ હોય તો પણ મારે શું ?

રંભાએ પોતાના શરીરના રૂપની વિશેષતાઓ બતાવવાની શરૂ કરી. શુકદેવે સાંભળ્યું અને બોલ્યા, “દેવી ! આજે મને પહેલીવાર જાણવા મળ્યું કે નારીનું શરીર આટલું સુંદર, સુગંધિત હોય છે. તમારી કૃપાથી એની ખબર પડી ગઈ. હવે કદાચ ભગવત્ પ્રેરણાથી પુનઃ જન્મ લેવો પડશે, તો નવ માસ કોઈ આપ જેવી માતાના ગર્ભમાં રહીને તેનું સુખ મેળવીશ. હજુ તો પ્રભુનું કાર્ય મુખ્ય છે.”

સ્વભાવે વૈરાગી શુકજીએ નારી શરીરની નિંદા કરી નહીં. ફક્ત પોતાની એક નિષ્ઠ બુદ્ધિથી હકારાત્મક માર્ગ પસંદ કર્યો.

સંયમ સાધના આત્મિક પ્રગતિને સરળ બનાવે છે

ઋષિઓ, મુનિઓ, સાધકો તેમજ સંન્યાસીઓની તપશ્ચર્યા કષ્ટ સાધ્ય હોય છે. તેમાં કેટલીય કઠોર ક્રિયાઓ કરવી પડે છે. એકાંતમાં રહેવું, સંન્યાસી બનવું, મન મારવું, બ્રહ્મચર્ય સાધવું, શરીરને અનેક પ્રકારના કષ્ટ આપવા જેવા કૃત્યોમાં એકનિષ્ઠાપૂર્વક લાંબા સમય સુધી લાગેલા રહેવું પડે છે. લાંબા વ્રત, ઉપવાસ કરવા, ઈચ્છાઓનું દમન કરવા માટે કષ્ટ સાધ્ય પ્રવૃત્તિઓ કરવી પડે છે, જે કોઈ વિરલા માટે જ સંભવ છે. સાથે જ એક મુશ્કેલી બીજી છે કે જો વ્રત ભંગ થવા લાગે તો ઉલટાના નુકસાનકારક પરિણામો પણ આવી શકે છે. બહુ મુશ્કેલી પડે છે. લાંબો કૂદકો લગાવવાવાળા ક્યારેક ચૂકી જાય છે, તો પગ તૂટવા જેવું કષ્ટદાયક જોખમ પણ ઉઠાવવું પડે છે.

સરળ માર્ગ શોધવો હંમેશાં સગવડભર્યાં રહે છે. ધીમી ગતિએ ચાલવાથી સમય તો વધારે લાગે છે પણ સાથે જ એ સગવડ પણ છે કે દોડવાવાળાઓની માફક બેચેનીનો, ઉતાવળનો સામનો પણ નથી કરવો પડતો અને પાછળ પડી જવાથી મશ્કરીનું પાત્ર નથી બનવું પડતું અને મનોબળ પણ નથી તૂટતું. ભવિષ્યમાં ચાલતા રહેવાની હિમ્મત પણ જળવાઈ રહે છે, સાથે જ ગતિશીલતા છોડી દેવાની જરૂર પણ નથી પડતી.

તપનું સર્વ સુલભ સ્વરૂપ છે સંયમ. અસંયમી મનની સ્વતંત્ર રીતની કોઈ પણ દિશામાં દોડી નીકળવાની આદત ખાસ કરીને ઉદંડતાના સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે. મર્યાદાઓ અને બંધનોને તોડતા રહેવાની કુટેવ જ્યારે પરિપક્વ થઈ જાય છે ત્યાર પછી નશાબાજીની જેમ તેની પાસેથી પીછો છોડાવવો મુશ્કેલ પડે છે. ઝેરી વેલના ફેલાવા પહેલાં જ તેને દબાવી દેવામાં તે મુશ્કેલીઓનો સામનો નથી કરવો પડતો, જે ઉડા મૂળ જમાવી લેવાથી તેને નિર્મૂળ કરવાનો કઠીન પરિશ્રમ કરવો પડે છે. અસંયમ એક પ્રકારનો શિસ્તભંગ છે, જેને શરૂઆતથી જ નિયંત્રિત કરવો પડે. લીલી લાકડીને વાળી શકાય છે, પણ પાકી જવાથી અથવા સૂકાઈ જવાથી તે તૂટવા લાગે

છે. લીલી માટીના વાસણ બને છે. સૂકાઈ જવાથી તો તેની કઠોરતા નકામી થઈ જાય છે. ત્યારે તેને કોઈ બીબામાં ઢાળવાનું શક્ય નથી બનતું.

જેને સરળ, સ્વાભાવિક જીવન પસાર કરતાં કરતાં તપ સાધનાના લાભોથી લાભાન્વિત થવાનું છે તેને સર્વ પ્રકારની સંયમ સાધના અપનાવવા માટે તત્પર રહેવું જોઈએ. તેના ઉપર સંકલ્પપૂર્વક નિષ્ઠા પણ રાખવી જોઈએ.

ઈન્દ્રિયનિગ્રહમાં વ્રત અને ઉપવાસનું સ્થાન ઉચ્ચ છે. ઉપવાસનો અર્થ કોઈક દિવસ સાધારણ ભોજનનો રિવાજ બદલી નાંખવા માત્રનો નથી, પણ તે છે કે પેટને પોતાનું ગુંચવાયેલ કામ સરળ બનાવી દેવા માટે એક દિવસ મુક્તિ આપવી. સારું તો એ છે કે આ દિવસ ફક્ત પાણી લઈને જ પસાર કરવામાં આવે. ન થાય તો દૂધ, છાસ, રસ જેવી પ્રવાહી વસ્તુઓ મર્યાદિત પ્રમાણમાં લઈને ૨૪ કલાકનો ઉપવાસ પૂરો કરવામાં આવે. જીભની લોલુપતા અને ઉતાવળ મળીને ગળી જવામાં ઉતાવળ દેખાડે છે. તે કામને નકામું સમજીને જેમ તેમ પૂરું કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એ ન થવું જોઈએ. સમજવું જોઈએ કે અડધું ભોજન પેટમાં પચે છે અને અડધું મોંઢાની લાળ તેમ જ સ્ત્રાવોથી. એટલા માટે ખોરાકને મોંઢામાં લાંબો સમય સુધી રાખવો જોઈએ, દાંતનું કામ ભોજનને ઘંટીની માફક દળીને બારીક કરવાનું છે. સાથે જ ખોરાકના સ્વાદનો આનંદ લેવાનો પણ છે. ભોજન સાત્ત્વિક, લીલું, સજીવ અને શાકાહાર વર્ગનું હોવું જોઈએ. તેમાં મરચા, મસાલા, ખાંડ ચરબીનું પ્રમાણ ઓછું હોય. આ રીતે ભૂખથી ઓછા પ્રમાણમાં નિશ્ચિત સમયે કરવામાં આવેલ ભોજન જીવનદાતા કહેવામાં આવે છે. આ મર્યાદાઓને ધ્યાનમાં રાખીને ભોજન લેવાનું વ્રત પાળવામાં આવે તો શરીર સ્વસ્થ અને લાંબા આયુષ્યવાળું બની શકે છે. સાથે જ વધારે માત્રામાં ખર્ચ કરવામાં વધારે સમય ખરાબ કરવાની જરૂર પણ નથી પડતી. “જેવું ખાઈએ અન્ન તેવું બને મન”ની ઉક્તિ સો ટકા સાચી છે, જો આહારમા નશાનો, મિષ્ટાન્ન અને પકવાનનો, અથાણું-મુરબ્બાનો સમાવેશ રહેશે તો તેનાથી ફક્ત

શરીર ઉપર જ નહીં પણ મન ઉપર પણ પ્રભાવ પડે છે. અખાદ્ય ખાવાવાળાઓની માનસિક ચંચળતા વધી જાય છે. તે કોઈ મહત્વપૂર્ણ કામ ઉપર મનને એકાગ્ર કરી શકતા નથી. બેફામ ખર્ચા કરતા રહેવામાં બહુમૂલ્ય માનસિક શક્તિઓનો અપવ્યય જ થાય છે. તે ચેતન પ્રકાશનો સદ્ઉપયોગ થવાથી જે પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ શકે છે તે તેના સિવાય નકામું જાય છે. શરીરગત પ્રવૃત્તિઓની નિયમિત દિનચર્યા થવી જોઈએ. સમયનું આયોજન કરવું અને પછી તેના પાલન ઉપર પૂરતું ધ્યાન દેવું, જીવન સંપત્તિની સુવ્યવસ્થા છે. જે તેને સ્વભાવનું અંગ બનાવી રહે છે તે વધુ ઉપયોગી કામ વધુ પ્રમાણમાં કરી શકે છે. આનો અર્થ એ થયો કે જે ખાવામાં આવ્યું છે તેનો ચોથો ભાગ જ શરીરમાં વપરાય છે. બાકી બધું નિરર્થક ચાલ્યું જાય છે. ઉલટાની કબજિયાત ઉત્પન્ન કરી અંગોમાં ઝેર વધારે છે.

આહારની માફક જ ઈન્દ્રિય સંયમમાં બ્રહ્મચર્યને મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. કામુક્તાને એક પ્રકારની વિકૃતિ માનવામાં આવે છે. શારીરિક ઉત્તેજના તો ગર્ભધારણની જરૂરિયાત માટે જ ક્યારેક ઉભરે છે. ખાલી મગજ ઉપર રાક્ષસ સવારી કરે છે. આ કહેવત ખાસ કરીને કામુક વિચારોના સંબંધમાં લાગુ પડે છે. જોવામાં આવે છે કે અશ્લીલ દૃશ્યો તેમ જ પ્રવૃત્તિઓ કામ વગર બેસી રહેવાવાળા ઉપર સવારી કરે છે અને તેનું આકર્ષણ ચિંતનને કોઈ મહત્વપૂર્ણ પ્રયોજનોમાં લાગતાં રોકે છે. વૈજ્ઞાનિકો, વિદ્વાનો, મુનીઓ, બુદ્ધિજીવીઓ, કલાકારો, સાહિત્યકારો પોતાના મનને સાધવાની કુશળતામાં નિષ્ણાત હોય છે. તેઓ મગજમાં વાંદરા જેવી ઉછળ-કૂદ થવા દેતા નથી. જે કામને ઉપયોગી તેમજ જરૂરી માને છે તેમાં એકાત્મ ભાવથી તન્મયતા સ્થાપિત કરે છે અને ઉલટા મનથી તેમજ વિકૃત નજરથી જે વિકારો આવતા જુએ છે તેમના ઉપર તરત જ નિયંત્રણ સ્થાપિત કરી લે છે.

અસ્તવ્યસ્તતાનું એકીકરણ કરવું કેટલું ચમત્કારી છે તેને બધા જાણે છે. તણખલાઓથી દોરડું વણવામાં આવે છે અને દોરા મળીને કપડું બને છે. ભવ્ય ભવન છૂટી ઈંટોને એકત્રિત કરીને જ બનાવવામાં આવે છે. વિચારોના સંબંધમાં પણ આ જ

વાત છે. જે વિદ્યાર્થી એકાગ્રભાવે રૂચિપૂર્વક ભણે છે તે સારા વર્ગે ઉત્તીર્ણ થાય છે. પ્રતિસ્પર્ધાઓમાં આવા પ્રકારની મનોભૂમિવાળા સફળ થાય છે. આર્કિટેક, એન્જિનિયર, સાહિત્યકાર, વૈજ્ઞાનિક વગેરેની સફળતાઓનું શ્રેય તેમની એકાગ્રતા ઉપર જ નિર્ભર રહે છે. સુગરી નામનું પક્ષી આ જ આધારે સુંદર માળો બનાવે છે. ઈન્દ્રિય સંયમની માફક જ વિચાર સંયમની પણ એક પ્રકારની સાધના તપશ્ચર્યા છે.

જેને સાધારણ મનુષ્ય પણ જાગૃતતા રાખીને પોતાના મહાવરામાં ઉતારી શકે છે અને નિશ્ચિત દિશામાં ઉત્સાહવર્ધક સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેઓ પોતાના સમયને સાધે છે તેઓની મનની એકાગ્રતા સધાય છે. અર્થાત્ દિનચર્યા બનાવી સમયનું ઉત્તમ વિભાજન કરી યોજના બનાવે છે. સમયની એક પણ ક્ષણ બરબાદ થવા દેતા નથી. આળસ અને પ્રમાદથી બચે છે અને સાહસપૂર્વક સમયને, જીવન સંપત્તિને મૂલ્યવાન સમજી તેના નાના નાના ભાગને પણ વ્યવસ્થિત રૂપે ઉપયોગમાં લાવતા રહે છે.

આ સત્કર્તાઓમાં ઈમાનદારીપૂર્વકનો શ્રમ અને યોગ્ય ઉત્પાદન પણ સંકળાયેલ છે અને તેના ઉપયોગમાં સરેરાશ નાગરિકના નિર્વાહસ્તર સાથે તુલના કરતા રહેવું પણ જરૂરી છે. જે કમાવામાં આવે, તે હદ બહારનું હોય તે જરૂરી નથી. શ્રમપૂર્વક ઈમાનદારીથી થોડું પણ કમાઈ શકાય છે. તેટલાથી જ સંતોષ માનવો હોય અને પ્રસન્ન રહેવું હોય તો તેનો એક જ ઉપાય છે કે ખર્ચ કરતી વખતે એ વાતનું ધ્યાન રાખવામાં આવે કે તેમાં ક્યાંય ખોટા ખર્ચને સ્થાન તો નથી મળી રહ્યું. સામાન્ય રીતે લોકો પોતાની મોટાઈ બતાવવા માટે કપડાંની, ઘરેણાંની, શણગાર પ્રસાધનોની ઠાઠ-બાઠના પ્રદર્શનોની જરૂર પડે છે. જેના માટે તેઓને ઘણા પૈસા અને સમય બરબાદ કરવો પડે છે. એવું વિચારવામાં આવે છે કે આ આધારે શ્રીમંતાઈની છાપ પાડી શકાશે અને મોટાઈ પ્રગટ કરી શકાશે, પરંતુ થાય છે ઉલટું. પોતાની અને બીજાઓની આંખોમાં ખટકવાના, અસંયમી અને હલકા પ્રકારના હોવાની જ ભેટ મળે છે. એ ન થાય તેમ જ અર્થ સંયમ પણ બધા સંયમોની માફક સાધી શકાય તો વ્યક્તિત્વ વિકાસની ક્રિયા સફળતાપૂર્વક હસ્તગત થઈ શકે છે.

ગરીબાઈથી કેવી રીતે છૂટવું ?

આવકને વધારવા માટે સમયને નકામો ગુમાવવાની સ્થિતિ સમાજના ક્યારેય આવવા દેવી ન જોઈએ અને જે તે પ્રસંગે જેટલો વધારે પુરુષાર્થ કરી શકે તેને તેટલું જ શ્રેય-સન્માન મળવું જોઈએ. સાથોસાથ નવી કસોટી એ પણ રીતે થવી જોઈએ કે જે એશઆરામમાં સમય વિતાવે છે તેમનું સન્માન ન કરીને કામચોરની લાઈનમાં ઊભા કરી દેવા જોઈએ. કામચોર હોવું એ ઘાડ પાડવા જેવો જ અપરાધ છે. મક્તબોરોને સામાજિક પ્રતિષ્ઠાથી વંચિત રાખવા જોઈએ.

ગરીબીથી મુક્તિ મેળવવાનો ફક્ત એક જ આધાર આવકમાં વધારો માનવામાં આવે છે. જે સમગ્ર નહીં પણ અંશતઃ સાચો છે. આવકના વધારાથી સગવડના સાધનો મેળવી શકાય છે. આ મુખ્ય વાતને બધા જાણે છે અને માને પણ છે પરંતુ આ સંદર્ભે એક મોટું તથ્ય એ પણ સંકળાયેલ છે કે કમાયેલ પાઈ પાઈનો સર્વોત્તમ સદ્ઉપયોગ થવો જોઈએ. અપવ્યયના નામે એક પાઈ પણ ખર્ચાવી ન જોઈએ. આમ જે ગુમાવાય છે તેને કારણે સારી કમાણીવાળા પણ ગરીબ, તંગીવાળા અને દેવાદારો જેવી દુર્દશા સહન કરે છે.

દુનિયામાં એકથી એક વધીને ચમકવાળી ભભકાદાર વસ્તુઓ જોવા મળે છે. બધી આકર્ષક લાગે છે. આવેશની તે ખુમારીમાં લોકો બિન ઉપયોગી વસ્તુઓ ખરીદે છે અને આવારાની જેમ રહીને દુર્વ્યસનોના ભોગ બને છે. જેને પૈસાનું મૂલ્ય અને મહત્ત્વ સાચી રીતે ખબર નથી, જે જરૂરી વસ્તુઓને મહત્ત્વ નથી આપતા, તેઓ હંમેશાં નકામા ખર્ચનો ભાર અસાધારણ સ્વરૂપે વધારી લે છે. વસ્તુઓ ખોટી રીતે વપરાઈ જવાથી સંકટ ઊભું થતાં જરૂરી વસ્તુઓને મેળવવી અનિવાર્ય બની જાય છે. આ સમયે દેવુ કરવાથી, અનૈતિક આચરણ કરવાથી અને જમા કરેલ રકમને ખોટી રીતે વેડફી દેવાથી પરિવારની સ્થિરતા કફોડી સ્થિતિમાં આવી જાય છે.

નશાખોરી આર્થિક દુર્વ્યસનોમાં બહુ ચર્ચિત છે.

તે કુટેવના અભ્યાસી એટલા પૈસા બગાડે છે. જેને બચાવીને ઘરના બીજા જરૂરી કામ પૂરા કરી શકાય છે, સુરક્ષા અને સુનિશ્ચિતતા મજબૂત બનાવી શકાય છે, પણ થાય છે આનાથી ઉલટું, સ્વાસ્થ્ય દિવસે-દિવસ લથડતું જાય છે. માનસિક ક્ષમતા ઘટીને ગમાર સ્તરની બની જાય છે. પરિવારમાં ક્લેશ ઊભા થાય છે. સંતાનો ઉપર કુસંસ્કાર પડે છે. સમાજમાં અપ્રામાણિક અને તરછોડાયેલ સમજવામાં આવે છે. સમાજમાં તાત્કાલિક ગેરફાયદો એ કે આવશ્યક કાર્યો માટે પૈસા-પૈસા માટે ભીખ માંગવી પડે છે.

આ ચર્ચા એક નશાખોરના દુર્વ્યસનની થઈ કારણ કે આ બહુચર્ચિત અને સર્વવિદિત છે. આ સિવાય આવા ઘણા નકામા ખર્ચો છે જે અમીરી પ્રદર્શનનું ઢોંગી આવરણ બનીને આજે બિનજરૂરી પ્રતિષ્ઠાનો પ્રશ્ન બની ગયો છે. છતાંય અમીરોને વધારે સુખ-સગવડો ભોગવતા જોવામાં આવે છે અને તેમનું અણધર લોકો વચ્ચે સન્માન પણ વધારે હોય છે. આવા વાતાવરણમાં ગરીબ લોકો અમીર જેવો સ્વાંગ બનાવવા માટે એવું આડંબર બતાવે છે. જેટલી ગરીબાઈ છુપાઈ રહે અને અમીરીનું વિચિત્ર મોહરુ લોકોને ભરમાવવામાં કોઈ પ્રકારે સફળ થઈ શકે. આ ધોખેબાજી અને મુશ્કેલીમાં પડેલા લોકો ખોટા ખર્ચની એવી પ્રવૃત્તિઓ અપનાવે છે જે આર્થિક તંગી પડવાની સ્થિતિમાં પોતાને લાવી મૂકે છે.

ફેશન, ઘરેણા, શૂંગાર, ઠાઠ-માઠ આ શ્રેણીમાં આવે છે. આ બધા વગર સરળતાથી કામ ચાલી શકે છે. છતાં પણ લોકો આને પ્રાથમિકતા આપતા ગયા છે જેથી જોવાવાળાઓની આંખ ધૂળ પડવાથી અર્ધી મિચેલી સ્થિતિમાં રહી શકે. ગરીબી દેખાય નહીં અને અમીરીનું ઓઢણું સાચું જ લાગવા લાગે. મહિલાઓની સજાવટ ઉપર પુષ્કળ ખર્ચ થાય છે. મર્દ પણ પોતાને મોટા સાહેબ દેખાડવા અથવા અમીરોની શ્રેણીમાં ગણાવા વિવિધ પ્રકારના આડંબર કરતા નજરે પડે છે. અમીરોની પાસે બિનજરૂરી

દોલત હોવાને કારણે તેઓ લોકોની આંખોમાં ચમક પેદા કરવા માટે કેટલાય નકામા ખર્ચ કરી શકે છે પણ તે નવા ધનવાનો માટે શું કહેવું જે ખરેખર છે તો ગરીબ પણ અમીરીનું આવરણ ઓઢવાથી પોતાની વસ્તુસ્થિતિ શું ની શું દેખાડવાની માયાજાળ રચવામાં વિશ્વાસ કરે છે.

મુશ્કેલીઓમાં ખુલ્લા હાથે પૈસા ખર્ચવાવાળા પાસે જરૂરી કામ માટે બચત હાથમાં ન હોવાથી હેરાન તો થાય જ છે, સાથોસાથ ખાડો પૂરવાનો કોઈ બીજો રસ્તો ન સુઝવાથી પોતાની હૈંસિયત અનુસાર બેઈમાની, ચોરી, માયાજાળ વગેરે કરવા પ્રેરાય છે. આવા નકામા ખર્ચ લોકોની સાચી દૈષ્ટિએ અપ્રામાણિક, અવિશ્વાસુ અને અદૂરદર્શી માનવામાં આવે છે. ચમચાગીરીની વાહવાહી લૂંટવા સિવાય તેને કોઈ સમજદારનું ન તો સન્માન મળે છે અને ન તો સહાનુભૂતિ. નકામા ખર્ચને આમ તો અપરાધીની શ્રેણીમાં ગણવામાં નથી આવતું પણ ખરેખર તે છે તો અનૈતિક જ. અધિકારવિહિન ઈચ્છાને તિરસ્કાર ન મળે તો બીજું મળે શું ? આ ભ્રમ દરેકે મનમાંથી કાઢી નાંખવો જોઈએ કે સાચી પરિસ્થિતિને લાંબા સમય સુધી છુપાવી શકાય છે. ધોખેબાજી ફક્ત થોડા લોકોને થોડા સમય સુધી જ મૂર્ખ બનાવી શકે છે. તેના બારિક પડ હવાનાં એક જ ઝપાટે જ ઉડી જાય છે.

નકલ કરવી જ હોય તો ખોટા ખર્ચ કેમ કરીએ કે જેથી આવનાર દિવસોમાં દેવાળીયા બનીને અને અપરાધ કરીને અવિશ્વાસ તેમ જ અસહયોગની નિંદા ભોગવવી પડે. નકલ તેમની કેમ કરવામાં ન આવે જે 'સાદું જીવન ઉચ્ચ વિચાર'ના સિદ્ધાંતોને અપનાવીને સજ્જનતાના પ્રતીક સમાન સમજાતી સાદગીને અપનાવે છે અને પોતાની આદર્શવાદીતાને કારણે દરેકની નજરમાં વિશ્વાસુ શ્રદ્ધાળું અને દીર્ઘદૈષ્ટા સમજવામાં આવે છે.

પ્રચલિત ઉલટી માન્યતાઓને સીધી કરીને જોવામાં આવે તો ખાતરી થશે કે મોટા ભાગે ખર્ચ આ નકામા ખર્ચવાળી વિપત્તિઓમાં ખર્ચાઈ જાય છે. જો યોગ્યતાની કસોટી પર વિચાર કર્યા પછી આપણા ખર્ચાઓને નવી પદ્ધતિથી નિર્ધારિત કરવામાં

આવે તો જ ખબર પડે કે રોટી, કપડાં અને મકાન જેવી પ્રાથમિક જરૂરિયાતોમાં જેટલો ખર્ચ થાય છે તેની સરખામણીમાં અમીરી અને આડંબરોમાં દેખાવમાં તેટલો ખર્ચ તો હવામાં ઉડી જાય છે. આન જો દીર્ઘદૈષ્ટિનો અંકુશ લગાવી રોકવામાં આવે તો ખર્ચામાં કાપ થવાને કારણે જે લાભ મળવા લાગે છે તે આવક વધવાથી શક્ય લાભ જેટલો થાય છે. આ પ્રકારનો વિવેક સમતુલિત કરી દેવાથી ઓછી આવકવાળા પણ બજેટને સમતોલ કરીને પોતાનું ભરણ પોષણ ઈજ્જત-ઈમાનદારી ગુમાવ્યા સિવાય કોઈને કોઈ પ્રકારે કરી શકે છે. ઓછી મજૂરી મેળવવાવાળો મજૂર પણ કોઈને કોઈ રીતે પોતાનું ખર્ચ ચલાવે છે. પછી યોગ્યતા માટે તેમ કરવું કેમ સરળ થઈ નહિ. પરિસ્થિતિ અનુસાર બજેટ સમતોલ બનાવીને ચાલવું એવી સમજદારીની ભેટ છે કે તેની હાજરીમાં ઓછી આવકમાં પણ કોઈ પણ ક્ષોભ વગર જીવન જીવી શકાય છે.

આવક વધારવી ઉચિત છે. તે માટે પરિશ્રમ, કુશળતા અને જવાબદારીનો પોતાની કાર્યપદ્ધતિમાં સમાવેશ કરવાથી વધારે આવકનો મોકો દરેક પરિસ્થિતિમાં મળી શકે છે. તેનો ઉપયોગ એવી ગુણવત્તામાં કરવો જોઈએ કે જે જીવન સ્તરને લગભગ વિકસાવે છે. કુપોષણથી બચવાવાળો ખોરાક મેળવવા માટે ખાદ્ય પદાર્થોની પસંદગી અને તેને પકવવાની પદ્ધતિમાં થોડો સુધારો કરી લેવાથી પૌષ્ટિકતા વધારવાનો અને સ્વાસ્થ્ય સુધારવાનો મોકો મળી શકે છે. કપડાં ભલે સસ્તા મૂલ્યનાં હોય પણ સાફ રાખવા માટે સાબુની ગુણવત્તામાં વધારો કરી શકાય છે. રહેવાના ઘર, હવા, પ્રકાશનો પ્રવેશ કરી શકે તેવા બનાવવા માટે તેમાં ફેરફાર-પરિવર્તન કરી શકાય છે. ઘરના દરેક સભ્યને શિક્ષિત-સાક્ષર બનાવવા માટે શિક્ષણ સંવર્ધન માટે થતો ખર્ચ વધારી શકાય છે. પુસ્તકો-પત્રિકાઓ ખરીદવામાં પણ થોડા રૂપિયા ખર્ચી શકાય છે. કળા, સંગીત, જેવા આનંદ આપનારા સાધન ઘરમાં હોય તો સારી વાત છે. પથારી વગેરેમાં જો ઉણપ હોય તો તેને પૂરી કરી શકાય છે. વાહન માટે થતો ખર્ચ ઘટાડીને ચાલીને

અથવા સાઈકલ જેવા સાધનોનો ઉપયોગ કરવાની વાત વિચારા શકાય છે. આમ બચતની વાત વિચારવી અને જરૂરી કામમાં તેનો ઉપયોગ કરવો દરેક સમજદાર વ્યક્તિ માટે આવશ્યક બની જાય છે.

બાળકોની સંખ્યા ઉપર અંકુશ લગાવીને પણ ગરીબાઈને રોકી શકાય છે. આ મોંઘવારીના જમાનામાં દરેક બાળક ઉપર તે સ્વાવલંબી થાય ત્યાં સુધીનું સરેરાશ ખર્ચ સેંકડો રૂપિયા થાય છે. જો વગર બાળકે રહી શકાય કે એકાદથી ચલાવી શકાય તો ગરીબીનો અડધો બોજ સહજ રીતે હલકો કરી શકાય છે. પત્નીને ભવિષ્યમાં બીમાર પડવાની મુશ્કેલીથી બચાવી શકાય છે અને નિર્ધનતાને કારણે મરવાવાળા બાળકોનું ભવિષ્ય અંધકારમય બનાવવામાંથી બચી શકાય છે. તે બચતને પતિ-પત્ની એક બીજાને વધારે સુખી બનાવવામાં અને પરિવારની સ્થિતિ સુધારવામાં લગાવી શકાય છે. આ બધા વિકલ્પ ઉત્સાહવર્ધક છે જ્યારે બાળકોની લાઈન લગાવતા જવાથી ગરીબાઈને લાંબા સમય સુધી ઘરમાં બેસાડી રાખવા સિવાય બીજું કશું જ નથી.

ઘૂમઘામયુક્ત અને દહેજ-ધરેણાંવાળા લગ્નો તો પ્રત્યક્ષ સામે ચાલીને બરબાદીને નિમંત્રણ આપવાવાળાં જ કહી શકાય છે. બારમું, તમાશા, સગા-સંબંધીઓની મહેમાનગીરી, પ્રેતજમણ જેવા સામાજિક રીત-રિવાજ પણ એવા છે જે આંધળી પરંપરાઓના ભક્તોને કોઈ પણ પ્રકારની સુખી હાલત સુધી પહોંચવા દેતા જ નથી અને ન તો તેવા દિવસો આવવા દે છે. આ કુરીવાજો, દુર્વ્યસનો હોય ત્યાં સુધી આર્થિક સ્થિતિ સુધરી શકશે નહીં, ભલે લોકો આવક વધારવા માટે ગમે તેટલાં ઉપાય કરે. ફૂટેલા ઘડામાં પાણી કેવી રીતે રોકાય ?

ગરીબીએ નિરક્ષરતાને વધારી છે અથવા નિરક્ષરતાથી ગરીબી વધી છે એ વિવાદમાં ન પડીને આપણે એ માનવું જોઈએ કે બન્ને સાથી મિત્રો છે અને અવિભક્ત રીતે જોડાયેલા છે. જ્યાં એક રહેશે ત્યાં બીજાનો અડો જામેલો હશે જ. એટલા માટે

ગરીબાઈને દૂર કરવાની સાથે શિક્ષણ સંવર્ધનને પણ એક ગાડીના બે પૈડા માનવા જોઈએ. કોઈ પણ સારી-ખરાબ દિશામાં સાથો-સાથ ચાલવાવાળા બે કદમ માનવા જોઈએ અને બંનેના ઉચિત ઉપચાર કરવા જોઈએ. આવક પણ વધારવી જોઈએ અને શિક્ષણ પણ. ગરીબાઈ પણ હટવી જોઈએ અને નિરક્ષરતા પણ હટવી જોઈએ. આજીવિકાને મેળવવાની સાથે જોડાયેલ શિક્ષણનું માળખું આપણે નવી પદ્ધતિથી નવી સમજણથી ઊભું કરીએ. કોઈ સમય એવો હતો જ્યારે રાણીઓ અને કાળા સાહેબોની માંગણી પૂરી કરવાવાળા વિદ્યાર્થીઓ શોધવામાં આવતા, પણ એ સ્થિતિ તો સમગ્ર રીતે બદલાઈ ગઈ. આઈ. એ. એસ. ઑફિસર બનવાના સ્વપ્નમાં રાયતા છોકરાઓને હંમેશાં નિરાશ જ થવું પડે છે. કોઈ પણ રીતે અભિનેત્રી અથવા મેમ સાહેબ બની ઉડતા-ફરતા રહેવાની તમન્ના રાખવાવાળી છોકરીઓને પણ સંસારમાં પ્રવેશ કરતી વખતે હંમેશાં અવળી સ્થિતિનો સામનો કરવો પડે છે. આવી દશામાં મનોવેગનું પૂર આવે છે અને વિદ્રોહના વિવિધ આવેગો ફૂટે તે સ્વાભાવિક છે. લાંબો સમય, ભારે શ્રમ અને ખૂબ જ ધન ખર્ચ કરવાવાળા શિક્ષણની ખાસ કરીને ગામડાંના ક્ષેત્રોમાં ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ, જે વિદ્યાર્થીનું મગજ ધરતી ઉપર ચાલતું ન રાખવા દઈને તેને આકાશમાં ઉડવાના સ્વરૂપે ઈચ્છા અથવા અનિચ્છાપૂર્વક પ્રેરિત કરે છે. બાળશિક્ષણ, પ્રૌઢશિક્ષણ, ઉચ્ચશિક્ષણનું સ્તર ગમે તે ભલે કેમ ન હોય પણ તેથી ગરીબીને હટાવવાનું સાહિત્ય એકત્રિત કરવાના તથા તે પ્રકારનું માનસ બનાવવાના તત્ત્વો અનિવાર્ય રૂપે જોડાયેલાં રહેવા જોઈએ.

આજે શીખવાડવું જોઈએ કે બચત કેમ કરીને થઈ શકે છે અને વ્યયના અનેક પ્રચલનોથી કેવી રીતે બચી શકાય છે. આજીવિકામાં વધારો, વ્યયને રોકવું, તેની સાથોસાથ તે સમજદારી પણ વધે જેના આધારે સુસંસ્કારીતા અને પ્રગતિશીલતાના બંને ફાયદા સાથોસાથ ઉઠાવી શકાય.

લગ્ન બંધનનો આધાર શો છે ?

લગ્નની સાથે એક મહત્વપૂર્ણ તત્ત્વ જોડાય છે - 'પ્યાર'. આમાં રૂપ, લાવણ્ય, કળા-કૌશલ્ય, સિવાય કામુક્તાને કારણે પણ નજીકનો સંબંધ જોડાય છે અને દુલાહ સ્તરની ઉમંગો ઉઠે છે. સહાનુભૂતિ પણ ઉપજે છે. સાથીને પ્રસન્ન કરવા માટે થોડીક ભેટ, ઉપહારનો ક્રમ પણ ચાલે છે. આ સમગ્ર પ્રકરણને વ્યાવસાયિક બુદ્ધિવાળો લોકઆચાર કહી શકાય છે, પ્રાસંગિકની ચાપલુસી પણ. આની સ્થિરતા ત્યાં સુધી રહે છે જ્યાં સુધી ઈચ્છિત મનોકામનાઓ પૂરી થતી રહે છે. આમાં કોઈ કારણે ઉણપ આવવા લાગે તો તે આવેગ પણ ઓછો થતાં-થતાં પૂરો થવા લાગે છે. બીમારી, નિર્ધનતા, વ્યસ્તતા વગેરેની થતી જોવા મળી છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ જ્યારે કામ આચાર યોગ્ય નથી રહેતી તો તેમના પતિઓની પ્રેમ પરિચર્યા ઘટીને ખૂબ જ નીચે આવી જાય છે. રોગીષ્ટ થવાને કારણે પણ ઉપેક્ષા થવા લાગે છે. આ ઉપેક્ષાનો મોકો મળતાં બીજો શિકાર શોધવા લાગે છે. આ પતંગીયા અને ભમરા જેવું પ્રકરણ છે. જ્યારે ફૂલ કરમાવા લાગે છે ત્યારે તેના ઉપર ગુંજન કરવાવાળા ભમરા નથી દેખાતા અને ન તો પતંગીયા તેમની સાથે એકાત્મતા નિભાવવા માટે પરેશાન હોય. છે. આ દિવસોમાં આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિને વિવાદાસ્પદ પ્રેમના નામે ઓળખવામાં આવે છે. નશો જ્યાં સુધી ચઢેલો રહે છે ત્યાં સુધી જ ખુમારી રહે છે. ખુમારી ઉતરવાથી જ બધું ઠંડુ થઈ જાય છે. આ એક પ્રકારનો ઉન્માદ, આકર્ષણ છે જે પરિસ્થિતિઓની અનુકૂળતાને આધારે જીવંત દેખાય છે અને પ્રતિકૂળતા આવતાં જ વગર મોતે મરી જાય છે.

આવો આવેશ વિવાદાસ્પદ પ્રેમી-પ્રેમીકાઓમાંથી એક અથવા બંનેમાં ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં જોઈ શકાય છે. આ સ્તરને વેશ્યાવૃત્તિની નજીક સમજી શકાય છે. જો લગ્ન સાથે પણ આ દૃષ્ટિકોણ જોડાયેલ હોય તો તેનું લાંબા સમય સુધી ચાલવાનું કે આદર્શની પૂર્તિમાં સહાયક બનવાની

આશા ન રાખી શકાય, નિશ્ચિત વફાદારીની પણ નહીં. જ્યાં સ્વાર્થ સિદ્ધિ જ પરસ્પર બંધન બનતી હોય ત્યાં એ જોખમ પણ રહેશે કે જેના સ્વાર્થમાં જ્યારે જેટલી ઉણપ આવવા લાગે ત્યારે તે મહાપાપથી ઉદાસીનતા દેખાડવા, ઉપેક્ષા કરવા અને મોઢું મચકોડવા લાગે. આ બજારુપન જો વિવાહ જેવા ઉચા પ્રયોજનના પ્રસંગે પણ જોડાયેલ રહે તો સમજવું જોઈએ કે તેમાં ન તો સ્થિરતા રહેશે અને ન તેવો લાભ મળવાનો છે જેને સાચા પ્રેમનો આનંદ કહેવામાં આવે છે. જેની સાથે સક્ષમ વફાદારીની તથા ઉચા પ્રકારના આદર્શોના પૂરા થવાની આશા રાખી શકાય છે. એક બાજુ એકની સંખ્યાને સમાન રેખા ઉપર રાખવાથી અગિયાર બને છે. પણ જો ઉપર-નીચે રાખવામાં આવે તો તે ફક્ત બે જ થાય છે. તુચ્છ લોકો દ્વારા તુચ્છ દૃષ્ટિકોણને આધારે કરવામાં આવેલા લગ્નોની થોડી ઉપયોગીતા ત્યાં સુધી રહે છે જ્યાં સુધી બીજા પક્ષથી સ્વાર્થ સઘાતો તથા મળતો દેખાય છે.

સામાન્ય રીતે વિવાહ પ્રસંગમાં કામુક્તાની પૂર્તિને જ મુખ્ય આધાર માનવામાં આવે છે. વહુઓ વિશે વિચારવામાં આવે છે કે તેમને સ્વતંત્ર આજીવિકા કમાવી નહીં પડે. પતિની, પરિવારની કમાણીમાંથી વ્યવસ્થિત સુવિધાવાળું ગુજરાન ચાલતું રહેશે. વિરોધ પક્ષ વિચારે છે કે રોટી, કપડાંની કિંમતમાં એક એવી નોકરાણી મળી જેના વ્યક્તિત્વ અને સ્વાભિમાનને પણ હંમેશાં માટે ખરીદી લીધું. જ્યાં આ સોદાબાજી જ તાલમેલ બેસાડી રહી હોય તો સમજવું જોઈએ કે આ ગઠબંધનનું સ્તર ખૂબ જ નીચા પ્રકારનું છે. આ લાભો માટે જેટલી જવાબદારી ઉઠાવવામાં આવે છે, તેમાં બંને માટે નુકસાન જ નુકસાન છે. સારું તો એ થાત કે આવા કામચલાઉ લગ્ન કરવાની જગ્યાએ મન ઉપર થોડો અંકુશ લગાવી દેવામાં આવ્યો હોત અને સંયમને સહારે અવિવાહિત જીવન વ્યતિત કરી લીધું હોત. આમાં

પોતાને જ થોડું બાંધવું પડ્યું, સાથીને દુર્ગતિગ્રસ્ત બનાવવાનો અનર્થ તો ઓઢવો નથી પડ્યો. લગ્નને પારસ્પરિક સ્વાર્થોને પૂરા કરવા માટે કરવામાં આવેલી એક સામૂહિક ઠેકેદારી ન સમજવી જોઈએ.

પાશ્ચાત્ય દેશોથી શરૂ થયેલી યૌવનને મુક્ત રીતે માણવાની સમસ્યાએ ત્યાંની વિવાહ પરંપરાને એક રમત બનાવી દીધી છે. વારંવાર વિવાહ, વારંવાર છૂટાછેડાને કારણે ત્યાં પરિવાર સંસ્થા એક રમત બની ગઈ છે. એ જૂઠ્ઠા આશ્રયમાં પતિ-પત્ની સિવાય ત્રીજા કોઈને બેસવાની પરવાનગી નથી. વૃદ્ધજનોને તેની છાયામાં બેસવાની વાત તો દૂર રહી બાળકો સુધી અનાથાલયોમાં મોટા થાય છે. તેનો ખર્ચ કાં તો જન્મદેનાર આપે છે અથવા તો પછી સરકાર ઉપાડે છે. આ રીતે ઉછરેલા બાળકો કાનૂની સંતાન પણ કહેવામાં આવે છે અને ગેરકાનૂની પણ. કાનૂની એટલા માટે કે તેમને પોતાના મા-બાપના નામની ખબર છે. ગેરકાનૂની એટલા માટે કે તેમને વાલીઓનો સ્નેહ, લાડ, રક્ષણ અને માર્ગદર્શન જેવું કશું જ મળતું નથી. પેઢીઓને આ દુર્ગતિનો સામનો એટલા માટે કરવો પડે છે કે લગ્નનો અર્થ યૌવન સુખની કાયદાની છૂટ માત્ર બનીને રહી ગયો છે. તે બંધન પાછળ કોઈ ઉચ્ચ ઉદ્દેશ્ય અથવા આદર્શ ન હોવાને કારણે સ્વાદ પરિવર્તન માટે ખાવાનો ખોરાક બદલતો રહેવાની માફક સાથી પણ બેઘડક બદલાઈ જાય છે. આવી દશામાં વફાદારીની કોણ કોની પાસે આશા રાખે ? પતંગીયાં અને ભમરા જ્યારે એક ફૂલને છોડે છે અને બીજા ઉપર બેસવામાં કોઈ સંકોચનો અનુભવ નથી કરતા તો પછી પતિ-પત્ની જ કેમ કોઈના જીવન સાથી બનીને રહે ? આ પરિસ્થિતિઓમાં તેમની જીવનચર્યા હોટલમાં ખાવા અને ધર્મશાળામાં ઉતરવા જેવી સ્થિતિ બની જાય છે. કામુક્તાને મુખ્ય માનીને કરવામાં આવેલા લગ્ન બંધનોના પરિણામ બીજા કયા હોઈ શકે ?

આ બીમારી હવે આપણા દેશમાં છોકરા-છોકરીઓ દ્વારા એક-બીજાના ચહેરા જોઈને પસંદગી કરવાની શરૂઆત કરી છે. આની સાથે સાથે દહેજ, ઘરેણાં જેવા પ્રલોભન પણ જોડાયેલા છે. એક

અનિચ્છનીયતાની સાથે તેની સાથે હળતી-મળતી બીજી અર્નેતિકતાઓ જોડાય તો આશ્ચર્યની વાત શી છે ? લગ્નની પાછળ જો કામુક ઉદ્દેશ્ય જ મુખ્ય રહે તો યુરોપ હોય અથવા ભારતનો દામ્પત્ય પ્રેમ અને કર્તવ્યપાલનની ગહનતા કેવી રીતે નભી શકશે ? જો તેને સ્થાન ન મળે તો તે આનંદ, સંતોષ અને વિશ્વાસ ઉભરશે જ નહીં, જેને આધારે બે શરીર એક પ્રાણ બનીને ઘરના આંગણામાં જ સ્વર્ગીય આનંદની અનુભૂતિ કરે છે.

ખરેખર લગ્ન આત્માના ઉડાણે બંધાય છે અને તે દરેક પરિસ્થિતિમાં તેટલા જ સક્ષમ બની રહે છે. આપણું બાળક કુરૂપુ હોવા છતાં પણ સુંદર લાગે છે તો કોઈ કારણ નથી કે પતિ માટે પત્ની અથવા પત્ની માટે પતિ અનેક ખામીઓ હોવા છતાં પણ પ્રાણપ્રિય ન બની શકે. એક બીજા પ્રત્યે જવાબદારી નિભાવવામાં આગળ રહેવાની સ્પર્ધા ન કરે. સીતા, સાવિત્રી, દમયંતી, ગાંધારી, સુકન્યા વગરે આના જ ઉદાહરણ છે. આ સંદર્ભે પતિઓએ પણ પોતાની પ્રામાણિકતા અને નિષ્ઠાથી પાછળ હટવા નથી જ. મનુષ્યની આદર્શવાદિતાની આ આવશ્યકતા છે. આથી ઓછામાં એક-બીજાને તેટલા પ્રાણપ્રિય લાગી જ ન શકે જેમાં બંનેને પોતાના યોગ્ય-અયોગ્ય સાથીથી ઉચિત સંતોષ તેમ જ આત્મભાવ નિરંતર ઉપલબ્ધ થતો રહે. આટલું થવાથી જ પરિવાર નાના આકારમાં દેવ સમુદાય બની શકે છે અને તે પરિધિમાં રહેતા બધા જ સભ્યો ભૌતિક તેમજ આત્મિક દ્વિપક્ષીય સંતોષ તેમજ આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે.

શરીરનો નિર્વાહ અને સૌંદર્યતાનું આયોજન તો પૈસાના જોરે જ થઈ જાય છે. સુવિધા, સાધન, ચતુર અને સુખી લોકો મેળવી જ લે છે. આટલા માત્રને જો જીવન કહેવામાં આવે તો તેને સુખી સંપન્ન માણસોનો જ આધાર કહી શકાય છે. પરંતુ જો ધનિષ્ઠ આત્મિયતાની જરૂરિયાત સમજવામાં આવે તો તેના માટે પરિવાર વચ્ચે પરસ્પરનો પ્રેમ ધનિષ્ઠ હોવો જોઈએ. તે જેટલો ઉચા પ્રકારનો હશે, આદર્શોની શ્રેણીમાં બંધાયેલ રહેશે તેટલી જ મીઠાશ પ્રાપ્ત થશે અને મળનારા સારા પરિણામોથી પૂરેપૂરો

ભરેલો હશે. તે પરિવારનો દરેક સભ્ય ફક્ત પ્રસન્ન જ નહીં રહે પણ સદ્પ્રવૃત્તિઓને પણ અપનાવતો અને વધારતો ચાલશે.

સંતાનોની શ્રેષ્ઠતાનો જ્યાં સુધી સંબંધ છે તે માતા-પિતાના ધનિષ્ઠ આત્મભાવ ઉપર આધારિત છે. બંને એકબીજાથી જેટલા સંતુષ્ટ તેમજ વિશ્વાસુ રહેશે, તેટલી જ ઉત્કૃષ્ટતા સંતાનના વ્યક્તિત્વમાં જોવા મળશે. આની સાબિતીઓ સમાજશાસ્ત્રીઓ અને મનુષ્યવંશ વિજ્ઞાનના વૈજ્ઞાનિકોએ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મેળવી છે. સાથોસાથ એ પણ જોવામાં આવ્યું છે કે જે સ્ત્રી-પુરુષો વચ્ચે મનનો દુર્ભાવ બની રહે છે, અસંતોષ છવાયેલો રહે છે, અવિશ્વાસ અને શંકા ઊભી થયા કરે છે તેમના સંતાનો અનેક દુર્ગુણોથી પૂર્ણ જણાયા છે. શરીરને પુષ્ટ બનાવવામાં પૌષ્ટિક આહાર અને વ્યાયામ વગેરેની ભૂમિકા હોઈ શકે છે એ આધારો ઉપર શરીરને સ્વસ્થ અને સુડોળ બનાવી શકાય છે. પણ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવમાં મનુષ્યને ઉચિત ઉચા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ સમગ્ર સ્તર ઉપર જોવા મળે તે માટે જરૂર છે પાલન-પોષણ, ધનિષ્ઠ આત્મીયતા અને અને સજ્જનતાનું વાતાવરણ બન્યું હોય. પેઢીઓનું ભવિષ્ય આના ઉપર નિર્ભર છે કે તેમને જન્મ આપનાર સામાજિક, પારિવારિક, લજ્જાશીલ માટે ઉચિત ભૂમિકા નિભાવતા હોય. જો તેઓ આ સંદર્ભે અસફળ રહ્યા હશે તો તેમના સંતાન આ સ્તરના બની શકશે નહીં જેને સજ્જન કહેવડાવવાની શ્રેષ્ઠતા મળી શકે, જે પોતાના અનુકરણીય આદર્શો રજૂ કરી શકે.

આ બધા સત્યોને ધ્યાનમાં રાખતાં લગ્ન બંધનને અસાધારણ મહત્ત્વ મળવું જોઈએ. વર-વહુની પસંદગીમાં ઉમરની પરિપક્વતાને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે, રૂપ સૌંદર્યને પસંદગીનો આધાર એટલા માટે બનાવવામાં ન આવે કે તે દેખાવવાળું આકર્ષણ પણ થોડાક જ દિવસોનું હોય છે. પ્રૌઢતા આવતાં કોમળતા ચાલી જાય છે અને માંસ પેઢીઓમાં કઠોરતાનો પ્રવેશ થતાં સુંદરતા ચાલી જાય છે. પછી રૂપ અને સ્વભાવમાં કોઈ સીધો સંબંધ નથી રહેતો. સુંદર દેખાવું અને સજ્જન હોવું

બંને અલગ-અલગ બાબતો છે. બંને એક સાથે જ હોય તેની કોઈ ખાતરી નથી. કર્કશ, અભાણ, અહંકારી સ્વભાવ હોય તો પછી એ સૌંદર્યનો કોઈ વ્યાવહારિક ઉપયોગ નથી રહેતો. ચમકદાર રમકડાં ફક્ત બાળકોને આકર્ષે છે. મોટાઓની આંખે તો ફક્ત ઉપયોગી વસ્તુઓ જ ચઢે છે અને તેઓ તેને જ ખરીદવામાં પૈસા ખર્ચે છે. લગ્નમાં જોડી મેળવતી વખતે રૂપને ઓછું અને સ્વાસ્થ્ય, શિક્ષણ, તથા સ્વભાવ, સંસ્કાર ને ક્રમશઃ વધારે મહત્ત્વ આપવું જોઈએ. લગ્ન થાય તે પહેલાં તો બંનેએ એવા પ્રકારની માન્યતા બનાવવી જોઈએ કે ઈશ્વરે બંનેને એક બીજાની સેવા-સહાયતા કરવા માટે પૂરતી યોજના બનાવીને જોડ્યા છે. દુર્ગુણોને હટાવવામાં આવે, સુધારવામાં આવે પણ જ્યાં સુધી યોગ્યતા અથવા સુંદરતાનો સવાલ છે ત્યાં સુધી તો જે મળ્યું છે તેનાથી જ સંતોષ અને આનંદ માનવો જોઈએ. લાંબા સમયના તેમજ સંતોષી નિર્વાહનો ફક્ત આ જ માર્ગ છે.

દામ્પત્ય જીવનનો મોટાભાગનો ભાગ એકબીજાને ઉચે ઉઠાવવામાં, આગળ વધારવામાં, શ્રેષ્ઠતા, સજ્જનતા, યોગ્ય, સલાહ લેવા-આપવામાં લગાવવો જોઈએ. આમાં જ આપણો, પરિવારનો અને સમાજનો લાભ છે. સંતોષી બની રહેવામાં અને તે જજાળને વધારવામાં ફક્ત બરબાદીને બરબાદી જ છે. કોઈ સમયે કહ્યું હશે જ્યારે વધારે સંતાનોની ઈચ્છા કરવામાં આવે છે પણ આજની પરિસ્થિતિઓમાં તો તે ફક્ત શાપ બનીને જ રહી ગયો છે. એટલા માટે માનવું જોઈએ કે તે અપવ્યય અને ભારવહનથી જેટલું બચી શકે તેટલું જ બુદ્ધિશાળી છે.

લગ્ન બે આત્માઓનું મિલન છે, કોઈ સોદાબાજી નથી. ભારતીય સંસ્કૃતિના આ જ આદર્શનો નિર્વાહ પશ્ચિમની સભ્યતાને ઝડપથી જીવનમાં ઉતારી રહેલી આપણી ભાવી પેઢીએ પણ કરવો પડશે, ત્યારે આપણું સોનેરી ભવિષ્ય લાવવાના નિમિત્તે સમગ્ર પેઢીનું નિર્માણ કરી શકાશે.

□

સંગઠન અને સમન્વયના બે મુખ્ય સૂત્રો

સામાજિક સંગઠનના બે સૂત્રો છે - વ્યક્તિગત જીવનમાં 'આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ'ની ભાવના અને સામૂહિક જીવનમાં 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્'ની માન્યતા. આપણે જેવો વ્યવહાર બીજાઓ પાસેથી આપણા માટે ઈચ્છીએ છીએ તેવો પોતે જ બીજાઓ સાથે કરવો. પરિવારની વચ્ચે જેવી રીતે હળી-મળીને ખાવાની, પરસ્પર સ્નેહ-સૌજન્યની પરંપરા ચાલે છે, તેવી રીતે સંપર્ક તેમજ પ્રભાવ ક્ષેત્રમાં પણ તેવી પ્રકારનો વર્તાવ કરે.

સોનાને અગ્નિમાં તપાવવામાં અને કસોટી ઉપર કસવામાં આવે છે. બંનેમાં સાચા ઉત્તર્યા પછી જ તેનું સાચું મૂલ્યાંકન થાય છે અને ઉચિત મૂલ્ય મળવાની અથવા સુંદર આભૂષણ બનવાની વ્યવસ્થા બને છે. જે સમાજમાં આપણે રહીએ છીએ તે માનવી સ્તરનો બની શક્યો કે નહીં તેની તપાસણી પણ ઉપરના બે આદર્શોને વત્તા ઓછા અંશે અપનાવ્યાને આધારે થઈ શકે છે.

લોકમાન્યતા તો એ હોવી જોઈએ કે સરેરાશ નાગરિક સ્તરનો નિર્વાહ કરવામાં આવે. આ માટે કમાણીની ઉપજમાંથી થોડા હિસ્સામાં જ પોતાનું કામ ચલાવી લઈ શકાય છે. કરકસરપૂર્વકનું બજેટ બનાવવાથી ખર્ચ કરવા માટે વધુ કમાવવાની જરૂર પડતી નથી અને અન્ય ઉપયોગી કાર્યો માટે સમય મળી શકે છે. મોજશોખમાં, ખોટી દેખાદેખીમાં દુર્વ્યસનો તેમજ ખરાબ વર્તનમાં જે ખર્ચ થાય છે તેની યોગ્યતા જોતા સરળતાથી બચત થઈ શકે છે. આવી રીતે તે લાલસા માટે કોઈ સ્થાન નહીં રહે, જે બેઈમાનીથી ધન કમાવાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન કરે છે. તેના કુચકમાં પડીને વ્યક્તિ ઓછા પરિશ્રમથી વધારે ધન કમાવાની ઈચ્છા ધરાવે છે. પરિણામે અનેક અનાચારોનો પ્રચાર થાય છે અને સમાજનું માળખું લથડે છે.

સરકારી અધિકારીઓ સાથે વ્યવહાર રાખવા માટે લાંચ આપવાનું માધ્યમ અપનાવવું પડે છે. ન આપવાથી કામ નથી થતું અને હેરાન થવું પડે છે. આ સામાન્ય પ્રચારની કમર તોડવા માટે શોષિત પક્ષે ઊભા થવું પડશે. લાંચ લેવાની જેમ આપવાને પણ ગુન્હો માનવો પડશે. સાચી રીતે કામ કરાવવામાં ભલે વાર લાગે, હેરાન થવું પડે, પરંતુ ન્યાય પક્ષ ઉપર અટલ ઊભા રહેવું જોઈએ અને કામ બગડવાનું જોખમ પણ ઉઠાડવું પડે તો પણ ડગવું નાહ. અનીતિની સાથે સમજુતી ન કરવાને પરિણામે શોષણ કરવાવાળાઓનો વિશ્વાસ તૂટી જાય છે. તેમની વધેલી લાલસાઓ ઉપર અંકુશ આવે છે. આ મુખ્ય ઉપચાર છે કે ન્યાય પક્ષમાં લોકોને સંગઠિત કરવામાં આવે. બારડોલીનું 'ના-કર', ચંપારણનું ગળીની ખેતીવાળું વાતાવરણ શોષિતોના સંગઠિત આંદોલનથી જ પોતાનું ધ્યેય સિદ્ધ કરી શક્યું હતું. આ પ્રયોગ નાના સ્વરૂપમાં ગમે ત્યાં અજમાવી અને કામમાં લાવી શકાય છે. આમ તો શાસન ચલાવવાવાળાઓનું કર્તવ્ય પણ છે કે તે પોતાની મર્યાદામાં ચાલી રહેલા ભ્રષ્ટાચારને રોકે અને શોધી-શોધીને પોતાના તંત્રની પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખવા માટે કામ કરતા રહે.

વ્યાપારમાં નફાખોરી, ભેળસેળ, સારાનો વાયદો કરી ખરાબ ચીજો વેચવી, ઓછું તોલવું, ઓછું માપવું, ભાવને નિશ્ચિત ન રાખીને ગ્રાહકના ભોળપણનો લાભ ઉઠાવવા જેવા અત્યાચાર દરેક જગ્યાએ થતા જોવા મળે છે. આ ઠગાઈ અને બેઈમાનથી બચવા માટેનો ઉપાય છે કે સહકારી ખરીદસ્ટોર ખોલવામાં આવે. વચેટીયાઓની જલદીથી માલદાર બનવાની ઈચ્છા ઉપર અંકુશ આ રીતે લાગશે. જે ઈમાનદાર વેપારી પોતાની શાખ જાળવી શકશે તે જળવાઈ રહેશે, પ્રતિષ્ઠા અને સહકાર પણ

મેળવશે. દુકાનદારોની લૂંટફાટથી બચવા માટે તેમને આ રીતે ખરું-ખોટું કહેવું જ પૂરતું નથી. સંગઠિત બનવું જોઈએ અને સામા પક્ષની સામે ઊભા રહેવા માટેના લોકો દ્વારા ગતિશીલ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. વિષનો વેલો ત્યારે જ વધે જ્યારે તેને ખાતર-પાણીનું પોષણ મળતું રહે. જો આ શક્યતાને બંધ કરી દેવામાં આવે તો તેના માટે અને સુકાઈ જવા સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો જ નહીં હોય.

અધિકારીઓ અને વેપારીઓ સિવાય પણ ત્રીજી હરોળ છે દુર્વ્યસનોની. આમાં વધારે નુકસાનકારક છે નશાબાજી. આનો ઉપયોગ દિવસે દિવસે વધતો જઈ રહ્યો છે. ભાંગ, ગાંજો, અફીણ, તમાકુ જેવા જૂના નશા પણ વધી રહ્યા છે. સાથે સાથે કિસમિસની દારુથી લઈને હેરોઈન સુધીના નવા નશા પોતાના વિચિત્ર સ્વરૂપમાં આકાર લઈ રહ્યા છે. તેને કારણે શારીરિક નિર્બળતા, માનસિક મૂઢતા, આર્થિક દરિદ્રતા, પરિવારની દુર્દશા, આપણી અપ્રામાણિકતા જેવી અનેક આપત્તિઓ તૂટી પડે છે અને વ્યક્તિ બધે જ નિંદા સહન કરતો કરતો સમય પસાર કરે છે. નશાખોરીની ખરાબીથી ઉત્પન્ન થવાવાળા ખરાબ પરિણામોનું ભયાનક ચિત્ર દરેક માણસની સામે એવી રીતે રાખવામાં આવે જેમકે ચોર્યાસી નરકની માનસિક આંતકની પીડાઓનું સ્વરૂપ પૂરાણ વાચકો સંભળાવે છે અને ચિત્રકારો છાપે છે. નશાને સામાજિક પ્રતિષ્ઠા ન મળે. તેનો ઉપયોગ કોઈ સાર્વજનિક સમારંભોમાં ન થાય. જે રીતે ઝેર વેચવા અને ખરીદવા ઉપર પ્રતિબંધ છે તેવી જ રીતે આના ઉત્પાદકો અને વિક્રેતાઓ ઉપર પણ પ્રતિબંધ લાગે. આ પ્રયોજન વધારે ટેક્ષ વસૂલ કરીને વધારે મોંઘા કરવાથી પૂરું થતું નથી. જેને આદત થઈ ગઈ છે. તે ઘરના વાસણો વેચીને પણ પોતાની હવશ પૂરી કરે છે. મોંઘા નશા પીને તેઓ આર્થિક દૃષ્ટિથી પણ જલદીથી ખલાસ થઈ જાય છે. નશાખોરી વિરુદ્ધ એક જબરદસ્ત લોક આંદોલનની જરૂરિયાત છે. તેના ઉપર એટલો તિરસ્કાર વરસાવો

કે કોઈ વિચારશીલ પોતાની બરબાદીની સાથે સામાજિક અપમાન વિરોધ સહેવાની હિંમત જ ન કરી શકે. ઉત્પાદક અને વિક્રેતાઓમાં આ અત્યાચારમાં ઉચી ભૂમિકા નિભાવવાની હિંમત પેદા ન થવા દેવી જોઈએ અને એવું વાતાવરણ બનાવી નાંખવું જોઈએ.

વ્યસનોમાં વેશ્યાવૃત્તિનું પણ એક વિકૃત સ્વરૂપ આપણી સામે છે. આમાં નારીની આર્થિક દયાજનક સ્થિતિ એક મોટું કારણ છે. અહીં પુરુષોની કામુક કુદૃષ્ટિ પણ વધારે દોષિત છે. આમ તો આ અત્યાચાર છાનોમાનો વિસ્તરે છે. તો પણ આમાં ફસાયેલા નર-નારીઓના ખરાબ રસ્તે ચઢવાના કારણો ઉપર પ્રતિબંધ લગાવવાની જરૂર છે. નારીને સન્માનપૂર્વક આવક કમાવાના સાધનો ઊભા કરવા જોઈએ, તેમને ઘર વસાવવાનો યોગ્ય અવસર પ્રાપ્ત થાય તો એવા પ્રયત્નપૂર્વકના પ્રતિબંધથી આની ખરાબ પ્રવૃત્તિને ઘણી હદે રોકી શકાય છે. ગૃહસ્થજીવનને સુખી, આકર્ષક, સંતોષી, બનાવવાની તાલીમ જો યોજના મુજબ ચાલે, વ્યભિચારની લાંબી અસરોને જો વધારે વિસ્તારથી સમજવા-સમજાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો જે રીતે અગ્નિ સાથે રમવાથી ડર લાગે છે તેવી રીતે આ ખરાબ રસ્તે જતા પણ અટકાવી શકાય છે.

ઘમંડ અને કામુકતાને વધારવામાં સૌંદર્ય પ્રસાધનોની મોટી ભૂમિકા છે. સૌંદર્ય પ્રસાધનોથી શરીરને સજાવવું, કિંમતી કપડાં અને ઘરેણાંમાં પૈસા ખર્ચવા એક પ્રકારની આર્થિક બરબાદી તો છે જ, આ નશામાં ખર્ચેલા પૈસા તારામંડળની માફક પોતાની તડક-ભડક દેખાડી થોડા જ દિવસોમાં બરબાદ થઈ જાય છે. આને ધારણ કરવાવાળો અહંકારી બને છે. લોકોનું ધ્યાન પણ પોતાની તરફ આકર્ષિત કરે છે અને ઘણાંના મનમાં ઈર્ષા, દ્વેષનું બીજ વાવે છે. બની-ઠનીને નીકળવામાં લોકોની આંખોમાં આપણી અમીરીની ચમત્કારિકતા ઉત્પન્ન કરે છે ત્યાં પોતાની માનસિક ઊણપનો પરિચય પણ આપે છે. આ પ્રકારે પોતાની મેળે ચાલવામાં સામા પક્ષના વર્ગને પોતાની

તરફ વાસનાનું નિમંત્રણ પણ આપે છે. વ્યભિચાર-દુરાચાર ખીલવા-વિકસાવવાનો મોકો આવા પ્રદર્શનની દુર્ભવૃત્તિને કારણે પણ મળે છે. ઠાઠ-બાઠ, ટાપટીપ, અપવ્યયનું ઉદ્ભવ પ્રદર્શન પોતાનો સમય તો બગાડે છે અને ઘન પણ બગાડે છે જ, પણ સાથોસાથ દર્શકોના મન ઉપર ખરાબ છાપ છોડી જાય છે. તે કાં તો આકર્ષાઈને પોતે પણ તેવો ઠાઠ-બાઠ બનાવવા માટે ખરાબ પદ્ધતિથી ઘન કમાય છે, અપરાધોનો આશ્રય લે છે અથવા ઈર્ષાને કારણે નિંદા કરવામાં પોતાની ઓળખ આપતા નજરે પડે છે. કોઈપણ હાલતમાં અમીરી અને સુંદરતાનું પ્રદર્શન કરવાવાળો આડંબરી માણસ સમાજ માટે હાનિકારક પરિણામ અપાવી શકે છે. “સાદું જીવન ઉચ્ચ વિચાર”ના સિદ્ધાંતને અપનાવવું તે જ સદાચારનું ચિહ્ન છે. જે સાદગીથી રહે છે તે ઈમાનદારીને પણ ખંડીત થવા દેતો નથી. ઠાઠ-બાઠમાં કે ટાપટીપમાં જે વધારે પૈસા ખર્ચવા પડે છે તેની ખોટ ઈમાનદારી અને સમજદારીની કમાણીથી પૂરી થઈ શકતી નથી.

સામાજિક દુષ્પ્રવૃત્તિઓમાં એક ગંભીર ભય રહેલો છે - એકલપણું - સંકીર્ણ સ્વાર્થપરાયણતા ફક્ત પોતાના જ આર્થિક સ્વાર્થોનું ધ્યાન રાખવું અને તે પ્રયત્નમાં લાગ્યા રહેવાથી વ્યક્તિ સામાજિક કર્તવ્યોને - બીજાના હિતોને ખરેખર ભૂલી જાય છે. પોતાની જ સુવિધા, વિલાસિતા, સદ્ગતિની જેને અસાધારણ ઈચ્છા રહે છે તે બીજાની કોઈ પ્રકારે સહાયતા કરી જ નથી શકતા, ઉલટાનું કોઈની પણ કોઈ પણ પ્રકારે લૂંટ કે નુકસાન કરી શકે છે અને તેમ કરવામાં સહેજ પણ ખચકાટ અનુભવતો નથી. સ્વાર્થોને શોષક અને અસામાજિક બનવું પડે છે. આવા લોકો સસ્તી વાહવાહ લૂંટવા માટે પણ ખર્ચાળ પ્રદર્શનોમાં પૈસા ખર્ચતા, ચાપલુસ ચમચાઓને પાળતા નજરે પડે છે. બીજાના હિતોની ઉપેક્ષા કરીને જ કોઈ માટે સ્વાર્થ સાધનામાં લાગ્યા રહેવાનું શક્ય બને છે. જેને પરમાર્થનું ધ્યાન રહેશે તેને સ્વાર્થમાં પણ કાપ મૂકવો પડશે. જે બીજાઓને આપવાનું

ઈચ્છે છે તેને પાછળની હરોળમાં ઊભા રહેવું પડશે અને વિનમ્ર બનવું પડશે.

ઉદારતાને અપનાવીને જ વ્યક્તિ બીજાઓનું સન્માન, સહકાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેને પોતાના સ્વાર્થનું ભૂત સવાર થયું છે તે દરેક જગ્યાએ ઉદારતાનો પરિચય આપી જ ન શકે. પરિણામે તેમનું ખરાબ વ્યક્તિત્વ દરેકના મનમાં શ્રદ્ધા ભાવના પેદા નથી કરતું. સ્વાર્થો વ્યક્તિ પોતાના થોડા લાભ માટે બીજાનું મોટામાં મોટું અહિત કરવાથી અચકાતો નથી. તેનું જીવન આવી જ દુષ્પ્રવૃત્તિઓની ઘટનાઓમાં ઘેરાયેલું આપ્તજનોની નજરોમાં પણ ખરાબ બનેલું રહે છે. આવા સ્વાર્થોની કમાઈ મફતખોરો દ્વારા જ ખરાબ માર્ગે વેડફાતી જોવા મળે છે. ચમચાઓ મોંઢા સામે ભલે જૂઠી પ્રશંસા કરે પણ પીઠ પાછળ તેની ખરાબ નીતિ-રીતિને જ ફેલાવે છે. સ્વાર્થોની સ્વાર્થપરાયણતા અંતમાં તેમના માટે મોંઢી જ પડે છે. તેઓ તે યશ-સંતોષ મેળવી શકે નહીં જે ઉદાર લોકોમાં પરમાર્થ પ્રયત્નો સાથે જોડાયેલ રહે છે.

જે સમાજમાં સ્વાર્થો માણસો વધારે પ્રમાણમાં હોય તેઓની હંમેશાં પડતી આવે છે. ખરાબ વ્યક્તિઓથી ભરેલ, ઘેરાયેલ સમાજ ક્યારેય ઉચે નથી આવતો. તેવા લોકો હંમેશાં એકબીજાના ખીસ્સા કાપતા રહે છે. અંદરો અંદર લડતા, ઝગડતા અને ઈર્ષા-દ્વેષની અગ્નિમાં સળગતા રહે છે. નાનપણથી જ ઉદારતાનું શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને પરમાર્થપરાયણતા માટે રોજબરોજના જીવનમાં નિયમિત જોડાયેલ રહે.

સંકીર્ણતા, મનુષ્યના ચિંતનને, પોતાપણના ક્ષેત્રને નાનું બનાવે છે. “વસુધૈવ કુટુંબકમ્”ની માન્યતામાં ડગલે-પગલે મુશ્કેલી પેદા કરે છે. ધર્મ, સંપ્રદાય, પ્રાંત, ભાષા, જાતિ વગેરે અસમાનતાના ભેદમાં વહેંચાઈ મનુષ્ય ધીમેધીમે વધારેને વધારે ગરીબ બનતો જઈ રહ્યો છે. પોતાના વર્ગ-સમુદાય સુધી જ પોતાને મર્યાદિત માને છે. તેટલા નાના

ક્ષેત્રોમાં વહેંચાઈને, છૂટા પડીને કોઈ સમાજ સદ્ધર નથી થઈ શકતો અને પ્રગતિ પણ નથી કરી શકતો.

કેટલાય પ્રકારની ભિન્નતા, રુચિઓ અને પરિસ્થિતિઓ મુજબ અલગ-અલગ હોઈ શકે છે પરંતુ તેમની વચ્ચે સમાનતા રહેવી જોઈએ. જેવી રીતે ભોજન સંબંધે, પહેરવશે સંબંધે વિવિધતાઓ સ્વીકાર્યા પછી જ કોઈ ઘર-પરિવારના લોકોમાં અલગતા કે દ્વેષ નથી થતો તેવી રીતે સંપ્રદાય, પ્રાંત, ભાષા વગેરેની વિવિધતા હોવા છતાં પણ એકાત્મમાં, પોતાપણામાં ખામી ન આવવી જોઈએ.

બધા જાણે છે કે એકતામાં કેટલી મોટી શક્તિ હોય છે. તણખલા મળીને દોરડું, દોરા મળીને કાપડ બને છે. તણખલા મળીને ઝાડું અને ઈંટો મળીને ઈમારત બને છે. સંગઠિત અને એક જૂથમાં એના રક્ષણની જવાબદારી ઉઠાવે છે અને શત્રુના છક્કા છોડાવે છે, પણ જો આ બધાને વહેંચી દેવામાં આવે તો તેની તુચ્છતા એવી દેખાશે કે જેને નિરર્થક જ કહેવામાં આવે.

વાત આટલેથી પૂરી થતી નથી. જ્યારે અલગતાવાદ કટ્ટરતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે તો થોડોક વિખવાદ અસહિષ્ણુતાને કારણે દ્વેષનું રૂપ ધારણ કરે છે. એકબીજાને પાડવાની, નીચો દેખાડવાની સ્પર્ધા ચાલે છે. આ વિઘટનનું પરિણામ હંમેશાં વિનાશકારી જ હોય છે.

વિભાજન-વિઘટન જેટલા વધારે થાય છે તેટલી તેમનામાં કટ્ટરતા વધે છે, ટકરાય છે, જૂથબંધી વધે છે. આમાં કંઈક ઓછું રહે તો પણ ઉપેક્ષા અને ઉદાસીનતા તો હોય જ છે. કોઈને કોઈની પરવા નથી. એકબીજાની સુવિધા અને સંવેદનાનું ધ્યાન નથી રહેતું. એવી સ્થિતિ બની જાય છે કે જેમ મુસાફરખાનામાં ઉતરેલી ભીડની માનસિકતા જે પોતાનામાં જ મર્યાદિત રહે છે. કોઈ કોઈની સાથે હળતું-મળતું નથી. કોઈના દુઃખ, દર્દમાં સામેલ નથી થતા અને એવું પણ વિચારતા નથી કે હળીમળીને શક્તિ ઉત્પન્ન કરીએ અને આની જગ્યાએ

મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવાની, સુવિધાઓને વધારવાની વાત વિચારીએ. જેનો એક બીજા પ્રત્યેનો સંબંધ કે ખેંચાણ નથી, જે એક બીજાની સહાય કરતાં કરતાં કૌટુંબિકતા વિકસિત કરવા, ધનિષ્ઠ બનવાની વાત નથી વિચારી શકતા, તેમનો સમુદાય જૂથમાં ચાલતા ઘેટાં સિવાય કશું જ વધારે નથી.

સહિષ્ણુતા, સદ્ભાવનાનો સ્વભાવ હોય તો આ ભિન્નતાઓને છૂટછાટ મળી શકે છે. પોતાની માન્યતા સાચી અને બીજા બધા ખોટા આ પ્રકારનો દુરાગ્રહ રાખવાથી વિરોધ અને વિગ્રહ વધતો જ જાય છે. થવું એ જોઈએ કે પોતાના વિશ્વાસ ઉપર ભલે દેઢ રહીએ પણ બીજાઓની માન્યતાઓનું સન્માન કરીએ. સમન્વયનો આ જ રસ્તો છે. સંગઠનની દૃઢતા અને સમુદાયની સદ્ધરતા આ રીતે જ વિકસિત થઈ શકે છે.

સમાજના વહેંચાયેલા, વિશ્વંખલિત અવ્યવસ્થિત તેમજ અસ્તવ્યસ્ત રહેવાને કારણે મનુષ્યના ચિંતનમાં અનિચ્છનીયતા પેસી જાય છે. આને મર્યાદિત સ્વાર્થપરાયણતા અને દુરાગ્રહ, હઠવાદ પણ કહી શકાય છે. જો બીજાની પરિસ્થિતિમાં પોતાને અને પોતાની પરિસ્થિતિમાં બીજાને જોઈ શકવાની અને ઉદારતાનો સમાવેશ સ્વભાવમાં હોય તો 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ'ની માન્યતા સાચી પડવા લાગે. 'વસુદૈવ કુટુંબકમ્'ની રીતિ-નીતિ અપનાવવાનો આદર્શ વ્યવહારમાં આવવા લાગે. એવી દશામાં ન્યાય અને યોગ્યતાનો આશરો લઈ ઉપસ્થિત સમસ્યાઓનું સહજ સમાધાન નીકળી શકે.

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન બંનેની ઉપર વિવેકનું નિયંત્રણ હોવું જોઈએ. વિવેક રહિત જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન એવી કટ્ટરતાનો જન્મ આપશે જે બંનેને ઉપયોગી હોવા છતાં પણ વિષ વૃક્ષ વાવશે અને કરવામાં આવેલ પરિશ્રમને હાનિકારક બનાવી દેશે.

સમાજ નિર્માણમાં અધ્યાત્મનો ફાળો

સામાજિક સુવ્યવસ્થામાં જે બે બળોની એક જેવી ભૂમિકા છે તેમાંનું એક છે-અર્થબળ અને બીજું છે અધ્યાત્મબળ. એક બીજાના વિરોધી જેવા લાગવા છતાં પણ બંનેનું લક્ષ્ય લગભગ સરખું છે. અંતર તો માત્ર એટલું છે કે એક ભૌતિકવાદનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે તો બીજું અધ્યાત્મવાદનું. આમ છતાં પણ સમાજ વ્યવસ્થા સંબંધી બંનેના નિષ્કર્ષ લગભગ સરખા છે.

અર્થશાસ્ત્રીઓનું કહેવું છે કે વ્યક્તિ અને સમાજને ઉન્નત તેમજ સાધન સંપન્ન બનાવવા માટે ઉત્પાદન વધારવામાં, ધનનો ઉપયોગી કાર્યોમાં વાપરવામાં તથા સાધનો-સંપત્તિના સમાન વિતરણનું ધ્યાન રાખવામાં જાગરૂકતા રાખવી જોઈએ. જો આમાંથી કોઈમાં પણ આગસ રાખવામાં આવી તો ભારે અવ્યવસ્થા ફેલાશે અને આર્થિક સંકટનો સામનો કરવો પડશે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્ર પણ સામાજિક સુવ્યવસ્થા માટે લગભગ આવી જ અનિવાર્યતાઓ ઉપર ભાર આપે છે. તેનો સાર એ છે કે પ્રતિભા, ક્ષમતાને વધારીને વ્યક્તિત્વને હંમેશાં ઉચ્ચ પ્રકારનું બનાવતા રહેવા ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે, સંપત્તિ અને વિભૂતિને સદ્પ્રયોજનોમાં લગાવવામાં આવે, જ્ઞાન અને તપથી જે પ્રજ્ઞાપુરુષોએ સિદ્ધિઓ મેળવી હોય તેમના અનુભવોથી સમગ્ર માનવ સમાજને લાભ મળે તેમ જોવું. અધ્યાત્મ ક્ષેત્રમાં જો ઉપર્યુક્ત તથ્યોને ધ્યાનમાં લેવામાં ન આવ્યા તો પેદા થયેલ આત્મબળ અનિચ્છનીય દિશામાં વળીને રાવણ, ભસ્માસુર હિરણ્યકશ્યપુ જેવા રાક્ષસોને જ જન્મ આપશે. એટલા માટે સાધના-તપશ્ચર્યા દ્વારા શક્તિ પેદા કરતી વખતે ધ્યાન એ વાતનું પણ રાખવું જોઈએ કે આ બહુમૂલ્ય પેદાશનો થોડોક અંશ પણ બરબાદ ન થાય અને અંગત ઉપયોગમાંથી બચેલા

ભાગને લોકમંગળના કામોમાં લગાવી દેવામાં આવે. જો આમ ન થયું તો આનાથી જે અવ્યવસ્થા ફેલાશે, તેને રોકવી ઘણી અઘરી થઈ પડશે.

એવી વાત નથી કે આવા રાક્ષસો અત્યારના સમયમાં સમાજમાં નથી, તેઓ હજુ પણ છે અને પહેલાંથી પણ વધુ શક્તિશાળી અવસ્થામાં છે. ભૌતિકક્ષેત્રના આ રાક્ષસોને જો સદ્બુદ્ધિ અને સમજણ આવી જાય તો પછી તેઓ પોતાની સંપત્તિ ઉપર પલાંઠી વાળીને બેસી રહેવાની તુલનામાં તેઓ આને ઘણું શ્રેષ્ઠ અને શ્રેષ્ઠકારક સમજશે કે જરૂર પૂરતું જ રાખવામાં આવે, બિનજરૂરી અને બિનઉપયોગી અંશ સમાજના હિતમાં લગાવી દેવામાં આવે. અધ્યાત્મક્ષેત્રમાં પણ આવા બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ લોકો ઓછા નથી, જે પોતાની જ સ્વર્ગમુક્તિ મેળવવામાં આમતેમ શોધખોળ કરતા ફરે છે. આવા લોકોએ સમજવું જોઈએ કે સાગરના વિશાળ પાણીના જથ્થામાંથી કોઈ એક ટીપું પણ જો વરાળ બની જાય તો તે નકામું નિરર્થક જેવું જ છે. વરસાદ માટે તો ઘણા પાણીનો જથ્થો વાદળમાં રૂપાંતરિત થાય છે તે જરૂરી છે, ત્યારે તે વરસી શકે છે અને ધરતીની તરસ છીપાવી શકે છે. મનુષ્યોમાંથી થોડાકને મોક્ષ મળી ગયો તો સમગ્ર સમાજ અને સમુદાયના મોક્ષ વગર તે શું કામનો. જ્યાંનો સમાજ બેડીઓ અને બંધનોમાં જકડાયેલો હોય ત્યાં તો સમગ્ર જાતિની બંધનમુક્તિ અશક્ય છે. આવી મુક્તિ સમષ્ટિગત હોવી જોઈએ વ્યક્તિગત નહીં, ત્યારે તે થોડો પ્રભાવ, પરિણામ ઉત્પન્ન કરી શકે છે નહીંતર નકામી સાબિત થશે.

અર્થક્ષેત્રના નિષ્ણાતોનું કહેવું છે કે સમાજ તેમજ રાષ્ટ્રમાં હરામખોરી અને કામચોરીથી દેશનું આર્થિક માળખું હચમચી ઉઠે છે. જ્યાં જેટલા

પરિશ્રમી લોકો હશે ત્યાંનો તેટલો જ ઝડપી વિકાસ થશે. એટલા માટે આર્થિક પ્રગતિમાં આ તત્ત્વને વધારે મહત્ત્વનું માને છે. બર્લિન યુનિવર્સિટીના શરીર વિજ્ઞાની ડૉ. એલન ડિવ્યાયરે શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંબંધી અત્યારની વિકૃતિઓનું સૌથી મોટું કારણ શ્રમ-વ્યવસ્થામાં ગેરવ્યવસ્થાને માન્યું છે. તેમનું કહેવું છે કે સમગ્ર શ્રમની ન્યુનતા કે અધિકતા જ શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંતુલન ગુમાવવાનું મૂળ કારણ છે. વ્યક્તિના જીવનમાં આવા પરિશ્રમને ઊચિત સ્થાન મળવું જોઈએ, જેમાં ઉપયોગી તેમજ જરૂરી તત્ત્વો વધારે પ્રમાણમાં હોય. સાથોસાથ તેની માત્રા પણ સ્વાસ્થ્ય સંતુલનની દૃષ્ટિએ એટલી હોય જેને આવશ્યકતાની દૃષ્ટિએ ન તો વધારે કહી શક્યા ન તો ઓછી.

આ સંદર્ભે અધ્યાત્મની એ માન્યતા છે કે દરેક વ્યક્તિએ પોતાના શરીર અને મનને એટલું સશક્ત બનાવી લેવું જોઈએ કે તે જ્યારે જે દિશામાં લાગી જાય તે ક્ષેત્રમાં પ્રશંસનીય જરૂરિયાતો મેળવવા લાગે. શરીરમાં શ્રમશીલતા અને મનમાં કાર્યશીલતાનો ગુણ ઠાંસી ઠાંસીને ભરવો જોઈએ કે જ્યાં પણ આ બંનેનો સમન્વય થાય ત્યાં દિવ્ય વરદાનનો ચમત્કારી વરસાદ વરસવા લાગે. જ્યારે એ ભૌતિકક્ષેત્રમાં લાગી જાય તો સમૃદ્ધિ અને સફળતા વરસાવવા લાગે અને આત્મિક પ્રગતિમાં આના પ્રવેશથી અંતઃસૂની ઊર્જા રીદ્ધિ, સિદ્ધિ, અને વિભૂતિ બનીને ઉમટી પડે. અધ્યાત્મ ક્ષેત્રમાં વ્યક્તિને ઉપર ઉઠાવવાવાળી પ્રતિભા અને ગૌરવ મહત્ત્વના માનવામાં આવ્યા છે. તેની પ્રાપ્તિ માટે શરીર અને મનની સંયુક્ત ભૂમિકા મહત્ત્વની બતાવવામાં આવે છે. આત્મિક ક્ષેત્રમાં રીદ્ધિ-સિદ્ધિ આની શ્રેષ્ઠતાનું પરિણામ છે. આને આત્મિક ઐશ્વર્ય કહેવામાં આવ્યું છે. ભૌતિક સંપત્તિ પણ ત્યારે કમાઈ શકાય છે જ્યારે શારીરિક શ્રમશીલતા અને માનસિક તત્પરતાના બંને તત્ત્વો ભેગા હોય. આ લૌકિક સંપત્તિ છે. વ્યક્તિ અને સમાજને આગળ વધારવા, ઉપર ઉઠાવવામાં આ બંને પ્રકારના ધનનું મહત્ત્વ અને મૂલ્ય પોતપોતાની

રીતે છે, પણ આ બંનેમાં શ્રેષ્ઠ તો આત્મિક ઐશ્વર્ય જ છે. સમાજનું વ્યાપક કલ્યાણ આનાથી જ થઈ શકે છે, કારણ કે ભૌતિક દૃષ્ટિએ સમાજ સમૃદ્ધ થયો, પણ ઉપભોગ અને ઉચ્ચ પ્રકારના ઉપયોગની કળા જો ન આવી તો તે વિનાશ જ નોતરશે. ઉત્તમ સદ્ઉપયોગની વિદ્યા આત્મિક શ્રેષ્ઠતા વગર સંભવી શકે નહીં. એટલા માટે પ્રામાણિક વચનોમાં અધ્યાત્મ બળની બધે જ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે.

વિચારકોનો મત છે કે મનોબળ વધારવા માટે દુષ્કર્મોનું અનિચ્છનીય અનુકરણ યોગ્ય નથી. અધોર સંપ્રદાયમાં તે ઉપાયોને વગર સંકોચે ઉપયોગમાં લેવાય છે, જેની ગણના ન્યાય-નીતિના ક્ષેત્રમાં નથી થતી. તંત્રની અનેક શાખાઓમાં બલિ પ્રથા હજુ પણ ચલણમાં છે. તેમાં માદક દ્રવ્યોનું સેવન પણ શાસ્ત્રસંમત માનવામાં આવે છે. મૈથુનને આનું એક મહત્ત્વપૂર્ણ અંગ માનવામાં આવે છે. પાંચ દૂષ્ટોની જરૂરિયાત ઉપર તેમાં વધારે બળ અપાયું છે અને માનવામાં આવે છે કે આત્મલાભ આ સિવાય સંભવી શકે જ નહીં. આ કૃત્યોને મનસ્વી અને તેજસ્વી બનવાના બીજા ઉપાયો-ઉપચારોની જેમ અનુકરણીય અને પ્રશંસનીય માની શકાય નહીં અને આને પણ લૂંટફાટ કરીને ધનવાન બનવાની જેમ અનિચ્છનીય શ્રેણીમાં ગણવામાં આવે છે. બીજાનું જીવન લઈને હત્યા કરી શક્તિ મેળવવાના અધ્યાત્મને સંપૂર્ણ તથા અનૈતિક અને પાપપૂર્ણ માનવામાં આવ્યું છે. આ માન્યતા ભૌતિકવાદની તે માન્યતાના સમકક્ષ છે, જેમાં બીજાનું શોષણ કરી સંપત્તિવાન બનવા ઉપર મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે. આ દૃષ્ટિએ બંને એ કેન્દ્ર ઉપર સહમત છે કે ઉત્પાદન હંમેશાં પોતાના પુરુષાર્થથી જ થવું જોઈએ. તેમાં પણ પોતાને ઉપયોગી રાખીને બાકી વધેલાને જરૂરિયાતવાળાઓને આપી દેવું જોઈએ.

પ્રખ્યાત અર્થશાસ્ત્રી ડૉ. વિન્ડકટ વેનહેમ અનુસાર પૈસાની સાર્થકતા તેમાં છે કે તે સંપત્તિ આજીવિકા તેમજ વપરાશના સાધનોની અભિવૃદ્ધિમાં સહાયક હોય. તેઓ કહે છે કે જેવી રીતે આચરણમાં નૈતિક-અનૈતિક વચ્ચે ભેદ પાડવામાં આવે છે અને

સમાજ વ્યવસ્થામાં ન્યાય-અન્યાયનું વર્ગીકરણ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે ઉત્પાદનમાં ઈચ્છનીય અને અનિચ્છનીયને વચ્ચે ભેદ રાખવો જોઈએ. એવા નિયમો બનાવવા જોઈએ, જેને કારણે અપ્રિય ઉત્પાદનની દિશામાં આગળ વધવાવાળાને મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે, જ્યારે ઉપયોગી ઉત્પાદનના ઉત્સુક લોકોના માર્ગમાં આવતી અડચણોનો નાશ કરી સમાજ અને સરકારને સહકાર આપવો જોઈએ.

સંપત્તિની જેમ પ્રતિભા, જ્ઞાન, આત્મિક વિભૂતિઓની સાર્થકતા એમાં છે કે તેઓ પરમાર્થ પ્રયોજનમાં લાગે. આને આત્મિક ક્ષેત્રની સક્રિયતા કહેવી જોઈએ. નિષ્ક્રિયતા આવવાથી આની નિયુક્તિ સ્વાર્થ નિમિત્તે થવા લાગે છે જે અત્યંત ભયંકર છે. આનાથી તો પછી સામાજિકતા જ રહી નહીં જાય એને જે જ્ઞાન, પ્રતિભા પહેલાંના વખતમાં જીવંત હતી તેનો જલદીથી અંત આવી જશે. આથી સદ્જ્ઞાન, સદ્વિવેકનું શિક્ષણ અને પ્રાપ્તિ બધા માટે થઈ શકે તે માટે આવશ્યક છે કે આ પદ્ધતિથી સંપત્તિવાન લોકો આની પદ્ધતિના વિસ્તારમાં પોતાનો શ્રેષ્ઠ ફાળો આપે. આને કાયદાની રીતે નહીં પોતાની નૈતિક ફરજ માનીને ચાલે કે જ્યારે પણ મોકો આવે, પોતાનું જ્ઞાન, પ્રભાવ, સમયનો

સદ્ઉપયોગ સમાજનું ઋણ ચુકવવા માટે લોકમંગલ માટે કરવામાં આવે. સમાજના ધનકુબેરો પાસેથી જેટલું નુકસાન સામાજિક પ્રગતિને થાય છે તેટલું નુકસાન આત્મિકક્ષેત્રમાં ગતિ રાખવાવાળા તે લોકોથી થઈ શકે છે જે પોતાની ક્ષમતાનો ઉપયોગ સમાજનિર્માણમાં નથી કરતા. બંને સ્થિતિઓમાં સંપત્તિવાન અને ઐશ્વર્યવાન જ સમાનરૂપે દોષી ગણવામાં આવશે કારણ કે બંનેએ પોતાની આવકનો મોટો ભાગ પોતાના હિસ્સામાં બિનઉપયોગી પડી રહેવા દીધો, જ્યારે તે સમાજ ઉત્થાનના ક્ષેત્રમાં લગાવીને કેટલાયનું કલ્યાણ કરી શકતો હતો.

કહેવાયું છે કે - 'શતહસ્તં સમાહરં સહસ્ત્ર હસ્તં શંકિર' અર્થાત્ સો હાથોથી કમાવામાં આવે અને હજાર હાથોથી વહેંચવામાં આવે. આ પંક્તિ બંને ક્ષેત્રોમાં સમાન સ્વરૂપે લાગુ પડે છે. જ્યાં આ કથન અર્થતંત્રમાં લાગુ પડીને તેને વધારે મજબુતી આપે છે અને સમાજને સુદૃઢ બનાવે છે, તે અધ્યાત્મક્ષેત્રમાં પણ લાગુ પડીને આ સમાજ અને વ્યક્તિના આધ્યાત્મીકરણમાં મદદરૂપ થાય છે. સમાજવિકાસ માટે આ બંને તંત્રોનો સદ્ઉપયોગ સાચેસાચ થવો જોઈએ નહીંતર દુરુપયોગ થવાથી આજ જેવી ભયાનક પરિસ્થિતિ જ પેદા કરશે.

બાળ બ્રહ્મચારી દયાનંદ બે સાંઠને અરસપરસ લડતા જોયા. તેઓ ભગાડવા છતાં ભાગતા ન હતા. સ્વામીજીએ બંનેના શિંગડા બે હાથથી પકડ્યા અને મચકોડીને બે દિશામાં ફેંકી દીધા. ડરીને તે બંને ભાગીને દૂર ઊભા રહ્યા. આવી જ એક બીજી ઘટના છે.

સ્વામી દયાનંદ શાહપુરામાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા. તેઓ જ્યાં રોકાયા હતા તે મકાનની પાસે જ એક નવી હવેલી બની રહી હતી. એક દિવસ અકસ્માતે બનતી હવેલીની છત પૂટી પડી કેટલાક પુરુષો તે ખંડેરમાં ખરાબ રીતે ફસાઈ ગયા. નીકળવાનો કોઈ રસ્તો જણાતો ન હતો. ફક્ત બૂમો પાડીને પોતે જીવતા છે તેની જાણ બહારના લોકોને આપી રહ્યા હતા. તેમની સ્થિતિ એવી ખતરનાક હતી કે દર્શકોમાંથી કોઈની હિંમત નજદીક જવાની ન થાય. ત્યારે સ્વામીજી ટોળું જોઈને કુતુહલતાવશ તે સ્થાન પર જઈ પહોંચ્યા. વસ્તુસ્થિતિની જાણ થતાં જ તેઓ આગળ વધ્યા અને પોતાના એકલાના બાહુબળથી તે વિશાળ શિલાને હઠાવી દીધી જેની નીચે લોકો દબાઈ ગયા હતા.

આસપાસ એકઠા થયેલા લોકો શારીરિક શક્તિનો પરિચય મેળવીને તેમનો જયકાર કરવા લાગ્યા. તેમણે બધાને શાંત કરીને સમજાવ્યા કે આ શક્તિ કોઈ અલૌકિકતા કે ચમત્કારિકતાનું પ્રદર્શન કરવા માટે તમોને બતાવી નથી. સંયમની સાધના કરનાર દરેક મનુષ્ય પોતાનામાં એનાથી પણ વિલક્ષણ શક્તિઓનો વિકાસ કરી શકે છે.

સોનાના ઈંડા આપનારી મરઘીનું પેટ તો ના ચીરશે

દરેક વાતની, દરેક કામની મર્યાદા છે. મર્યાદા બહાર કરવામાં આવતા કામ છેલ્લે ખરાબ પરિણામ જ ઉત્પન્ન કરે છે. 'અતિ સર્વત્ર વર્જયેત'ની શિસ્ત પાળવી જ યોગ્ય છે.

ઘરતીના ખોદકામમાં કઠોરતા વર્તવાથી થયેલ ખરાબ પરિણામ સામે છે. વારંવાર જ્વાળામુખી ફાટે છે. તેનાથી ધનનું અને લોકોનું પુષ્કળ નુકસાન થાય છે અને એ આશંકા બની રહે છે કે ક્યાં એવો અનર્થ ન થઈ જાય જેની ઉણપ પૂરી ન કરી શકાય.

ભૂ-વિજ્ઞાનના જાણકાર જાણે છે કે પૃથ્વી પોતાના જન્મકાળમાં અગ્નિના ગોળાસમાન હતી. સમય જતાં વરસાદનો યુગ આવ્યો. સમુદ્ર બન્યા અને ઘરતીનો ઉપરનો ભાગ ઠંડો થઈ ગયો.

તાપમાન સામાન્ય થવાથી વૃક્ષ, વનસ્પતિ ઉગ્યા અને પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થયા. આટલું હોવા છતાં થોડા ઊંડે ઉતરીએ તો પૃથ્વીનો અંદરનો ભાગ ઘણો જ ગરમ છે અને તેના ઊંડાણમાં તેવી જ સ્થિતિ છે જેવી કે પીગળેલા લોખંડની હોય છે.

આ પડ ધીમે ધીમે ઠંડા થતા જાય તો તે સામાન્ય ક્રમ માનવામાં આવે, ક્યાંય કોઈ સંકટ ઉત્પન્ન નહીં થાય, પણ જો મનુષ્યે ખનિજોને કાઢવા માટે ઉતાવળ કરી તો તે કાણાં દ્વારા ઠંડક અસામાન્ય ગતિથી વધારે ગરમી ઉત્પન્ન કરવા સુધી પોતાની ગતિ વધારી દેશે. ઘરતીનું ઉપરનું પડ સંકોચાવા લાગશે અને અંદરની ગરમી ઉપર આવવામાં શક્તિશાળી પ્રયત્ન કરશે. આ કારણ છે કે જેથી જ્વાળામુખી ફાટે છે અને ભૂકંપ આવવાનો ક્રમ ઝડપી બને છે.

સામાન્ય સ્થિતિથી ચાલીશું તો જ્વાળામુખી અને ભૂકંપ પણ સામાન્ય સ્થિતિથી ચાલશે, કોઈ ઉતાવળ ઉત્પન્ન નહીં થાય, પણ લબલબાતી ગરમી ઉપર જો અચાનક ઠંડક નાંખવામાં આવે તો તેની પ્રતિક્રિયા પણ ભયાનક અને ઝડપી હોય તે સ્વાભાવિક છે. ઘકઘકતા ચુલામાં જો એકદમ પાણી છોડવામાં આવે તો તેમાંથી ઝડપથી વરાળ ઉડશે. આ જ સ્થિતિ પૃથ્વીના ઊંડાણમાં પેદા થતી ગરમી ઝડપથી બહાર નીકળવાના કારણે થાય છે અને તેનાથી જ્વાળામુખી ફાટવાના અને ભૂકંપ થવાનો ક્રમ ઝડપી બની જાય છે. હવે ભૂતકાળની સરખામણીમાં આ ક્રમ ઝડપી બની ગયો છે. કારણ કે તેલ, કોલસો અને ધાતુઓ ખોદવાની જરૂરિયાતો વધી ગઈ અને ખોદકામ માટે વધારે પ્રયત્ન થતા રહ્યા છે. દરરોજ નવા ખોદકામ થઈ રહ્યા છે. જો આ જ ક્રમ ચાલ્યો અથવા આનાથી પણ વધારે વધ્યો તો જ્વાળામુખી ફાટવાના તેમજ ભૂકંપ થવાની

ભયંકરતા વધશે.

સૌથી વધારે વિનાશકારી જ્વાળામુખી પર્વતોને સમજવામાં આવ્યા છે. એક ઘટના એપ્રિલ ૧૯૦૨ની છે. માર્ટિકના કેરેબીયન આઈસલેન્ડમાં અવ્યવસ્થિત ચીલ પર્વત જોરથી ફાટ્યો, જેને પરિણામે સેન્ટપિયરે નામના નગરમાં ૩૦ હજાર વ્યક્તિઓના મરણ થયા. આવી રીતે ઈટાલીમાં નેપલ્સ પાસે વૈસૂવિયસ પહાડ કોઈ પૂર્વ સૂચના બહાર એકાએક કાંપી ઉઠ્યો. ૨૯ ઓગસ્ટ ૧૯૭૯એ જેવો એ પર્વત ફાટ્યો એક ઝેરી ગંધ યુક્ત ગેસ નીકળ્યો જેનાથી લોકોનો દમ રુંધાવા લાગ્યો. ઘણા પશુ-પક્ષી તથા મનુષ્યોએ મૃત્યુના શિકાર થવું પડ્યું.

પૂર્વ વૉશિંગ્ટનમાં ૧૮ મે ૧૯૮૦માં માઉન્ટ સેન્ટ હેલેન એકાએક કાંપી ઉઠ્યો. ૨૨૦ ચોરસ કિ.મી. જમીન ક્યા ચાલી ગઈ તેની જ ખબર ન પડી વૉશિંગ્ટનમાં બપોરના સમયે અધકાર છવાઈ ગયો અને ૫ લાખ ચોરસ કિ. મી. વિસ્તારમાં ધનધોર વરસાદ થયો. કુલ નુકસાનનો આંકડો ૨ અબજ ડોલરનો થયો.

જ્વાળામુખી વિસ્ફોટની સાથે જ વર્તમાન સદીમાં ભૂકંપોની સંખ્યામાં પણ વધારો થયો છે. વૈજ્ઞાનિકોએ પોતાના સર્વેક્ષણ રિપોર્ટમાં બતાવ્યું છે કે ૧૯૭૦ થી ૧૯૮૦ સુધીના દસકાની સરખામણીમાં તે પછીના સમયમાં જગત ઉપર ભૂકંપ વધારે થયા છે જાપાન, ચીન, મંગોલિયા, રશિયા, હિમાલયની તળેટી, ઈરાન, ઈરાક, ભારત, સાઉદી અરેબિયા, અમેરિકાના પશ્ચિમી વિસ્તાર, મધ્ય અમેરિકા, ઉત્તર તેમજ મધ્ય અમેરિકામાં વધારે પ્રમાણમાં ભૂકંપના નાના મોટા આંચકા આવ્યા છે. તેમાંના ઘણા અતિ વિનાશકારી હતા. જાપાન, ચીન, ઈરાન, રશિયા વગેરે દેશોમાં આવેલા ભૂકંપમાં તો લાખો લોકોના જાન ગયા છે. પ્રાકૃતિક સાધનોની આંધળી લૂટ થવાને કારણે વિપત્તિઓનું પ્રમાણ વધ્યું છે. ભૂકંપ નિષ્ણાતોનો મત છે કે પહેલા કેલિફોર્નિયા અને ઈંડોનેશિયામાં આવેલા ભૂકંપના જેવા જ ભૂકંપ ૧૯૮૪ થી ૨૦૦૦ વચ્ચે આવશે અને તેની સંખ્યા ગત શતાબ્દીમાં આવેલા ભૂકંપો કરતાં વધારે હશે.

દરરોજ એક સોનાનું ઈંડું આપવાવાળી મરઘીનું પેટ ચીરીને બધા જ ઈંડા એકી સાથે કાઢી લેવાવાળી મરઘી પણ ગુમાવે છે. ઘરતીનું આડેઘડ ખોદકામ કરવા માટેની લાલચથી અપનાવવામાં આવેલ કઠોરતા શરૂઆતમાં જ જે સંકટો ઊભા કરી રહ્યા છે જે સામે જ છે. હાથ રોકાયા નહીં તો વધારે તીવ્ર મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવા માટે અને સહન કરવા માટે આપણે તૈયાર રહેવું પડશે.

તમે શા માટે ધરતીનો બોજ વધારો છો ?

સામાન્ય ધારણા છે કે વધારે પ્રમાણમાં ખાવાથી અને વારંવાર ભોજન કરવાથી શરીર મજબૂત અને બળવાન બને છે, પણ નિષ્ણાતો આને માનતા નથી. આનાથી સ્વાસ્થ્ય સુધરવાની જગ્યાએ બગડે જ છે અને આવા વ્યક્તિઓને સ્થૂળતા જેવા રોગોની મુશ્કેલીઓ સહેવી પડે છે.

ભારત જેવા ગરીબ દેશમાં સ્થૂળતા જેવી સમસ્યાઓ નહીંવત છે, પરંતુ યુરોપ તથા અમેરિકાના દેશોમાં જ્યાં ખાવા-પીવાની પુષ્કળ સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે. કામના નામે કશી જ મહેનત કરવી પડતી નથી અને આદત મુજબ ખાવાનો સ્વભાવ બની ગયો છે, ત્યાં બધે જ સ્થૂળતાની સમસ્યા ઘેરાયેલી છે. અમેરિકાના ૨૦થી ૩૫% લોકો આ રોગથી પીડાય છે. આ રોગીઓની લગભગ ઉંમર ૪૦થી ૬૦ વર્ષની છે, જે ટેન્શનમાં હોય છે અને દુઃખ ભૂલવા માટે આદત મુજબ ખાતા-પીતા રહે છે. આ અતિશયોક્તિનું પરિણામ પ્રકૃતિ તેમને જાડાપણાના રૂપમાં આપે છે. આમાંથી છૂટકારો મેળવવા માટે તેઓ દાક્તરનું શરણું લે છે જે સમતોલ ખોરાક ઉપર, વ્યાયામ ઉપર, ડાયેટિંગ ઉપર તથા સર્જરી ઉપર ભાર આપે છે, પરંતુ કાયમી લાભ તેમજ નુકસાન વગરના ઉપાય શોધવામાં હજુ વ્યસ્ત છે.

અનુભવોમાં જાણવા મળ્યું છે કે આ રોગનું આક્રમણ સૌ પ્રથમ પેટ ઉપર થાય છે. ત્યાં બિનજરૂરી ચરબી ભેગી થઈ જાય છે. ત્યારબાદ ચરબીનો ફેલાવો હાથ, પગ, ગરદન અને ગાલ ઉપર સ્થાયી થાય છે. પરિણામે શરીરને લોહી પહોંચાડવાનું કામ પણ વધી જાય છે. આ કામ હૃદયનું છે. તેને વધારે દૂર સુધી લોહી પહોંચાડવામાં વધારે પરિશ્રમ ઉઠાવવો પડે છે. વધારે વખત ઘડકવું પડે છે ત્યારે જ તે લોહી પૂરું પાડી શકે છે. આપણું દુર્ભાગ્ય કે ક્યાંક કોલેસ્ટ્રોલને કારણે ધમનીઓની નળીઓ સાંકડી થઈ ગઈ તો તે ઓછા પ્રમાણમાં લોહી લઈ જશે. આ પ્રવાહની કમીને કારણે હૃદયને લોહી વધારે વખત

ધમનીઓથી મોકલવું પડે છે. આ સિવાય શ્રમના ભારણને કારણે હૃદય કમજોર બનવા લાગે છે અને શરૂઆત થાય છે લોહીદબાણ અને હૃદયના રોગોની.

સ્થૂળતા દૂર કરવા માટે વ્યાયામ સૌથી ઉત્તમ બતાવાયું છે, પરંતુ જ્યારે હૃદય થાકીને વધારે કમજોર થઈ જાય છે ત્યારે હલકો-ફૂલકો વ્યાયામ પણ તેના ઉપર બોજ થઈ પડે છે. લાભની જગ્યાએ નુકસાન કરે છે. રોગ થયા પછી ઉપચાર કરવાની જગ્યાએ રોગથી બચવું જ શ્રેષ્ઠ છે. હૃદયરોગથી બચવા માટે વધારે ચરબી યુક્ત ખોરાક ન લેવામાં આવે. જરૂરિયાત કરતાં વધારે ખાવું ન જોઈએ. મન જ વધારે ખાવા માટે પ્રેરિત કરે છે, પરિણામ એ આવે છે વધારે ખાવાનું પ્રોત્સાહન મગજનો હાઈપોથેલેમસ નામનો ભાગ આપે છે. જ્યારે ઉદરનું આ અંગ કાપી નાખવામાં આવ્યું તો તેમનું ભોજન પણ ઓછું થઈ ગયું. આ તથ્ય પ્રયોગ દ્વારા જાણવા મળ્યું.

હૃદય નિષ્ણાત ડૉ. ક્રિશ્ચિયન બર્નાડની ધારણા છે કે નિર્ધારિત સમય થતાં જ ભૂખની માન્યતા બનાવી લેવાવાળાઓને ભૂખ લાગી છે તેવું પ્રતિત થવા લાગે છે. શરીર ભોજન માગી રહ્યું છે એવું સમજીને તે સમયે ખાઈ લે છે જ્યારે ખરેખર ભૂખ લાગી જ નથી. તે સમયે તો તેઓ વધારે ખાઈ લે છે, જ્યારે સ્વાદિષ્ટ ભોજન આકર્ષિત કરતું હોય. આવા લોકો માટે તેમણે સલાહ આપી છે કે તેઓ તે સમયને કોઈ પણ રીતે ટાળી દે. પાણી પીને અથવા થોડુંક ખાઈને અને જ્યારે ભૂખ લાગી છે તેવી ખબર પડે ત્યારે થોડુંક ભોજન લઈ લે. તેમની સલાહ મુજબ દિવસમાં ઘણી વખત-વારંવાર ખાવું એ જઠરાગ્નિને મારવું ભૂખને અવગણવા સમાન છે. આ આદત ત્યજવી જોઈએ અને આના વિરુદ્ધનો અભ્યાસ વિકસિત કરવા માટે લોકોને એવું ઠીક પ્રકારે સમજાવી દેવું જોઈએ કે એક વ્યક્તિ વધારે પ્રમાણમાં ભોજન કરે છે તો તે ઘણા માણસોના હક્કનું ભોજન ખાઈ જાય છે.

ખર્ચાળ લગ્નો જ આપણને ગરીબ બનાવે છે

લગ્ન ભલે છોકરીના હોય કે છોકરાના ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં બંને પક્ષ સમાન રૂપે ખર્ચ કરાવે છે. આનું પરિણામ પરિવારની ગરીબી છવાઈ રહેવાના રૂપમાં આવે જ છે. દેશની આર્થિક સ્થિતિ ઉપર પણ તેની અસર ઓછી નથી પડતી. ઉત્પાદન માટે, આવક વધારવા માટે અનેક યોજનાઓ બને છે અને ઈચ્છા થતી રહે છે. છતાં પણ આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાનો યોગ્ય પ્રયત્ન નથી બની શકતો. ગરીબી ત્યાંના ત્યાં જ રહે છે. કારણ કે જે કમાવામાં આવે છે તે બધું જ લગ્નો તેમજ આવી જ ખરાબ રીવાજોની ઊંડી ખાઈમાં પડી પોતાનો પ્રભાવ ખતમ કરે છે. આવક વધવા છતાં પણ થોડી જમા રકમ ન કરી શકવાનું અને વિકાસ માટેનો કોઈ અવસર ન મળવાનું સૌથી મોટું કારણ એક જ છે ખર્ચાળ લગ્નો અને તે કોઈની પાસે કશું જ બચવા દેતા નથી. આ રાષ્ટ્રની ગરીબી તેમજ બેઈમાનદારીનું કારણ છે એ નક્કી માનવું જોઈએ.

લગ્નના જેવા જ બીજા કેટલાક એવા રીતરીવાજ છે જે આપણા સમાજમાં પ્રચલિત છે, તેમજ જેને કારણે બિનજરૂરી ખર્ચ, આંધળો ખર્ચ થાય છે. પણ આપણા સમાજનો અત્યારનો સૌથી મોટો રાક્ષસ ખર્ચાળ લગ્નો જ છે.

“આવક વધે તો વિકાસ માટે જરૂરી સાધન-સુવિધા પ્રાપ્ત થાય.” આ માન્યતા દરેક માણસની છે. શાખકવર્ગ, સામાજિક કાર્યકરો અને પ્રજા આ રીતે વિચારે છે અને જેનાથી જે થઈ શકે છે તે તેના માટે શક્ય તેટલો પ્રયત્ન પણ કરે છે, પણ એ તથ્ય ન જાણે કેમ ભૂલાવી દેવાય છે કે ખર્ચામાં કાપ મૂકીને પણ બચાવી શકાય છે, જેટલું કે વર્તમાન પરિસ્થિતિઓમાં સરેરાશ આવક વૃદ્ધિની આશા રાખવામાં આવે છે. ઉદાહરણ માટે નશાખોરી અને ફેશનને લઈ શકાય છે. આ બંનેનો પ્રવેશ ફક્ત

અજ્ઞાની અને અશિક્ષિતોમાં જ નથી થયો, પરંતુ સુખી, શિક્ષિત, પણ આને પોતાના શરીર અને પરિવારમાં પ્રવેશ આપે છે. આ પંક્તિમાં એક બીજો રાક્ષસ બેસે છે. તે છે - ‘ખર્ચાળ લગ્નોની ઘમાલ’. હિસાબ લગાવીને જોવામાં આવે તો પ્રતિત થશે કે આ માટે દરેક ગરીબ અને અમીરે પોતાની હેસીયત મુજબ ખર્ચ કરવો પડે છે. ખુશીના જે અંકુર ઉગાવવામાં આવે છે અને વધારી શકાય છે તે વધતાં પહેલાં જ સળગીને ખાખ થઈ જાય છે. દેશભરમાં આ ખરાબ પ્રચલનની યજ્ઞકુંડ ઉપર એટલી રકમ હોમાઈ જાય છે જેને બચાવી કુટીર ઉદ્યોગ જેવા ઉપયોગી માધ્યમોની જાળ સર્વત્ર ફેલાઈ શકે છે. આપણો સમુદાય આપણા જ બળે જાપાન જેવી સંપન્નતા મેળવવા માટે યોગ્યતા મેળવી શકે છે. પૈસા અને પરિશ્રમ આ બે જ આર્થિક પ્રગતિના આધાર સ્તંભ છે. પરિશ્રમથી વેગળા રહેવાવાળા આળસુ અને વિલાસ પ્રેમી છે. પૈસાને બરબાદ કરવામાં ખર્ચાળ લગ્નોને મુખ્ય માની શકાય છે. દરેક પરિવારને પોતાની ખુશીની સમાપ્તિ આ જ ખરાબ પ્રચલન ઉપર કરવી પડે છે. પછી એ આશા કેવી રીતે કરી શકાય જેથી આર્થિક પ્રગતિનો અવસર મળે, જરૂરી સાધન સુવિધા મેળવવાના સોનેરી અને યોગ્ય અવસર મળી રહે.

તેમાં શંકા નથી કે ખર્ચાળ લગ્નો જેવા ખરાબ રીવાજ, વ્યક્તિ, પરિવાર અને સમાજને આર્થિક દૈષ્ટિએ ગરીબ અને વ્યક્તિત્વની દૈષ્ટિએ અણધર બનાવે છે. આ મુશ્કેલીઓ હોવાથી પ્રગતિ માટે જરૂરી સાધન અને સરંજામ ક્યાંથી મેળવવો ? આ પ્રશ્ન એવો છે જેનો ઉકેલ સમય પહેલાં કરી લેવો જોઈએ.

વૃદ્ધાવસ્થાને ગૌરવશાળી બનાવી શકાય છે

વૃદ્ધાવસ્થાની મુશ્કેલીઓ જોઈ-જોઈને મનુષ્યને એવો વિશ્વાસ થવા લાગ્યો છે કે આ એક એવી બીમારી છે જેનું કોઈ સમાધાન કે કોઈ દવા નથી. સામાન્ય જીવનમાં જ્યારે માથાના વાળ સફેદ થવા લાગે, મોંઢા ઉપરની ચામડી સંકોચાવા લાગે, નિરાશા અને ભયની લહેર રહી રહીને લહેરાવા લાગે છે. પરંતુ વિદ્વાનોના અનુભવો સાક્ષી આપે છે કે આ અવસ્થા એટલી કષ્ટદાયક નથી. ફક્ત જીવનને આંધળા મૂલ્યો ઉપર સ્થાપિત કરી નાંખવાને કારણે જ આ ખરાબ પરિસ્થિતિ લલકાર બનીને આવી છે. આથી ઉલટું સાચી રીતે જીવનને ઢાળવામાં આવે તો ઘડપણ મનુષ્યના અસ્તિત્વને શણગારવામાં સમર્થ છે. ચિંતન અને ચરિત્રમાં તેજ ઉત્પન્ન કરવા માટેની સોનેરી સ્થિતિ છે. જો તેને આમ જ તૃષ્ણા અને નિરાશાપૂર્ણ ક્ષણોમાં પસાર કરવામાં આવે તો તે નિશ્ચિત રૂપે રોગ અને શોકનું જોડકું જ બની જાય છે. માનસિકતા પથભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. વિશેષ રૂપે આ અવસ્થામાં વાઈટલ એનર્જી ભારે પ્રમાણમાં ઘટે છે.

આ દિવસોની પરિસ્થિતિમાં ઘડપણ ભાર જેવું બની ગયું છે. અનેક રોગોની ઉત્પત્તિ અને તેના દુઃખની પકડથી મન ઉપર ભયનું આવરણ છવાયેલું રહે છે. કર્મન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો પણ પોતાની ક્ષમતામાં ઘટાડો થવાનો અનુભવ કરવા લાગે છે. મોટાભાગે લોકો ચીડ અને દુઃખ પૂર્ણ દેખાય છે. લાગે છે કે આ ખરાબ અવસ્થાને જોઈને જ દાર્શનિક શોપેન હાવરે' કહ્યું છે કે “મનુષ્ય માટે સૌથી સારી વાત તો એ હોઈ શકતી હતી તે અહીં જન્મ ન લેત અને બીજી સૌથી ઉત્તમ વાત યૌવનમાં જ મરણ છે.”

મનુષ્ય પ્રાણી જગતમાં સૌથી વધારે બુદ્ધિમાન છે અને શક્તિશાળી પણ વધારે છે. સૌથી વધારે સાધન અને સગવડો પ્રકૃતિએ તેને જ બક્ષી છે. પરંતુ

મનુષ્ય માટે સૌથી મોટી દુર્ભાગ્યની વાત બીજી શી હોઈ શકે કે બધું જ હોવા છતાં પણ ગરીબ અને હીન અવસ્થામાં અત્યંત મજબૂરી સાથે જીવન વ્યતિત કરવું પડે છે. જીવનનું વાસ્તવિક સુખ લેવાની કળા શીખી જ નથી. વૃદ્ધાવસ્થા તો દરેક પ્રાણીને પોતાના પ્રભાવમાં લે છે. પણ મનુષ્ય જેવી અવસ્થામાં બીજા કોઈ પ્રાણીને આ ઘડપણની પીડાથી તપતું નથી જોવામાં આવતું. મનુષ્ય માટે આ અવસ્થા કઠોર પ્રારબ્ધનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લે છે. તેમાં ઉણપ બીજી કશાયની નહીં સ્વયં પોતાની પ્રવૃત્તિઓની અને ચિંતન વૃત્તની છે.

એક અગ્નિ છે જે શરદીથી જીવનનું રક્ષણ કરે છે, ભોજન પકાવવાથી લઈને મોટા-મોટા કારખાના ચલાવવા સુધીનું તમામ કામ અટક્યા વગર પૂરા કરે છે, પરંતુ કોઈ સમજણ વગરના હાથમાં પહોંચીને એક નાનકડી ચિનગારી જ ભીષણ અગ્નિકાંડનું સ્વરૂપ લઈ લે છે. ઔષધ વિજ્ઞાનનું સમગ્ર તંત્ર ઉત્પાદનથી લઈને પ્રયોગની વિધિઓ સુધી ઉડી સુઝબુઝની અપેક્ષા સાથે પુષ્પિત અને પલ્લવિત થાય છે. જરૂરી પ્રવૃત્તિઓને કુશળતાપૂર્વક નિભાવવાથી આ ઔષધિઓ ઈચ્છિત પરિણામ આપે છે અને મોટા મોટા રોગોને સરળતાથી સારા કરી આરોગ્ય પ્રદાન કરે છે. આના નિર્માણ અને પ્રયોગમાં મૂર્ખતાનો પરિચય આપવાથી પ્રાણઘાતક સંકટ ઉપસ્થિત થઈ જાય છે. જ્યારે કુશળ અને દાક્તરી વિદ્યામાં નિષ્ણાત ઝેરના પણ મારક પ્રભાવોને નકામા કરી જીવન રક્ષક ઔષધિઓ જેવો લાભ ઉઠાવે છે. આ બધાની પાછળ પ્રયોગ કરનારની સૂઝબૂઝનું જ મહત્ત્વ છે, જેનાથી શુભ અને અશુભ લાભ અને નુકસાન, દુઃખ અને હર્ષના પરિણામો જોવા મળે છે.

આ બધી જ વિશેષતાઓ મનુષ્યની પોતાની જાગૃતિ અને દૂરદર્શી વિવેકશીલતાથી ઉપજે છે.

પ્રાકૃતિક જીવનચર્યા, સહકારની સ્વચ્છ પ્રવૃત્તિ, પ્રસન્નતા, પ્રફૂલ્લતાનો ક્રમ અપનાવવાવાળા હંમેશાં ઘડપણને પણ યુવકોની જેમ પસાર કરતા જોવા મળે છે. ઢળતી ઉંમરમાં અસાધારણ ઉત્સાહથી કાર્યરત્ જોવા મળે છે. ગ્રેટ બ્રિટેનના વડાપ્રધાન કલ્યા કરતા કે - “જવાની ખીલેલું ફૂલ છે તો ઘડપણ પાકેલું મધુર ફળ છે.” એક રંગની વિવિધતાનો સમુહ, બીજો રસ અને ગુણોનો સંગ્રહ. બંનેની પોતાની વિશેષતાઓ છે. એવું જ તેમનું ઉત્કૃષ્ટ ચિંતન અને કાર્યપદ્ધતિ હતી જેને લીધે ૮૦ વર્ષની ઉંમરમાં પણ બાળકો જેવી નિશ્ચિંતતા અને યુવાનો જેવી ક્રિયાશીલતામાં જરા પણ ઉણપ નહોતી આવી. મૃત્યુ પર્યંત શાસનને પોતાની સૂઝબૂઝ દ્વારા સલાહ આપતા રહ્યા.

વૃદ્ધોના જીવનની સમસ્યાઓ વિવિધ પ્રકારની ગણાવી શકાય છે. શારીરિક અવયવોની ક્ષીણતા, જવાબદારીઓથી છૂટકારો મેળવ્યા પછી આવેલ માનસિક એકલતા, આ બે મુખ્ય કારણ છે જેમાંથી બીજા પ્રકારની પણ નાની મોટી સમસ્યાઓ જન્મે છે અને કલેશને દિવસે દિવસે વધારે છે. તેના ઉપર સમજણથી અંકુશ લગાવવાનો પ્રયત્ન શરૂ કરી દેવામાં આવે તો દુઃખદ પરિસ્થિતિઓથી સરળતાથી બચી શકાય છે તેમાં કોઈ શંકા નથી.

જર્મનીના પ્રસિદ્ધ ચિકિત્સક ક્રિસ્ટોફ વિલ્હેલ્સ હ્યૂફલૈંડે ઘરડાઓની સમસ્યાઓ ઉપર ઉડાણપૂર્વક અધ્યયન કર્યું હતું. તેમણે જે નિષ્કર્ષ કાઢ્યો તેનો સાર ટૂંકમાં એ છે કે ભાવાત્મક ટેવો જ ઘડપણની અશક્તિપણાનો આધાર છે. નોકરીમાં હતા. મોટો પગાર અને મોટું માન હતું. ઘણા નોકર ચાકરો અને કર્મચારીને હુકમ કરતા હતા. પત્ની, બાળકોથી જોડાયેલ આખો પરિવાર અમારુ મોં જોતો હતો. આજે આ બધાથી દૂર થવાથી કોઈ કામનું નથી રહ્યું. કોઈ વાત નથી પૂછતું. શું કરું, ક્યાં જાઉં? આ બધા ઉડાપોહમાં જીવતા રહેવાથી જીવનનું બધું જ સુખ-ચેન છીનવાઈ જાય છે. વાસ્તવમાં આવા

પ્રકારનું ચિંતન તો યુવા અવસ્થાની ઉમંગો માટે પણ ઘાતક જ હોય છે. વ્યક્તિને જરૂરિયાત કરતાં વધારે અહંકારી બનાવી દે છે. અધિકારમાં ખૂબ જ સુખ છે પણ કર્તવ્યની મહાનતા અને તેનાથી મળનાર શાંતિની બરોબરી ક્યારેય ન કરી શકે. જેમ જેમ અધિકાર ક્ષેત્રની સીમાનો નાશ થવા લાગે તે ક્રમથી કર્તવ્યનું ક્ષેત્ર ફેલાતા ચાલવાથી આવા પ્રકારની મુશ્કેલીઓ જાતે જ દૂર થઈ જાય છે. ઉપાસના, સાધના, સ્વાધ્યાયનો સતત અભ્યાસ અને તે મુજબના કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરવાથી સફળ અને શુદ્ધ જીવનની સુવાસ મળવા લાગે છે.

ડૉ. એચ. ડબલ્યૂ હેગર્ડે તો ઘડપણની ઘણી મુશ્કેલીઓનું કારણ આળસ બતાવ્યું છે. પરિશ્રમના અભાવે શરીરની નસ-નાડીઓ પોતાની અંદર ભેગા થયેલા મેલને કાઢી નથી શકતી. તેનાથી અંદરને અંદર અવયવોને ક્ષીણ તેમજ નકામા બનાવી દે છે. ભોજન સારી રીતે નથી પચતું અને ન તેનાથી જરૂર પૂરતો જીવનરસ તૈયાર થઈ શકે છે. કમજોર અવસ્થામાં રોગનું આક્રમણ થવા લાગે છે. તેના બચાવ માટે શરૂઆતથી જ એ માનીને ચાલવું જોઈએ કે સંસારમાં આજ સુધી એવી કોઈ દવા ઉપલબ્ધ નથી જેનાથી ઘડપણને ટાળી શકાય. સારા યોગની સ્થિતિ વગર આધારે આકાશમાં લટકતી નથી હોતી. તેની પાછળ પણ ગત જન્મોના કે આ જન્મના પરાક્રમ પુરુષાર્થથી એકઠા થયેલા પૂણ્ય જ હોય છે જેના પ્રભાવથી ચ્યવનને અશ્વિનીકુમારાનો રાજા યયાતિને તેના પુત્રનો વિશિષ્ટ સહકાર મળી શકે છે. આળસુ તો બધે ઉપેક્ષિત જ હોય છે. એટલા માટે આળસ-પ્રમાદથી ઘડપણને બચાવી રાખવાનાં પ્રયાસ છૂપો બચાવ છે. તેનાથી હસતી-હસાવતી જીંદગીના અનુપમ અનુદાન વરસાવી શકાય છે. રોગ શોક, ઘડપણ અને મૃત્યુને પણ ગૌરવયુક્ત બનાવી શકાય છે.

વૃદ્ધ શબ્દનો અર્થ જ છે વૃદ્ધિ અને વિકાસશીલ.

મહાભારત કહે છે કે ફક્ત ઉંમર વધવાથી કોઈ વૃદ્ધ નથી થતું, સેતૂરના ફળની ગાંઠ બનવા છતાં પણ નકામું હોવાનું કારણ વ્યર્થ છે. નાનું અને દૂબળું-પાતળું વૃક્ષ પણ જો ફળોના ભારથી લદાયેલ હોય તો તેને જ વૃદ્ધ જાણવું જોઈએ. તેઓ અર્થ એ કે મનુષ્યે પોતાની અંદર સદ્ગુણો વધારવા માટે હંમેશાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જ્ઞાન અને શક્તિના સતત અભ્યાસ દ્વારા વધારવાનું પરિણામ અને અભિલાષા છે જેના હોવાથી કઠોપનિષદનો નચિકેતા મૃત્યુ દ્વારા આપવામાં આવેલા બધા પ્રલોભન ઠુકરાવી દે છે અને સાચા જીવનનું વરદાન માંગે છે. સામાન્ય લોકોની સડેલી જીંદગીથી તે પહેલેથી જ સાવધાન છે. ત્યારે તો સુખી જીવનનો રસ્તો પસંદ કરે છે. જેલોફનના હર્ષ્યલીજનું કથન પણ કંઈક આવો જ અર્થ આપે છે. પ્રેય અને સુકૃતિ અનેક પ્રકારના આકર્ષણો સાથે બે કુમારિકાઓ સ્વરૂપે ઉપસ્થિત થાય છે. ત્યાં હર્ષ્યલીજે પણ દૂરદર્શીતાનો જ પરિચય આપ્યો અને પ્રેયને છોડી સુકૃતિને પસંદ કરી. ઘડપણ અને મૃત્યુના દુઃખો અને મુશ્કેલીઓથી છૂટકારો મેળવવા માટે ફક્ત એક રીત છે કે મનુષ્ય જીવનના વાસ્તવિક ઉદ્દેશ્યને સમજવામાં આવે અને પ્રયત્નની શરૂઆત કરવામાં આવે. ત્યારે મનુષ્ય

અમરતાની નદીને પાર કરી જશે અને પછી ઘડપણના કષ્ટ ભોગવવાની પરિસ્થિતિ બનશે જ નહીં. આ વાતને કૌષીતની ઉપનિષદ આ રૂપે કહે છે - “વિજરાં વાયં નદીં પ્રાપ્ત્ ન વાડયં જિગીષ્યતીત.”

આ રીતે જોઈએ છે કે યોગ્યતા, પ્રતિભા તેમજ અનુભવોની દૃષ્ટિએ ઉંમરનો ઉત્તરાર્ધ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે, પણ આ વ્યર્થની શંકા-કુશંકાઓ અને ભ્રમણાઓમાં જ પસાર થઈ જાય છે. ઉંમરને અનુરૂપ અવયવોમાં બીજા ચિહ્નો દેખાડો દે છે. પણ આ અશક્તિપણું કે અસમર્થતાનો સંકેત નથી, પણ ઉંમરને અનુરૂપ ક્રિયાશીલતામાં પરિવર્તન લાવવાના ચિહ્નો છે. અત્યાર સુધીનું જીવન પારિવારિક જીવનને સુખપ્રદ બનાવવામાં પસાર થયું છે, તો આગળનું બાકી જીવન આત્મ નિર્માણ, લોકસંગ્રહ જેવા ઉત્તમ કાર્યોમાં નિયોજીત કરવાની વાત વિચારવામાં આવે. “મરવા માટે જીવન ધારણ કરવું યોગ્ય નથી. મનુષ્યની શોભા જીવન માટે મરવામાં છે.”

છાંદોગ્ય ઉપનિષદનું આ સાર વાક્ય જે દિવસથી જીવનનું અંગ બની જશે ત્યારથી ઘડપણ અને જીર્ણતાનો દુઃખદાયક પ્રભાવ આપમેળે જ દૂર થતો જશે.

જે સંસ્કાર જીવનપર્યંત છવાયેલા રહે છે, તે અંત સુધી પીછો છોડતા નથી.

એક વૃદ્ધ બીમાર પડ્યા. આખું જીવન લોભમાં વીત્યું હતું. પોતાની દવા માટે પણ બરાબર ખર્ચ ન કરતા. અશક્તિ વધતી ગઈ. આવી સ્થિતિમાં તેમણે જોયું કે આંગણમાં વાછરડું સાવરણી ચાવી રહ્યું છે. તેમનું મન ઘણું દુઃખી થઈ ગયું. મારી કમાણી આ રીતે વ્યર્થ બની રહી છે. બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ અશક્તિને લીધે શબ્દો સ્પષ્ટ નીકળ્યા નહીં.

છોકરાઓ સમજ્યા કે કદાચ ભગવાનનું નામ લઈ રહ્યા છે. બીજાએ વિચાર્યું કદાચ પોતાના ગુપ્ત ધન વિશે અંતિમ પળોમાં બતાવવા ઈચ્છે છે. તેણે દાકતરને બોલાવીને કહ્યું, “ગમે તેટલો ખર્ચ થાય, એવો પ્રયત્ન કરો કે તેમના કોઈ શબ્દો સાંભળી શકાય.”

કિંમતી દવાઓનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો. દવાઓનું ખર્ચ અને ફી મળીને લગભગ હજાર રૂપિયા ખર્ચ થઈ ગયું. દવાઓથી બધી શક્તિ પાછી આવી ગઈ. સાંભળવા મળ્યું, વાછરડું, સાવરણી, વાછરડું, સાવરણી આ જ મંત્રનું રટણ કરતાં પ્રાણ મૂકી દીધો.

આપણી અંદરનું દેવત્વ મૂળભૂત છે

અલગ અલગ લાગતાં હોવા છતાં પણ ખરેખર આપણે બધા ચેતનાની સપાટી ઉપર એકબીજા સાથે જોડાયેલા છીએ. મનુષ્યમાં જે ચેતનસત્તા આનંદ કિલ્લોલ કરી રહી છે. તે સમગ્ર જગત અને પ્રાણી-પદાર્થમાં હાજરાહજૂર છે. શાસ્ત્રકારો તેમજ પંડિત પુરુષોએ આને જ જણાવતાં કહ્યું છે કે બ્રહ્માંડ અને પિંડમાં રહેલી અને સમષ્ટિમાં જેટલી પણ શક્તિઓ કામ કરી રહી છે, તે બધી પ્રાણ ચેતનાના જ વિવિધ રૂપો છે. મૂળ રૂપમાં પોતાના અસલ 'મહાપ્રાણ'થી છૂટી પડીને આ પ્રાણચેતના છેલ્લે તેમાં સમાઈ જાય છે.

આને બીજી રીતે પાશ્ચાત્ય મનીષીઓએ સ્વીકાર્યું છે. વિખ્યાત મનોવૈજ્ઞાનિક કાર્લ જુંગ કહે છે કે પરોક્ષ તેમજ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે આપણે એકબીજા સાથે બંધાયેલ છીએ. આપણે જે કંઈ કરીએ છીએ અથવા વિચારીએ છીએ તેનાથી બીજા પ્રભાવિત અવશ્ય થાય છે, એવું તેમનું માનવું છે. આ પરોક્ષ સંપર્કને તેમણે "સામૂહિક અવચેતન"નું નામ આપ્યું છે. વિજ્ઞાનનો 'પાસ્કલ્સનો નિયમ' નામનો એક પ્રખ્યાત નિયમ છે જેના અનુસાર જ્યારે કોઈ પ્રવાહી ઉપર દબાણ કરવામાં આવે તો તે દબાણ ઘટ્યા વગર સમગ્ર પ્રવાહી ઉપર અસર કરે છે. આપણી ચેતના અને ચિંતન જેવા છે તે રૂપે જ તે આ ચેતનાના સમુદ્રમાં પ્રસરી જાય છે, પણ આને ગ્રહણ કરવાનું સંપૂર્ણ રીતે ગ્રહણકર્તા ઉપર આધાર રાખે છે. અહીં પણ ગ્રહણનો સ્વીકાર નિયમ મુજબ થાય છે. જે રીતે સમાનધર્મવાળા વ્યક્તિ અને વિચાર પરસ્પર મળે છે અને મજબૂત થાય છે, તે જ વાત ચેતનાના સંબંધમાં પણ કહી શકાય છે, ચિંતન અને ચેતના જે સ્તરના હોય તે તે તરફ આકર્ષાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્તરની ચેતના હંમેશાં સજાતીય તરફ ખેંચાતી ચાલી જાય છે, જ્યારે નીચા સ્તરની પ્રાણ ચેતના નીચા

સ્તર તરફ પ્રવાહિત થાય છે.

સંસારની બધી ભૌતિક શક્તિઓ પ્રાણ ચેતનાનું જ પરિવર્તન છે. વૈજ્ઞાનિકોએ આને ચાર ભાગોમાં વહેંચી છે. તે છે - (૧) ઈલેક્ટ્રો મૅગ્નેટિક ફોર્સ (૨) વીક ન્યુકિલયર ફોર્સ (૩) સ્ટ્રોંગ ન્યુકિલયર ફોર્સ (૪) ગ્રેવીટેશનલ ફોર્સ. વૈજ્ઞાનિકોએ આ સત્તાઓને સમગ્ર સ્વરૂપે ચેતના જગતનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. પરામનોવૈજ્ઞાનિક રિચર્ડ મોરિસ બકે પણ પોતાના પુસ્તક "કોસમિક કોન્સસનેસ"માં ચેતનાના ચાર સ્તર બતાવ્યા છે. (૧) પરસિષ્યુઅલ માઈડ (૨) રિસિષ્યુઅલ માઈડ (૩) કંસિષ્યુઅલ માઈડ (૪) કોસમિક માઈડ અથવા કોસમિક કોન્સાયસનેસ. તેઓ માને છે કે પરસિષ્યુઅલ માઈડ ચેતનાનું નિમ્નસ્તર છે અને ખૂબ જ ઓછું સ્વીકાર પામેલું પણ છે. આ સ્તરની ચેતના અત્યંત નીચા સ્તરના જીવધારીઓમાં જોવા મળે છે. રિસિષ્યુઅલ માઈડ થોડી ઉચ્ચ સ્તરની ચેતના છે અને વિકસિત પ્રાણીઓમાં જોવા મળે છે. કંસિષ્યુઅલ માઈડને માનવીય ચેતના કહીને વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને છેલ્લા વર્ગને તેમણે સર્વવ્યાપી બ્રહ્મ ચેતના કહી છે. તેમનું માનવું છે કે આ ચેતનાની સર્વોચ્ચ સ્થિતિ છે જેમાં પહોંચવાથી વ્યક્તિને એકત્વ અદ્વૈતનો બોધ થાય છે. બધામાં પોતાને અને પોતાનામાં બધાને જોવાની વિશાળતા આ અવસ્થામાં વિકસિત થાય છે. મહર્ષિ અરવિંદે પણ ચેતનાને મુખ્ય ચાર સોપાનોમાં વહેંચી છે. તે છે - ઉચ્ચતર મન, પ્રકાશિત મન, સંબુદ્ધ મન અને ઓવર માઈડ. ચેતનાના ઉચ્ચતર ભાગને તેમણે 'સુપરમૅન્ટલ' નામ આપ્યું છે. તેઓ એવી માન્યતા ધરાવે છે કે ચેતનાના આ સર્વોચ્ચ સ્તરનું સમગ્ર માનવ જાતિમાં અવતરણ ત્યારે જ થઈ શકશે, જ્યારે તે પોતાના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવમાં પરિવર્તન લાવી વિચાર, ભાવના અને સંવેદનાને ઉચ્ચસ્તરીય બનાવી

શકે. સાથે જ ઈશ્વર તરફ શ્રદ્ધાભાવ રાખીને બધા પ્રકારનું આત્મસમર્પણ કરી દે. આ સંપૂર્ણ પ્રક્રિયાને તેમણે ઈવોલ્યુશન ઈન્વોલ્યુશનનું નામ આપ્યું છે. ઈવોલ્યુશન અર્થાત્ આરોપણ. આની અંદર આત્મ પરિવર્તન કરી પોતાને ઉપર ઉઠાવવામા આવે છે અને ઈન્વોલ્યુશન અર્થાત્ ઉતરવું. આ તે પ્રક્રિયા છે જેમાં પોતાને સદ્ગુણ બનાવી લીધા પછી ભગવદ્ કૃપા ઉતરે છે, ઉતરણ કરે છે. વ્યક્તિત્વ અને ચેતનાનો પૂર્ણ વિકાસ આ અવસ્થામાં જ સંભવી શકે છે અને દેવત્વની ઉપલબ્ધિ પણ ત્યારે શક્ય બને છે. આ અવસ્થા મેળવેલ વ્યક્તિને તેમણે નાસ્ટિક બીઈંગ અર્થાત્ અધ્યાત્મ જીવી રહ્યો છે. રિચાર્ડ મોરિસે ચેતનાની આ સ્થિતિને “બ્રહ્માંડીય ચેતના” નામ આપ્યું છે અને કહ્યું છે કે જ્યાં સુધી માનવ જાતિ પોતાની આત્મ ચેતનાને તે દિવ્ય ચેતના જેવી ઉચ્ચ સ્તરીય ન બનાવી લે ત્યાં સુધી તેનું ઉત્પન્ન થવું અસંભવ છે.

માણસ અંદર જે કંઈ વિચારે છે તે પછીથી શબ્દ સ્વરૂપે બહાર નીકળે છે. વિજ્ઞાન શબ્દને શક્તિ સ્વરૂપે સ્વીકાર્યો છે. શક્તિનો ના તો નાશ થાય છે અને ના તો નિર્માણ થાય છે, પણ પરિવર્તન થાય છે. તે પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં પણ રહી શકે છે અથવા બીજામાં બદલાઈ શકે છે, પણ તેનો વિનાશ ક્યારેય નથી થતો. આ આધાર ઉપર વૈજ્ઞાનિક વાચાના વિકાસથી લઈને આજ સુધીના છોડવામાં આવેલા વિચારોને આકાશમાં એક વિશેષ ક્ષેત્રમાં સ્થપાયેલ બતાવે છે. આયોનોસ્ફીયર, એટમોસ્ફીયરની જેમ આ ક્ષેત્રનું નામ તેમણે આઈડિયોસ્ફીયર આપ્યું છે. આ ક્ષેત્રમાં ફરવાવાળી વિચાર ચેતનામાંથી વૈજ્ઞાનિકો હવે યંત્રો દ્વારા તે તરંગોને ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, જે મહાભારતના યુદ્ધ વખતે ગીતાના ઉપદેશ સ્વરૂપે નીકળ્યા હતા. આ તો વિજ્ઞાનનો પોતાનો પ્રયત્ન છે, પણ સર્વ સામાન્ય તો આઈડિયોસ્ફીયરથી પોતાની સ્વયંની ચેતનાના સ્તર અનુરૂપ જ લાભ ઉઠાવી શકે છે. સમગ્ર ચેતનાત્મક

સ્તરમાંથી જે સ્તરનું પ્રતિનિધિત્વ તે કરે છે તે સ્તરના વિચાર. તરંગો તેની તરફ આકાશમાંથી ખેંચાતા જાય છે અને પોતાની અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ અપનાવવા માટે ફરજ પાડે છે. આ સ્થાપિત નિયમ છે કે સમાન ધર્મના તત્ત્વો, સમાન ધર્મના કણો ને જ આત્મસાત્ કરી શકે છે. લોખંડ લોખંડ સાથે, સોનું સોના સાથે જ સંકળાઈ શકે છે. સોનું અને લોખંડને પરસ્પર ભેળવવું મુશ્કેલ બાબત છે. બીજી ઘાતુઓ, વસ્તુઓ અને તત્ત્વો સાથે પણ આ જ વાત જોઈ શકાય છે. આ નિયમ મનુષ્ય અને સમાજમાં પણ લાગુ પડે છે. શરાબી, જુગારી વ્યભિચારી જેટલી સરળતાથી પોતાની જાતિના માણસોને જાણી અને ઓળખી કાઢે છે તેમજ જેટલી સરળતાથી તેમજ ઝડપથી તેમની તરફ ખેંચાતા જાય છે તેવું કદાચ વ્યસન અને વ્યભિચાર ન કરવાવાળા માણસો સરળતાથી ન કરી શકે. કળા, પ્રતિભા તેમજ સદાચાર જેટલી સરળતાથી કલાકાર, પ્રતિભાસંપન્ન અને સદાચારવાળી વ્યક્તિને પ્રભાવિત કરી લે છે તે બધી વિરોધી સ્થિતિઓમાં થતું જોવામાં નથી આવતું, જ્યાં ફૂલ ખીલે છે ત્યાં ભમરા જ ભ્રમણ કરે છે. ગંદા નાળાઓમાં તો ગંદા સ્તરના કિટાણુંઓ જ ફરતા હોય છે.

તાત્પર્ય એ કે શ્રેષ્ઠતા હંમેશાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વોને જ આકર્ષિત કરે છે. જ્યાં નકામા તત્ત્વોનો ઇંચો રહે છે ત્યાં અઈચ્છનીય અને અપ્રીય તત્ત્વો વધારે પ્રમાણમાં હોય છે. આજના દિવસોમાં આપણી નીચા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓને કારણે આકાશમાંથી હંમેશાં નીચા પ્રકારની ચેતના વરસતી અને આપણી ઉપર લદાતી રહે છે, પરિણામે આપણાથી થોડું પણ ઉચ્ચ કર્તવ્ય અને ચિંતન થઈ નથી શકતું. જે હૃદયોમાં શ્રેષ્ઠતા જોવા મળે છે અને તે માટે ભાવનાઓ ઉમટે છે, તે વિશે એ કહી શકાય કે તેણે આકાશના સદ્વિચારો સાથે સંપર્ક સ્થાપિત કરી લીધો છે.

આ ઉપરાંત સ્થાન અને વસ્તુ સાથે જોડાયેલ સારી ખોટી ચેતનાથી પણ આપણે આપણી સ્થિતિ

અને સ્તરના પ્રમાણમાં પ્રભાવિત થતા રહીએ છીએ. વેશ્યાગમન કરનારને જેટલો આનંદ વેશ્યાલયોમાં મળે છે તેટલો કદાચ ક્યાંય મળતો નહીં હોય. તેને ત્યાં સંપૂર્ણ સ્વર્ગ ઉતરેલું અનુભવી શકાય છે જ્યારે દેવાલયોનું પવિત્ર વાતાવરણ અને મહાપુરુષોનો સંપર્ક એકદમ નીરસ આનંદ વગરનો લાગશે. સદ્પુરુષોની સાથે સ્થિતિ બિલકુલ વિપરિત જોવા મળે છે. તેમને પવિત્ર સરોવર, તીર્થ, દેવમંદિરમાં જેટલી શાંતિ અને પ્રકુલ્લતાની અનુભૂતિ હોય છે, તે ક્યાંય બીજે મળી ન શકે. રાત-દિવસ સ્મશાનમાં વિતાવવાવાળા અઘોરીને ત્યાં સ્વર્ગના સુખનો અનુભવ થાય છે, જ્યારે સામાન્ય માણસને તે જગ્યા ફક્ત કલ્પના કરવાથી જ રોમાંચ અને ભય લાગવા માંડે છે. સ્થાન એક જ છે પણ પરિણામ બે પ્રકારના મળે છે. આનું કારણ એક જ કે વિરોધી ચેતનાત્મક સ્તર જ છે. અઘોરીની ચેતના તેટલી જ નીચા પ્રકારની હોય છે જેટલું સ્મશાનનું વાતાવરણ, પરિણામે બંને એકબીજા સાથે હળી મળી જાય છે અને કોઈ પ્રકારનો અતિરેક ઉત્પન્ન નથી થતો, પરંતુ જ્યારે કોઈ સાત્વિક સ્વભાવનો વ્યક્તિ તે

વાતાવરણમાં પ્રવેશ કરે છે તો તેની અપેક્ષા મુજબ પરિવર્તન પામેલ પ્રાણ દૂષિત થયેલા પ્રાણને સ્વીકારી શકતો નથી, જેથી બંને પ્રકારની પ્રાણ ચેતનાની વચ્ચે એક પ્રકારનો સંઘર્ષ થાય છે જે માનસિક વિકોભ, ગભરામણ, થકાવટનું કારણ બને છે.

માણસ દિવ્યતા પ્રધાન છે. જેમ જેમ અંતરાલના પરિવર્તનને કારણે તેની અંદર તેનું પ્રમાણ વધે છે તેમ તેમ દિવ્ય ચેતનાનો સંપર્ક થવા લાગે છે. તેનો અનુભવ તેને થવા લાગે છે. જ્યારે આ ચેતના સંપૂર્ણ રીતે તેની અંદર વ્યાપી જાય છે તો તેને બ્રહ્મ આનંદનો અનુભવ થાય છે. ચેતનાનો છેલ્લો અને ચોથો ભાગ આ છે તેને જ તત્ત્વ દર્શકો 'તુરીય' તેમજ મનોવૈજ્ઞાનિકોએ 'સુપરચેતન'નામે ઓળખ્યો છે. આને જગાવવો, પોતાને આ અંતિમ સ્થિતિ સુધી પહોંચાડવો આપણા બધાનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. આ સિદ્ધિ આપણી અંદર જ છુપાયેલ પડી છે. ચાવી શોધવા માટે જ અધ્યાત્મના બધા ઉપચાર કરવામાં આવે છે. આ આપણા બધા માટે શ્રેયકર માર્ગ પણ છે.

બિનજરૂરી આવેગ તેમજ વિશેષ વ્યક્તિને ત્રાસ આપવાથી અંતમાં દુઃખ મળે છે.

એક સાપને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. તેણે ફેણ ફેલાવીને ગરજવાનું અને ફૂંકાડા મારવાનું શરુ કર્યું અને કહ્યું, "મારા જેટલા પણ દુશ્મન છે, આજે તેમને ખાઈને જ છોડીશ. તેમાંથી એકને પણ જીવતો છોડીશ નહીં. દેડકાં ઉંદર, કાચબા અને નાના પશુઓ તેના તે ગુસ્સાને જોઈને ડરી ગયા અને સંતાઈને જોવા લાગ્યા. જોઈએ કે છેવટે શું બને છે ? સાપ આખો દિવસ ફુકાડા મારતો રહ્યો અને દુશ્મનો પર હુમલો કરવા દિવસભર આમતેમ બેહોશ દોડતો રહ્યો.

ફૂંકાડા મારતાં તેને ગળામાં પીડા થવા લાગી. દુશ્મન તો કોઈ હાથમાં આવ્યો નહી. પરંતુ કાંટા કાંકરાના ઉઝરણથી તેનું આખું શરીર ઘવાઈ ગયું. સાંજે બેહોશ થઈને એક બાજુ જઈ બેઠો.

ગુસ્સો કરનાર શત્રુઓને નુકસાન કરતાં પહેલાં પોતાની જાતને જ નુકસાન પહોંચાડે છે.

સંકટ પણ એક વરદાન

“ભગવાન ! આ જીવનું ભાગ્ય વિધાન ? ક્યારેક-ક્યારેક જીવોના કર્મ સંસ્કાર એવા જટીલ હોય છે કે તેના ભાગ્યનો નિર્ણય કરવો ચિત્રગુપ્ત માટે પણ મુશ્કેલ થઈ જાય છે. હવે આ જીવ મૃત્યુલોકમાંથી આવ્યો છે. તેના કર્મો એટલા ગુંચવણભર્યા છે કે નરકમાં, સ્વર્ગમાં કે બીજી કઈ યોનિમાં તેને ક્યાં મોકલવો તે સમજમાં આવતું ન હતું. દેહ છોડતી વખતે તેની છેલ્લી ઈચ્છા પણ (કે જે આગાવી પ્રારબ્ધની મૂળ નિર્ણાયક હોય છે) કોઈ સહકાર નથી આપતી. તે ઈચ્છા પણ ફક્ત શરીરને યાદ રાખવાની હતી. એવી અવસ્થા આવવાથી ચિત્રગુપ્ત પાસે એક જ ઉપાય છે તે પોતાના સ્વામી પાસે ઉપસ્થિત થાય.

ધર્મરાજે ચિત્રગુપ્ત પાસેથી તે જીવનો કર્મલેખ લીધો અને લગભગ વગર વાંચે જ તેના આગામી પ્રારબ્ધના ત્રણ કોષ્ટક ભરી દીધા. ચિત્રગુપ્તે જોયું કે જાતિના કોષ્ટકમાં લખ્યું છે કે-મનુષ્ય ચાંડાલ, ઉંમરના કોષ્ટકમાં ઉદારતાપૂર્વક ૧૦૨ની સંખ્યા છે, પરંતુ ભોગવેલા ભોગનું વિવરણ જોઈને ચિત્રગુપ્તને લાગ્યું કે આજે સ્વયં યમરાજા વધારે કોઢીત છે.

ચિત્રગુપ્ત ક્યારેક સમજી ન શક્યા કે જીવનું જે કર્મ વિધાન તેમને આટલું જટીલ લાગે છે, ધર્મરાજા તેનો નિર્ણય કેવી રીતે એક પણ ક્ષણ વિચાર્યા વગર કરતાં હશે. યમ એક મુખ્ય ભગવતાચાર્ય છે અને ભક્તિનો-ભક્તિના અધિષ્ઠાતાનું રહસ્ય જાણ્યા વગર કર્મનું ધર્મ-અધર્મનું સાચું સાચું રહસ્ય જાણવા નથી મળતું. ચિત્રગુપ્ત કરેલા કર્મના તત્ત્વજ્ઞ અને કર્મ-અકર્મની કસોટી ઉપર જ બધું ઓળખવા ઈચ્છે છે. પરંતુ જ્યારે તેની કસોટી તેમને મૂંઝવણમાં નાંખી દે છે ત્યારે યમરાજા કર્મનો પરમ નિર્ણય કરી લે છે. તેમના નિર્ણયની ક્યાંય અપીલ નથી થતી આથી તે વગર અચકાચે નિર્ણય કરી દે છે. આ ચિત્રગુપ્તજીના મનનું સમઘાન છે, પરંતુ ધર્મના નિર્ણાયકે આવેશમાં

તો નિર્ણય ન કરવો જોઈએ.

“આ અભાગીયો જીવ !” યમપુરીના વિધાયક, યમરાજાના મુખ્ય સચિવ ચિત્રગુપ્તને કોઈ જીવને નરકનો આદેશ આપતાં કોઈએ અચકાતા નથી જોયા અને આજે તેઓ ક્ષુબ્ધ બની ગયા હતા, કેવી રીતે સહન કરશે આટલું ભયંકર દુઃખ, આટલું દુઃખદાયી વિધાન, એક અસહાય પ્રાણી માટે.

“સંયમના મુખ્ય સચિવ પ્રાણીના સુખ-દુઃખના દાતા ક્યારથી બની ગયા ?” ચિત્રગુપ્ત યમકી ઉઠ્યા તેમણે પોતાની ચિંતામાં જોયું ન હતું કે દેવર્ષિ નારદ આવીને ઉભા રહી તેમને કહી રહ્યા છે. તેમણે દેવર્ષિને પ્રણામ કર્યા.

ધર્મરાજને સર્જનહારે ફક્ત જાતિ, વર્ષ અને ભોગના નિર્ણયનો અધિકાર આપ્યો છે. દેવર્ષિએ પોતાનો પ્રશ્ન દોહરાવ્યો-“સ્થૂળ શરીર સુધી જ કર્મ પોતાનો પ્રભાવ પ્રગટ કરી શકે છે, પરંતુ જોઈ છું કે ધર્મરાજના મહામંત્રી હવે જીવના સુખદુઃખની સીમા સુધીના સ્પર્શની હરિફાઈ પણ કરવા લાગ્યા છે.”

“આવી દુષ્ટતા મનમાં ન આવે, તમો એવી પ્રાર્થના કરો. ચિત્રગુપ્તે બન્ને હાથ જોડ્યા, પરંતુ આટલો ભયંકર ભોગ મેળવ્યા પછી જીવ દુઃખી ન થાય, શું એ સંભવ છે ?”

અસંભવ તો નથી. શરીરનું દુઃખ પ્રાણીને દુઃખી જ કરે તે જરૂરી નથી. દેવર્ષિએ ચિત્રગુપ્તની સામે પડેલ કર્મવિધાન સહેજ રીતે ઉઘવી લીધું.

“સ્વયં ધર્મરાજે આ વિધાન કર્યું છે.” ચિત્રગુપ્ત ડચ્છા. પરમ દયાળુ દેવર્ષિનું શું ઠેકાણું, ક્યાંય આટલું કઠોર વિધાન જોઈને રીસાઈ ન જાય. તેમના શાપને સ્વયં સર્જનહાર પણ વ્યર્થ કરવા માટે સમર્થ નથી.

“કુબડો, રૂપ વિહિન, બહેરો, મૂંગો નાનપણથી અનાથ, આશ્રય વગરનો, ઉપેક્ષિત, રોગથી પીડિત, માન અને ભોગથી રહિત, હંમેશ માટે શરીરથી પીડાગ્રસ્ત, રણમાં નિવાસ કરનાર...” દેવર્ષિની સાથે ડરતા-ડરતા ચિત્રગુપ્ત પણ તે જીવના ભોગના

કોષ્ટકમાં ભરેલા વિધાનોને ફરીથી મનમાં વાંચતા જતા હતા. ક્યાંય તો તેમાં થોડું સુખ-સુવિધા મળવાનો કોઈ સંયોગ સૂચિત કરવામાં આવ્યો હોય.

“ધર્મરાજ અતિશય દયાળુ છે.” ચિત્રગુપ્તની અપેક્ષાની વિરુદ્ધ દેવર્ષિના મોઢેથી ઉલ્લાસ વ્યક્ત થયો. “આ પ્રાણીને એકી સાથે સ્વચ્છ કરી નાંખવાની વ્યવસ્થા કરી છે. વિપત્તિ તો શ્રીનારાયણનું વરદાન છે.”

હવે કોણ તેમને શું કહે અને તેમણે પણ એટલો વખત ક્યાં હતો કે કોઈની વાત સાંભળવા માટે રોકાય. ચિત્રગુપ્તના કર્મ વિધાનની પોથી ફેંકી દીધી અને તેમની વીણાની ઝંકાર દૂર થતી ગઈ.

એક દિવસ રાજસ્થાનના એક રાજ્યમાં ત્યાંના મહારાજાની સવારી નગર દર્શન માટે નીકળી. એ પણ કોઈ વાત છે કે તેમની સામે રાજમાર્ગ ઉપર કોઈ કુબડો, મૂંગો, ગૂંગો, કાળો, રૂપવિહિન, ચાંડળ બાળક આવી જાય. રાજસેવકોએ તેને મારી-મારીને અઘમૂઓ કરી દીધો અને ઘસેડીને મરેલા કૂતરાની માફક દૂર ફેંકી દીધો.

“કોણ હતો તે ?” મહારાજાએ પૂછ્યું. “એક ચાંડલિનીનો પુત્ર” મંત્રીએ જવાબ આપ્યો. “તેના વાલીઓ તેને રસ્તામાંથી દૂર કેમ નથી રાખતા ?” મહારાજાનો ક્રોધ શાંત થયો ન હતો.

“તેના કોઈ વાલી નથી.” ખબર કાઢતાં થોડી વાર લાગી અને ત્યારે મંત્રીએ પ્રાર્થના કરી કે માતા-પિતા તો બાળપણમાં જ મરી ગયા. હવે તો તે આવી રીતે જ ભટકે છે.

“આ નગરનો અભિષાપ છે.” મહારાજાને કોણ કહે કે ગર્વના શિખરેથી નીચે ઉતરીને તમો જુઓ તો તે પણ તમારી માફક જ સૃષ્ટિકર્તાની જ રચના છે, પરંતુ ઘન, અધિકારનું અભિમાન મનુષ્યની વિવેકબુદ્ધિ-વિવેકદૃષ્ટિ નષ્ટ કરી નાંખે છે. મહારાજા આદેશ આપ્યો કે, “આનો દૂર રણ પ્રદેશમાં વસવાટ કરાવવામાં આવે. રાજધાનીમાં આવી કુરૂપતા ન રાખી શકાય.”

નાનકડું અબોધ બાળક, આમેય તે ઠેર-ઠેર લોકોની ઠોકરો ખાતો ફરતો હતો. કચરાના ઢગલા ઉપરથી છાંડાં ઉઠાવીને પેટની આગને શાંત કરતો

હતો. લોકો ધૂત્કારતા હતા. બાળકો પથ્થર મારતા હતા. વૃક્ષની નીચે પણ રાત્રી પસાર કરવાની જગ્યા મુશ્કેલીથી મેળવી શકતો અને હવે તેને નગરમાંથી પણ હાંકી કાઢવામાં આવ્યો. હાથ પગ બાંધીને ઉટ ઉપર નાંખીને એક રાજસેવક તેને રણપ્રદેશમાં લઈ ગયો અને ત્યાં તેના હાથ પગ છોડી નાંખાયા. શરીરમાં લાગેલા ઘા પીડા આપતા હતા. રણ પ્રદેશની રેતી તપતી હતી અને ઉપરથી સૂર્ય અગ્નિની માફક વરસતો હતો. આંધી રણપ્રદેશમાં ન આવે તો બીજે ક્યાં આવે, પરંતુ મૃત્યુ તે બાળક પાસે આવી શકતું ન હતું. તેના ભાગ્યે તેને લાંબુ આયુષ્ય આપ્યું હતું. તેનું લાંબુ આયુષ્ય કેટલું બધું મુશ્કેલ હતું.

જ્યારે તે તરસથી મૂર્છીત થવાની તૈયારીમાં હોય ક્યાંય ને ક્યાંય રેતમાં દબાયેલ માટલું તેને મળી જતું. ખીજડાનો છાંયો તેને બપોરે સળગી જવાથી બચાવતો હતો. માટલું જ તેની ભૂખ શાંત કરતું હતું. આમ તો તેને રણપ્રદેશના મધ્યમાં એક નાનકડું સરોવર મળી ગયું હતું અને ત્યાં થોડા ખજૂરના વૃક્ષ પણ મળી ગયા, પરંતુ ખજૂર બારમાસી ફળ તો છે નહીં.

આ ભાગ્યહીન બાળકનો સ્વભાવ મુશ્કેલીઓ વેકતાં-વેકતાં વિચિત્ર થઈ ગયો હતો. બાળપણમાં તો તે રોતો પણ હતો. પણ હવે તો જ્યારે મુશ્કેલી વધી જાય તો ઉલટાનું તે હસતો અને પ્રસન્ન થતો. ઘણી વખત તેને રણપ્રદેશમાં ડાકૂ મળી ગયા અને તેમણે તેને મન મૂકીને માર માર્યો. તે તેની પીડાથી ખૂબ જ હસ્યો. જાણે કે તેને પીડામાં સુખ મેળવવાનો સ્વભાવ મળી ગયો હોય.

તે શું વિચારતો હશે ? તે જન્મથી જ મૂંગો અને બહેરો હતો. શબ્દજ્ઞાન તો તેને હતું જ નહીં. તેથી તે શું વિચારતો હશે તે સમજમાં નથી આવતું. પરંતુ કે કંઈક કામ કરતો હતો. દિવસ ઉગતો જોતાં તે સૂર્યની સામે પૃથ્વી ઉપર વારંવાર માથું પછાડતો. આંધી આવે તો તેને પણ તેવી રીતે પ્રણામ કરતો અને ક્યારેક આકાશમાં કોઈ વાદળ આવી જાય તો તેને પણ પ્રણામ કરતો. ખીજડાના વૃક્ષને, જળાશયને અને જો ક્યારેક ત્યાં કોઈ દૂશ્મનદળ આવી જાય તો

તે લોકોને તથા તેમના ઉતોને પણ તે તેવી રીતે જ પ્રણામ કરતો હતો.

બીજું કામ હંમેશાં દરરોજ તે એ કરતો કે ખીજડાની એક ડાળ તોડી લાવતો અને વિભિન્ન દિશાઓમાં દૂર-દૂર સુધી એક નિશ્ચિત અંતર સુધી તેના પાન, ડાળીઓ ત્યાં સુધી નાંખતો જ્યાં સુધી બપોરનો તાપ તેને છાંયડે બેસવા માટે મજબૂર ન કરે. અનેક વખત તેના નાંખેલા આ પાનના સહારે રણપ્રદેશમાં ભટકી ગયેલ યાત્રીઓ તેમજ ડાકૂઓ તેના જળાશય સુધી પહોંચી જતા. અનેક વખત તે ડાકૂઓએ તેને માર માર્યો હતો. ખૂબ જ ઓછી વખત કોઈ યાત્રીએ તેને રોટલાનો ટૂકડો ખાવા આપ્યો હતો. પરંતુ તેણે ખીજડાના પાન નાંખવાનું કામ ફક્ત ત્યારે બંધ રાખ્યું જ્યારે તે તાવથી પીડાતો પડી રહેતો.

રણપ્રદેશની આગમાં એકલો, દિગંબર, અસહાય, ભૂખ-તરસથી દુઃખી રહેતાં રહેતાં વર્ષોના વર્ષો વીતી ગયા. ખૂબજ બીમાર પડ્યો અને વારંવાર પડ્યો, પરંતુ મરવાનું ન હતું. એટલા માટે જીવતો રહ્યો. બાળકમાંથી યુવાન બન્યો અને તેવી જ રીતે વૃદ્ધ થઈ ગયો. તેના શરીરમાં હાડકાં અને ચામડા સિવાય બીજું હતું પણ શું? અનેક વખત યાત્રી તેને ભૂત સમજીને ડરી ગયા હતા.

તેને તો દુર્ભાગ્ય જ મળ્યું હતું. એક દુષ્કાળનું વર્ષ આવ્યું અને તે નાનકડું જળાશય સુકાઈ ગયું જેના આશ્રયે વર્ષોથી ત્યાં રહેતો હતો. ખીજડાના પાનની જગ્યાએ કાંટા બચી ગયા હતા. તેને આ સ્થાન છોડી રણપ્રદેશમાં ભટકવું પડ્યું.

આંધીથી આંખોમાં રેતી ભરાઈ આવી. તરસથી ગળું સુકાઈ ગયું. ગળામાં કાંટા પડી ગયા અને છેવટે તે મૂંછિત ગઈ ગયો.

એકાએક આકાશમાં ગાઢ વાદળો પ્રગટ થયા જે ફક્ત રાજસ્થાનના રણપ્રદેશમાં ક્યારેક-ક્યારેક થોડી શતાબ્દિઓના અંતરે પ્રગટ થાય છે. મોટી-મોટી વર્ષાના બિન્દુઓએ તેના દુઃખી શરીરને શીતળ કર્યું. તેણે આંખો ખોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેમાં રેત ભરાઈ ગઈ હતી. શરીરમાં ભયંકર તાપ હતો. જીંદગીમાં પહેલી વખત વેદનાથી બુમો પાડી મૂંગાની અસ્પષ્ટ ચીસ તેના મોઢામાંથી નીકળી આવી.

ઊંચા વાદળો તેના માટે તો આવ્યા ન હતા. રણપ્રદેશમાં સદીઓથી સમાધિસ્થ થયેલા મહર્ષિ ઉત્તંગ ઉઠ્યા હતા. તેમની તરસ શાંત કરવા માટે વરસાદ આવતો હતો. મહર્ષિએ પોતાની પાસેથી આવેલી તે ચીસ સાંભળી અને આગળ આવ્યા.

શ્યામ રંગ, કુબડો, ઘોળા વાળ, હાડપિંજર માત્ર એક માનવ આકારનું પ્રાણી રેતમાં પડ્યું હતું. મહર્ષિની દૃષ્ટિ તેના ઉપર પડી. તેઓ સર્વજ્ઞ હતા તેમને ક્યાં કહેવાનું હતું કે તેમની સામે પડેલ પ્રાણી બોલવા-સાંભળવા માટે અસમર્થ છે. પરંતુ મહર્ષિની પ્રતિજ્ઞા તો વાણીની અપેક્ષા નથી રાખતી. તેમની અમૃત નજર તે સામે પડેલ પ્રાણી ઉપર પડી અને પછી તેઓ તેમની સાધના ભૂમિ તરફ વળી ગયા અને એક દિવસ ફરીથી દેવર્ષિ નારદ સંયમની પધાર્યા.

“તમારા તે અતિશય ભાગ્યહીન જીવની હવે શી સ્થિતિ છે?” ધર્મરાજનો સત્કાર કરીને જતી વખતે દેવર્ષિએ સહજ રીતે ચિત્રગુપ્તને પૂછી લીધું- “જીવનમાં ભાગ્યનો ભોગ તેમને કેટલો દુઃખી કરી શક્યો એ વિવરણ તો તમારી પાસે નહીં હોય.”

“તમારી દયા જેને અભય વરદાન આપે તેને કર્મોનું ફળ કેવી રીતે પીડીત કરી શકે?” ચિત્રગુપ્તે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું. “તે મહાનુભાવ શરીરની પીડા, અભાવ, અસન્માનથી હંમેશાં અલિપ્ત રહીને મુક્તિને પ્રાપ્ત થયા.”

“દયા તો તેની ઉપર થઈ હતી ધર્મરાજની.” દેવર્ષિએ સહજ ભાવે કહ્યું- “ભોગથી અલગ રાખીને ધર્મરાજે તેને અનેક દોષોથી સુરક્ષિત કરી દીધો હતો. આપત્તિઓએ તેને નિષ્કામ બનાવ્યો. વિપત્તિનું વરદાન મેળવ્યા વગર પ્રાણીની મુક્તિ કદાચ જ થઈ શકે.”

મહર્ષિ ઉત્તંગની દયાએ તેના સ્વચ્છ અને વાસના વિહીન મનને અવલોક્યું. ચિત્રગુપ્તજીએ કહ્યું- “હવે અમારા વિવરણમાં ફક્ત એટલું જ છે કે તેમનો પરમ પવિત્ર દેહ પૃથ્વી દેવીએ પોતાના રણ પ્રદેશમાં સુરક્ષિત કરી દીધો છે.” જેના સંબંધમાં શ્રુતિ કહે છે-

“ન તસ્ય પ્રાણાશ્વોત્કાંમતિ તન્નૈવ પ્રલીયન્તે”
તે મુક્ત આત્માના સંબંધમાં આનાથી વધારે વિવરણ ચિત્રગુપ્ત પાસે હોય પણ કેવી રીતે ?

ગાયત્રી મહાસત્તાનું સુરક્ષા કવચ

“ભગવાન ! મને ખૂબ જ ભય લાગે છે.” મહારાજ દિવ્યભદ્ર અને તેમની સાથે આવેલી રાજકુમારી મહર્ષિનું દર્શન કરવા આવ્યા હતા. જ્યારે પિતા મહર્ષિ પાસે વિદાય માટેની રજા લેવા લાગ્યા ત્યારે તે બાલિકાએ ઋષિ ચરણમાં માથું નમાવી પ્રાર્થના કરી.

“બાલિકાઓ માટે ભયભીત થવું સ્વાભાવિક બાબત છે.” ઋષિએ બે હાથ જોડેલી, માથું નમાવેલ સામે ઊભી દસ વર્ષની બાલિકા સામે જોયું.

“બધા મારી મશ્કરી કરે છે. મને તે એકલાને દિવસે પણ કમરામાં જતાં બીક લાગે છે.” તે રાજકન્યાની વિશાળ નિર્મળ આંખો ભરાઈ આવી અને લાલ કોમળ હોઠ કાંપવા લાગ્યા-“ભાઈ કહે છે કે હું તેમને લાયક બહેન નથી.” “જ્યારે ભય લાગે ‘મા ગાયત્રી’નું સ્મરણ કરવું.” મહર્ષિએ સહજ ભાવે કહી દીધું.

“આ અતિશય ચપળ છે” મહારાજે પોતાની કન્યાની મુશ્કેલી કહી-“થોડો સમય પણ એક જગ્યાએ તેનું શરીર સ્થિર નથી રહી શકતું. અહિંથી ત્યાં કૂદતી ફરે છે. તેનું મન સ્મરણમાં કેવી રીતે લાગશે.” “ના એ વાત નથી.” બાળકીએ ભોળપણમાં કહ્યું “મા કહે છે.....” કહેતાં કહેતાં અટકી ગઈ. “શું કહે છે તારી મા, કહો, કહો, મહર્ષિ તેને ઉત્સાહિત કરતા કરતા બોલ્યા-” “કહે છે કે સ્ત્રીઓએ ગાયત્રી ન જપાય.” બાળકીએ શરમાતા-સંકોચાતા વાક્ય પૂરું કર્યું.

ના બેટી, એવી વાત નથી. પ્યારથી તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં બોલ્યા. કન્યા અને પુત્ર બંને માતાના પ્રાણપ્રિય સંતાનો છે. મા પોતાના બાળકોમાં ક્યાંય ભેદભાવ રાખી શકે ? સ્ત્રીઓનો ગાયત્રી અધિકાર તો પુરુષોથી પહેલાં છે. માતા જગત્ માતાની ઉપાસનાથી વંચિત કેમ રહે ?

ભોળી બાળકીની સમજણમાં વાત આવી ગઈ. તે પ્રસન્ન મનથી નિયમિત ગાયત્રી ઉપાસના કરવા લાગી. તરત જ તેનો ભય જતો રહ્યો. મનમાં ઉત્સાહ આવ્યો અને મન હલકું થઈ ગયું. આંખોમાં પ્રસન્નતાનો પ્રકાશ ફેલાવા લાગ્યો. સમગ્ર જીવન પ્રસન્નતાનો હિલોળો લેવા લાગ્યું.

એક દિવસ રાજકન્યા પોતાની સહેલીઓ સાથે રાજ્યના બગીચામાં ફરવા નીકળી હતી. હજુ થોડેક દૂર ગઈ હશે ત્યાં રાજકુમાર ચંડબાહુનો સંદેશો તેને મળ્યો. રાજકુમાર આજે પોતાના રથદ્વારા છુપા વેશે અંગ નરેશની રાજધાનીએ ગયા હતા, અંગ રાજ મહારાજ દિવ્યભદ્ર સાથે તેમના પિતાની દુશ્મની હતી. પરંતુ કામુક્તા તો તે બધું નથી જોતી. જ્યારે શ્રીજગન્નાથની રથયાત્રામાં અંગ રાજકુમારીને જોઈ હતી ત્યારથી રાજકુમાર તેને કોઈ પ્રકારે ભૂલી શકતા ન હતા. પોતાના ગુપ્તચરોની સૂચના મુજબ રાજઉદ્યાનમાં રાજકન્યા સામે અચાનક ઉપસ્થિત થઈ તેને આશ્ચર્યચકિત કરવામાં સફળતા મેળવી.

“આ આર્યોને શોભે તેવું કામ નથી.” રાજકન્યાએ તુચ્છ સેવકની જેમ તેને ધુત્કારી દીધો. “શરમ આવવી જોઈએ તમને. તમો હાલને હાલ ચાલ્યા નહી જાઓ તો ભાઈ મણિભદ્રની ગદના મારથી પરિચિત થવું પડશે અને અંગ રાજ્યની જેલમાં મહેમાનગીરી કરવી પડશે.

સાચે જ રાજકન્યાએ સહેલીને સમાચાર કહેવા મોકલી આપી હતી. પગ માથે મૂકીને રાજકુમારે ભાગવું પડ્યું. આટલો તિરસ્કાર અને જીવનમાં અપમાનિત થવાનો પહેલો અવસર હતો. રાજકુમાર ક્રોધથી ઉછળી ઉઠ્યા-“આ અભિમાનીને હું મારા પગમાં નાખીને જંપીશ.”

પ્રતિજ્ઞા લેવી સહેલી છે. પરંતુ તેને પૂરી કરવાના સાધનો વિચારતાં હૃદય બેસી ગયું. તેમનું

રાજ્ય તો નામ માત્રનું છે. અંગ નરેશ સાથે યુદ્ધની કલ્પના તો થઈ જ ન શકે. અંગના યુવરાજ મણિભદ્ર સાથે યુદ્ધ કરવા જાય તો સારવાર માટે પણ પાછા આવી શકે કે કેમ તે વિચાર કરવો અસંભવ છે. છેલ્લે રાજકુમારને કુલેશ્વર કૌલિકની યાદી આવી ગઈ.

ભયાનક અંધકાર, ધોર સ્મશાન ભૂમિ, ક્યારેક ક્યારેક ઘુવડોનો કાન ફાડી નાંખે તેવો અવાજ પરંતુ ક્રોધ તેમજ ક્ષોભના આવેશમાં રાજકુમારે ત્યાં ધ્યાન ન આપ્યું તેઓ સીધા ચાલતા ગયા.

ચિતાની જ્વાળાઓ સળગીને શાંત થઈ ચૂકી હતી પણ અંગારાનો ઘુંઘળો પ્રકાશ હતો. કાળો વર્ણ, લાંબા પ્રચંડ કાય ફેંદાયેલા વાળ, દિગંબર અવધૂત કુલેશ્વર કૌલિક જેમ શીયાળાની રાત્રીમાં ઘૂણી પાસે પડ્યા હોય તેવી રીતે ચિતાની પાર્શ્વભૂમિ ઉપર પડ્યા હતા.

“તું કોઈ કામે આવ્યો છે.” અવધૂતે પોતાના પગોમાં પડેલા, હિચકિઓ ભરતાં રાજકુમારને તથા સાથે લાવેલ મહાપૂજાના સાધનોને સહજ ભાવે જોયા.

“ભગવાન !” મહાપૂજાના સાધનો નજીક લાવીને રાજકુમાર ચંડબાહુ દંડવત્ પ્રણામ કરતા ભૂમિ ઉપર પડ્યા. રાત્રિના અંધકારમાં તેમના આંસુ ભલે દેખાઈ શકાતા ન હતા, તેમના ભરાયેલા ગળામાં અવાજ બંધ હતો. “તમારા સિવાય બીજું કોઈ મને આશરો આપી શકે તેમ નથી.

“નિગમના સાધકો કામનાને નિર્મૂળ કરીને પરિતૃપ્ત થાય છે અને આગળ કામનાને કેન્દ્રિત કરીને તેમાં પોતાની આહુતિ આપવાનું આહવાન આપે છે.” અવધૂત પોતાની મસ્તીમાં બોલવા લાગ્યા. “શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ મહાશક્તિના ખોળામાં-સત્ત્વ, રજ, તમ થઈને પરિણિત થાય છે. મહર્ષિ ભિત ચિત્તનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, આત્મરૂપે અને કુલેશ્વર રજોગણની ચરમ પરિણાતિમાં આત્માની આહુતિ કરી શિવો અહમ્ કરે છે. ભિત અને કુલેશ્વરમાં જે ભિન્નતા જૂએ

તે મૂર્ખ છે.” પરંતુ આ ગર્વ યુક્ત ઉક્તિને કુલેશ્વરનું ગળું જ વ્યક્ત કરી શકતું હતું. સત્ત્વ શરીર ભિત્તને તો આજીવનમાં સૌમ્યતા પ્રાપ્ત થઈ.

“તું આ બધું સમજીશ નહીં” બોલતાં બોલતાં અવધૂત અચાનક બંધ થઈ ગયા. રાજકુમારની તરફ બેક્ષણ જોઈ પછી બોલ્યા-“તારે સિદ્ધ આકર્ષણ જોઈએ. શ્રદ્ધા અને સંયમ બધી સાધનામાં અનિવાર્ય છે. પરંતુ તંત્રના સાધકમાં લોકોત્તર સાહસ પણ જોઈએ. સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડ હચમચી જાય તો પણ સાધકનું આસન ડગમગે નહીં-કરી શકીશ ?

“કરી શકીશ !” દેઢ અવાજે રાજકુમારે સ્વીકાર કર્યો. અહંકારની ઉદ્દેડતાનું અવધૂતે અટકાવ્યું કર્યું.

“શરીરના ક્ષીણ થવાથી કોઈ નુકસાન નથી થતું કાળીનો ખોરાક છે આ શરીર અને તું શાશ્વત છે. તું ગાયત્રી સાથે સંઘર્ષ કરવા જઈ રહ્યો છે. મહામાયાની ઈચ્છા.

અવધૂતના ક્રોધને રાજકુમાર ન સમજ્યો પરંતુ પોતાને તેને યોગ્ય માન્યો કારણકે અવધૂતે તેને આકર્ષણ પ્રયોગની સમગ્ર વિધિ સમજાવી દીધી હતી અને તે ગર્વ કરી શકતા હતા કે કુલેશ્વર કૌલ જેવા મહાસિદ્ધે તેને મંત્રદાન કર્યું હતું. “શું છે ?” રાજકુમારીએ આમ તેમ જોયું, અકસ્માતે તેની ઉઘ ઉડી ગઈ હતી. કમરામાં આછો પ્રકાશ હતો અને તેની સહેલીઓ તેની નજીક જ શાંતીથી સૂઈ રહી હતી. તો પછી તે કેમ જાગી ગઈ ? તેની ઉઘમાં વિઘ્ન કેમ પડ્યું ? આજે તેને બીક કેમ લાગી રહી હતી ?

મહર્ષિ ભિતે આજથી છ વર્ષ પહેલાં તેને ભય નિવારણનો ઉપાય બતાવ્યો હતો. મા ગાયત્રીનું સ્મરણ, ગાયત્રી મહામંત્રનું સ્મરણ, મા ગાયત્રીનું ધ્યાન તો હવે તેનું જીવન બની ગયું હતું. હવે જ્યારે શિકાર કરવા માટે પોતાના મોટાભાઈ સાથે ઘોડે બેસી નીકળે છે, બાળપણમાં તેની મશકરી કરવાવાળો મોટોભાઈ મણિભદ્ર જ્યારે કહે છે કે મારી નાની બહેન અંગ રાજકુળની યશમૂર્તિ સમાન છે અને

આજે રાત્રિમાં આ ભય, કારણ વગરનો ભય તે જ રાજકુમારીને ? પોતાની પથારીમાં બેસી ગઈ અને ધીમા સ્વરે સ્તવન કરવા લાગી-“વર્ણાસ્ત્ર કુંડિકા હસ્તાં શુદ્ધ નિર્મળ જ્યોતિષીમ્ ! સર્વતત્ત્વમયી વંદે ગાયત્રી વેદ માતરમ્ !

લાગ્યું કે આખોય કમરો સંપૂર્ણ ઉજાસપૂર્ણ થઈ ગયો હોય. મા ગાયત્રી જાતે જ ત્યાં હાજર ગઈ ગઈ અને તેમાંથી વરસી રહ્યો છે સ્વચ્છ, ઉજ્જવળ, અસીમ વાત્સલ્યધારા સ્વરૂપે એક શુભપ્રકાશ. રાજકન્યાએ પોતાનું માથું નમાવ્યું અને તેને થોડીક એવી મધુર આળસ આવી કે તે પથારીમાં ફરીથી સૂઈ જઈને ગાઢ નિંદ્રામાં મગ્ન થઈ ગઈ.

તે રાત્રિ હતી કારતક કૃષ્ણ ચૌદશની. મહારાત્રિનું મુહૂર્ત જાગૃત કરવા રાજકુમાર ચંડબાહુ સ્મશાનમાં બેઠો હતો. આજે પોતાનો આકર્ષણ પ્રયોગ પૂરો કરીને જ આસનેથી ઉઠશે. આ જ રાત્રિએ આ જ સ્મશાન ભૂમિ ઉપર અભિમાની અંગ રાજકન્યા તેના ચરણ ઉપર આવી પડશે.

“ઠં ઠં ઠૂં વૌષટ” અત્યંત કર્કશ પરંતુ દૃઢ સ્વર તે સ્મશાનની શાંતિમાં ગુંજી રહ્યો હતો. પ્રજ્વલિત ચિતામાં પડેલી પીળી સરસવની આહૂતિઓની ગંધ હવામાં ભરાયેલી છે. લીલારંગના લોહી ચંદનથી યુક્ત દેહવાળા રાજકુમાર સરસવની સાથે અપરાજિતાના પુષ્પોની નિરંતર આહૂતિ ચિતાની અગ્નિમાં નાંખે જ જતો હતો.

હાડપિંજરદેહ પ્રગટ થયા, બૂમો પાડીને નૃત્ય કરતા રહ્યા અને સ્થિર ઊભા થઈ ગયા. ત્યારે સો અદેશ્ય સાપના ફૂંકાડા હવામાં ઉઠ્યા અને શાંત થઈ ગયા. જ્વાળાઓ ઠેર ઠેર ભડકી અને હોલવાઈ ગઈ. રાજકુમાર ચલિત ન થયો, કાંપ્યો પણ નહીં અને તેનો સ્વર સ્થિર રહ્યો-

‘ઠં ઠં ઠૂં વૌષટ’

રાજકુમાર ત્યારે પણ કાંપ્યો નહીં જ્યારે સાક્ષાત ચામુંડા, સ્મશાન કાળીકા, નીલવસના, કરાલ દેષ્ટા, કાપાલમાલિકા અટ્ટહાસ્ય કરતી ચિતાની અગ્નિમાંથી

બહાર એવી રીતે કૂદી પડી જાણે કે સાધકના માથા ઉપર જ કૂદી જશે.

ઠં ઠં ઠૂં વૌષટ આનય તાં... અચાનક સમગ્ર આકાશમાં પ્રલય અગ્નિ પ્રગટ થઈ ગઈ. પ્રચંડ પ્રકાશ આકાશમાં આવ્યો અને ચામુંડા સ્મશાન કાલિકાએ પોતાના વાળ નીચોવી લીધા. તેના શરીરનું નિલાંબર વસ્ત્ર ક્ષણાર્ધમાં જ ભસ્મ થઈ ગયું. ઠં ! એક કલ્પી ન શકાય તેવો ભયંકર શબ્દ. સમગ્ર બ્રહ્માંડ જેમ ચૂર ચૂર થઈ ગયો હોય તેવો ભયંકર-વિકટ વિસ્ફોટ થયો.

આજે વિજ્ઞાનની કૃપાથી પરમાણું વિસ્ફોટની ભયંકરતાનું સૌ કોઈને અનુમાન છે. વિશ્વવના મૂળમાં જે માતૃનું બીજ છે તે બીજમાંથી કોઈનો વિસ્ફોટ થઈ જાય તો સૃષ્ટિ હતી ન હતી થઈ જાય તેની જ ખબર ન પડે. એ તો સર્વેશ્વરનો મહિમા છે કે બીજ અક્ષરોનો વિસ્ફોટ હંમેશાં સાધકમાં થાય છે.

“ઠં” બીજનો રાજકુમારના માથામાં મા ગાયત્રીના સ્મરણના આઘાતથી વિસ્ફોટ થઈ ગયો. રાજકુમાર તે દિવસથી એક અસાધ્ય રોગથી સપડાઈ ગયો. તે અચાનક દોડતો-ભાગતો કપડાં નીચોવતો અને ‘ઠં’ની બૂમો પાડીને મૂઈંઈત થઈ જતો હતો.

તાંત્રિકોના સમુદાયમાં ત્યારથી એ સંભળાવવા લાગ્યું કે તે સમયથી આકર્ષણની સફળતા માટે ચામુંડા સ્મશાન કાલિકાનું અનુષ્ઠાન ત્યજવા યોગ્ય થઈ ગયું છે. અનુષ્ઠાનની શરૂઆતમાં જ તે ઉન્માદિની થઈ ઉઠતી અને સાધકને જ પોતાનો શિકાર બનાવી લે છે. આ બધો ગાયત્રી મહાશક્તિની સાધનાનો જ પ્રતાપ હતો.

ભલે દીપક નાનો છે - નજીવી કિંમતનો છે, પરંતુ તે પ્રકાશનો જ અંશ હોવાને કારણે પડકાર ઝીલે છે અને નિરાશાના વાતાવરણને આશા તેમજ ઉત્સાહથી ભરી દે છે. આને કહેવાય છે - નેતૃત્વ !

નિર્ભય જીવન એજ શ્રેષ્ઠ જીવન

નિર્ભયતા માનવ જીવનની સૌથી ઉત્તમ સંપત્તિ છે. તેના અભાવમાં માણસ ડગલે ને પગલે ડરતો અને ત્રાસ સહન કરતો રહે છે. ભયગ્રસ્ત રહેવું એક એવી નકામી માનસિક સ્થિતિ છે જેમાં વ્યક્તિનું આત્મિકબળ પડી જાય છે. તે ડરિત અને ઉત્કૃષ્ટને કહેવાનું તથા કરવાનું સાહસ ખોઈ બેસે છે. શારીરિક કષ્ટ અથવા ભૌતિક ખરાબ પરિણામની શંકાથી તેની ઈન્દ્રિયો અને શરીર શિથિલ થઈ જાય છે અને તે અનુચિત, અસત્ય તેમજ અન્યાય સામે હાર માની લે છે.

આજે લગભગ દરેક વ્યક્તિ, સમાજ, સરકાર, અને સંપૂર્ણ વિશ્વ ભયભિત છે. વ્યક્તિને ચોરી, ઠગાઈ, બીમારી, અપમાન, અસફળતા, અસહકાર, વિશ્વાસઘાત, વગેરેનો ભય છે, તો સમાજને લડાઈ, ભૂખમરો, મોંઘવારી, અછત વગેરેનો ભય છે. સરકાર આંદોલન, અરાજકતા અને હોદ્દાથી ડરે છે અને સમગ્ર વિશ્વ યુદ્ધ, ઠંડુ યુદ્ધ, પરમાણુ યુદ્ધ અને સર્વનાશથી ભયભિત છે આ ભયનું મુખ્ય કારણ તે શારીરિક, માનસિક, ભૌતિક, નૈતિક, સામાજિક અથવા રાજનીતિક સ્થિતિની કલ્પના છે, જે આપણી આશાઓ અને આકાંક્ષાઓથી વિપરીત છે. ન જોઈતું હોય તો પણ તેના થવાની આશંકા છે. મહાન મુનીઓએ તે શંકાના નીચે પ્રમાણેના કારણો બતાવ્યાં છે :

(૧) કર્તવ્યમાં આસ્થાનો અભાવ તથા આદર્શ કતૃત્વનો અભાવ.

(૨) સંસારના અટલ નિયમોની જાણકારી ન હોય અથવા જાણકારી હોવા છતાં તેમાં દેઢ વિશ્વાસ અને આસ્થાનો અભાવ.

(૩) ભૌતિક પદાર્થોમાં સુખની અનુભૂતિ અને તેના વિયોગમાં દુઃખનો ભાવ.

(૪) ઈશ્વરી ન્યાય, વ્યવસ્થા તથા દયાપણામાં અવિશ્વાસ.

જો માણસ પોતાના કર્તવ્યને સુખ-દુઃખ, લાભ-હાનિ, યશ-અપયશ વગેરેને સમાન સમજીને કેવળ કર્તવ્ય માટે પાલન નથી કરતો તો તેને નુકસાન, દુઃખ, અપયશનો ભય લાગ્યો જ રહેશે. જૂઠું બોલવું, ચોરી કરવી, હિંસા કરવી, લાંચ લેવી જેવા અપરાધ કરવા અથવા કર્તવ્ય પાલનમાં આળસ

રાખવાથી બધાને દંડિત થવાનો અથવા અપમાનિત થવાનો ભય સતાવતો રહેશે. તેવી રીતે અસ્વચ્છ રહેવું, નકામી વસ્તુઓ ખાવી અને સેવન કરવી, અનિયમિતતા અને અસંયમ વર્તવો, શારીરિક શ્રમ ન કરવો, મનમાં નકામા વિચારો આવવા દેવાથી શારીરિક, માનસિક મશીનરીમાં ખરાબી આવવાનો અથવા કાટ લાગીને ખરાબ થઈ જવાનું ડર રહેશે જ. ભયના આ બધા કારણ એવા છે જેને આપણે જાતે જ ઊભા કરીએ છીએ અને કરોળિયાના જાળની માફક તેમાં કેદ થઈ જઈએ છીએ.

શાસ્ત્રકારોએ સંસારના પાંચ અટલ નિયમ બતાવ્યા છે. (૧) ભૌતિક જગતમાં નિરંતર પરિવર્તનને પરિણામે જન્મ પછી મૃત્યું અને મૃત્યુ પછી જન્મ, સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ, લાભ પછી ગેરલાભ અને ગેરલાભ પછી લાભ, વિજય પછી પરાજય અને પરાજય પછી વિજય, યશ પછી અપયશ અને અપયશ પછી યશ, અમીરી પછી ગરીબી અને ગરીબી પછી અમીરી આ રીતે વર્તુળાકારે ફરે છે, જેમ દિવસ પછી રાત અને રાત પછી દિવસ થાય છે. જેને જીવન, સુખ, લાભ, વિજય, યશ, ધન વગેરેમાં આસક્તિ રહે છે તેને મૃત્યુ, દુઃખ, ગેરલાભ, પરાજય, અપયશ, અને નિર્ધનતાનો ભય હંમેશાં રહેશે જ.

(૨) ફક્ત આત્મા અથવા વિશ્વની સંચાલન શક્તિ જ અજર, અમર અને અપરિવર્તનશીલ છે, આત્મામાં સ્થિર થઈ જવાથી ભય નથી રહેતો.

(૩) ઉત્પત્તિ, પાલન અને પ્રલય, જન્મ, જીવન અને મૃત્યુ સંસારનો નિયમ છે. આ નિયમને ન જાણવાને કારણે મૃત્યુનો ભય લાગતો રહે છે અને એ સતાવતો રહે છે.

(૪) સંસારના બધા કામ સહકાર, પ્રેમ, સદ્ભાવિના, વિશ્વાસ, ઈમાનદારીથી ચાલે છે. આના વિપરીત આચરણથી આપણને ભય લાગે છે.

(૫) જેવું કર્મ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે ફળ મળે છે. જેવું બીજ વાવીએ છીએ તેવો છોડ ઉગે છે. ખરાબ કામ કરવાવાળાને ખરાબ ફળ ભોગવવાનો અને ખરાબ પરિણામ ભોગવવાનો ભય સતાવતો રહે છે.

વેદોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ભૌતિક પદાર્થોમાં વાસ્તવિક સુખ નથી છતાં પણ જો મનુષ્ય સુખનું સાધન સમજીને તેનો સંગ્રહ કરે છે તો તેના જવાથી તેને દુઃખનો ભય થવો સ્વાભાવિક છે. બધા જાણે છે કે રોગીને સ્વાદીષ્ટ ભોજન પણ કડવું લાગે છે. ચામડીના રોગીને મૂલ્યવાન વસ્ત્ર પણ કરડે છે. વગર પરિવારે વ્યક્તિને શાનદાર મકાન પણ ખાવા દોડે છે અને અસાધ્ય રોગી માટે પુષ્કળ સંપત્તિ પણ વ્યર્થ છે. પરંતુ તેના વિયોગનો ભય બધાને સતાવતો રહે છે.

આ સૃષ્ટિનો એકમાત્ર સંચાલક ઈશ્વર છે. સંપૂર્ણ વિશ્વ બ્રહ્માંડ તેના નિયંત્રણ અને નિયમો અનુસાર ચાલે છે. જે કોઈ પણ વ્યક્તિ તેના સહારે સારું કામ કરે છે તે પ્રગતિના માર્ગે આગળને આગળ વધતો રહે છે. સંજોગોવશાત્ જો માર્ગમાં સંકટ આવી પણ જાય તો તે દયા કરીને તેને સંકટમાંથી બહાર કાઢે છે અને જો તે ન કાઢે તો પણ તેમાં આપણું અને વિશ્વવનું કલ્યાણ અને ભલું સમાયેલું રહે છે. જો આપણને ઈશ્વરની દયાભાવમાં વિશ્વાસ નથી તો કોઈ પણ કઠિન કામની શરૂઆત કરવામાં અને તેને પૂરું કરવામાં આપણને અસફળતાનો ભય સતાવતો રહેશે.

ભયના ઉપરોક્ત કારણોને દૂર કરવામાં આવે તો દરેક મનુષ્યમાં નિર્ભયતાનો દિવ્યગુણ આવી જશે. આ નિર્ભયતા ત્રણ પ્રકારે આવે છે.

- (૧) વિજ્ઞ-નિર્ભયતા, (૨) વિવેક નિર્ભયતા
- (૩) ઈશ્વર નિષ્ઠ નિર્ભયતા.

(૧) વિજ્ઞ-નિર્ભયતા : જીવનમાં અનેક મુશ્કેલીઓ અને સંકટો આવે છે, જેનાથી મનુષ્યને ભય લાગે છે. જો તે મુશ્કેલીઓ અને સંકટોના સમાધાનના માર્ગ જાણી લે તો તે તે તરફ નિર્ભય થઈ જાય છે. એક વિદ્યાર્થી પરીક્ષા આપવા જાય છે. અસફળતાથી તેને ભય લાગે છે, પરંતુ જો તેણે પાઠ્યક્રમ સંબંધી પ્રશ્નોના જવાબો તૈયાર કરી લીધા છે તો તેને ભયભિત થવાની કોઈ જરૂરિયાત નથી. ખેરખેર મનુષ્યમાં અનંત શક્તિઓનો ભંડાર પડ્યો છે. જ્યારે તે પ્રયત્ન કરે છે તો પર્વત જેવી ઉચી અડચણો પણ વચ્ચેથી રસ્તો આપવા માટે મજબૂર બની જાય છે. આમ નિર્ભયતા લાવવા માટે આપણે માર્ગમાં આવવાવાળી મુશ્કેલીઓ અને અડચણો સાથે લડવા માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં કરોડો નર-નારી નિર્ભય થઈને જેલમાં ગયા અને અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ હસતાં હસતાં સહન

કરી. પ્રચંડ મનોબળ બની રહેવાથી જ સફળતા હાથ લાગે છે.

(૨) વિવેક નિર્ભયતા : જે વિવેકથી કામ લે છે, સત્ય-અસત્યને જાણે છે અને મન તથા બુદ્ધિને સમતોલ રાખે છે, તેમનામાં એટલો આત્મવિશ્વાસ વિકસિત થઈ જાય છે કે પછી તેને કોઈ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિથી ભય નથી લાગતો. ભયની ઉત્પત્તિ વિવેકના જવાથી થાય છે, કથા સરિત્સાગરમાં કહેવામાં આવ્યું છે- “નિર્વિમર્શા હિ ભીરવઃ” અર્થાત્ ભયથી ભયભિત થવાવાળા અવિવેકી હોય છે.

(૩) ઈશ્વર નિષ્ઠ નિર્ભયતા : જે વ્યક્તિને ઈશ્વરની સર્વવ્યાપકતા, સર્વશક્તિ સંપન્નતા, દયા અને ન્યાય ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. જે વ્યક્તિ પ્રત્યેક પ્રાણીમાં ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જુએ છે, જે સૃષ્ટિને ઈશ્વરની અભિવ્યક્તિ માને છે, ભય તેની પાસે ફરકતો પણ નથી. ભક્ત પ્રહલાદને ભગવાન ઉપર, મીરાંને પોતાના ગિરધર ગોપાલ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. તેમણે અડગ રહીને હસતાં-હસતાં મુશ્કેલીઓ સહી, પણ ભય તેમને અડકી શક્યો પણ નહીં.

માનવ જીવનના સર્વોચ્ચ વિકાસ માટે નિર્ભયતા પરમ આવશ્યક છે. એટલા માટે શ્રીમદ્ભગવત્ ગીતામાં દૈવી સંપત્તિના લક્ષણોમાં નિર્ભયતાને પહેલું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. જો સંસારના ઈતિહાસને જોવામાં આવે તો એ નિષ્કર્ષ ઉપર પહોંચવું પડશે કે વિશ્વના બધા મહાપુરુષો નિર્ભય, નીડર અને સાહસિક હતા. વાસ્તવમાં નિર્ભયતા તેમની મહાનતાનો માપદંડ અને તેમની સફળતાનું રહસ્ય રહ્યું છે. મહાત્મા ગાંધી વિશ્વની મોટામાં મોટી શક્તિથી ડરતા નહોતા. તેમણે અવિચળ રહીને તે સરકારનો વિરોધ કર્યો જેના સામ્રાજ્યમાં સૂર્ય ક્યારેય આથમતો ન હતો અને હાર પણ આપી.

નિર્ભયતા વ્યક્તિ અને સમાજ માટે સૌથી મોટી સંપત્તિ છે. તેના વગર કોઈ વ્યક્તિ અથવા રાષ્ટ્ર મહાન બની ન શકે. સાચું જ તે રાષ્ટ્ર મહાન છે જ્યાં નિર્ભય લોકો વસે છે. ભૌતિક સંપત્તિ તે સમયે સાર્થક થાય છે જ્યારે તે નિર્ભય લોકો પાસે હોય છે. નિર્ભયતાથી મનુષ્યને એટલી તાકાત મળે છે કે તે મોટામાં મોટો ત્યાગ પણ કરી શકે છે અને મુશ્કેલ પરિસ્થિતિઓનો પણ સામનો કરવા માટે શક્તિશાળી થઈ શકે છે.

ધારાવાહિક વિશેષ લેખમાળા-૧૪

(યુગપુરુષ પૂજ્ય ગુરુદેવ પં. શ્રીરામ વર્મા આચાર્ય અર્થાત્ યુગઋષિ જેમણે સાધના સૂત્રોને સરલતમ્ બનાવી દીધા.)

અનેક પ્રકારના જંજાળ-ગુંચવાડાથી ભરેલ અનેક બંધનો અને નકારાત્મક આદેશોથી ભરેલા સાધના વિજ્ઞાનના પુસ્તકો જોઈને આજના યુગના કોઈ પણ વ્યક્તિને જણાય છે કે એ બધું તેના માટે નથી. કોઈ દેવલોકમાંથી વિશિષ્ટ ક્ષમતાઓ લઈને આવેલ વ્યક્તિ જ આ કાર્ય કરી શકે છે. એક સામાન્ય વ્યક્તિ માટે તો માત્ર પેટ અને પ્રજનનની જાંદગી જીવીને જીવન કોઈ પણ રીતે પસાર કરવા માટે છે. આ તથ્ય બધાને સમજાય છે અથવા લોક વ્યવહારમાં નજરે જોવા મળે છે. પરંતુ પૂજ્યવર ગુરુદેવ પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજીએ પોતાના જીવનના અનુભવો દ્વારા પ્રત્યેક વ્યક્તિની સમક્ષ એક ખુલ્લું પુસ્તક રજૂ કરીને કહ્યું કે સાધના વિના વ્યક્તિ ભલે જ જીવન જીવી લે, પરંતુ સાધના વિનાનું જીવન ન જીવવામાં આવે અને તેના માટે સરલતમ યોગ સાધનાત્મક પદ્ધતિઓનો, આહારથી લઈને દરરોજના જીવન-વ્યવહારનો એક એવો નુસખો રજૂ કર્યો જે હરકોઈ માટે સુગમ છે.

એવા વ્યક્તિ જ યુગઋષિ કહેવાય છે, જેઓ જટિલ સાધના પદ્ધતિઓમાં યુગને અનુરૂપ ફેરફાર કરીને પોતાની જીવનરૂપી પ્રયોગશાળામાં તેનો સારી રીતે પ્રયોગ કરીને તેને સહજ અને સરળ બનાવી દે છે. પૂજ્યવરનું સમગ્ર જીવન તેની સાક્ષી આપે છે. તેમણે પોતે ૨૪-૨૪ લાખના ૨૪ વર્ષ સુધી ૨૪ મહાપુરશ્ચરણ કર્યાં. ભારે કઠોર સાધના કરી. માત્ર જવ અને છાસ પર રહીને તે સમય પૂરો કર્યો. આમ તો તે સમયગાળો ૨૪ વર્ષનો હતો, પરંતુ વયમાં અદેશ્ય ગુરુ સત્તાનો આદેશ મળતા તે લગભગ ૨૭ વર્ષમાં પૂરા થયા અર્થાત્ ૧૯૫૩માં તેની પૂર્ણાહુતિ

થઈ. તેમના પોતાના જીવને માટે આ સાધના અનિવાર્ય હતી. એના કોઈ ગૂઢ અને પરોક્ષ રહસ્ય અમો કોઈની જાણમાં નથી. પરમ વંદનીય માતાજીના સિવાય તેને કોઈ જાણતું પણ નથી. પરંતુ તેમણે દરેક વ્યક્તિને જોયા હતા. એ પણ જોયું અને મેળવ્યું હતું કે આત્મબળ, અધ્યાત્મશક્તિના અભાવને લીધે વ્યક્તિ દીનહીન જીવન જીવતો જોવા મળે છે. ભારત સ્વતંત્રતા મેળવવા જે દિવસોમાં પોતાનો પુરુષાર્થ કરી રહ્યું હતું તે સમયે અનેક વ્યક્તિઓ સામેથી ચાલીને આગળ આવી રહ્યા હતા. એ વેળા પૂજ્યવરના મનમાં એક વાત હતી કે વિરાટ સ્વતંત્ર ભારતને સાંસ્કૃતિક દૈષ્ટિથી આગ્રદી અપાવનાર મનોબળ, આત્મશક્તિયુક્ત મરજીવાઓ કેવી રીતે અને ક્યાંથી આવશે ?

જ્યારે શ્રી અરવિંદ અને શ્રી માં પોતાના પૂર્ણ યોગનું પ્રતિપાદન કરીને અતિમાનસના અવતરણની ચર્ચા પોંડીચેરીમાં કરી રહ્યા હતા ત્યારે એક જ સંકલ્પ જે ગુરુસત્તાએ આપેલ તે પૂજ્યવરના મનમાં ઉમટી રહ્યો હતો, કે અતિમાનસ જે આવશે તેના માટે સુપાત્ર એક નહીં અનેક લાખો કરોડો વ્યક્તિઓ જોઈએ. એ વ્યક્તિઓ માત્ર ભારતવાસી હોવા જરૂરી નહીં હોય, પરંતુ સમગ્ર વિશ્વ તેમાં ભાગીદારી કરી શકશે. એટલા માટે આ પદ્ધતિ જનસાધારણ હોય અને પ્રત્યેક માટે સરળ હોય તેમજ ક્રમશઃ જીવનમાં ઉતારીને બધા લોકો તેને અજમાવી શકે. શ્રેષ્ઠ માનવો બને, ગ્રંથિમુક્ત અને દુઃખરહિત વ્યક્તિત્વ પેદા થાય, બહુચિત્તીય નહીં પરંતુ એકનિષ્ઠ ભાવથી કામ કરવાવાળા દરેક પ્રકારના વ્યક્તિઓ સાથે મળીને બનેલ સમુદાય પોતાની ચિંતન સાધના દ્વારા સમષ્ટિ મનનું નિર્માણ કરી શકે, જેથી સમૂહ ચેતનાના જાગરણથી વ્યક્તિ અને પરિવાર જ નહીં સમાજની અભિનવ રચનાનો

પણ સરંજામ જોડાઈ શકે. આટલા વિરાટ સ્તરે માનવ માત્રના કલ્યાણની વાત યુગઋષિ સ્તરની સત્તા જ વિચારી શકે છે.

પૂજ્યવર ઘણીવાર કહ્યા કરતા હતા કે અંદરથી પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં દેવત્વ ભરેલું પડ્યું છે, જરૂરિયાત માત્ર તેને બહાર લાવવાની છે. મનુષ્યનું સ્વાભાવિક ચિંતન ઉત્કૃષ્ટતા તરફનું હોય છે અને તે ભટકેલો દેવતા છે. તે ભાગતો પશુ નથી. તેને સંયમી અને ઉચ્ચ જીવન જીવવાની પ્રેરણા પણ આપી શકાય છે. સને ૧૯૪૦ થી પ્રકાશિત થઈ રહેલ પોતાની અખંડ જ્યોતિ પત્રિકા દ્વારા તેઓએ સતત માર્ગદર્શન આપવાનું શરૂ કર્યું હતું. તેમાં ભગવત્ પ્રેરણા, બ્રહ્માંડની સુવ્યવસ્થાની સાથે તાલમેળ બેસાડીને ચાલવા માટે દરરોજના જીવનમાં કઈ શિસ્તનો સમાવેશ કરવો જરૂરી છે તે બતાવે છે. તે શિસ્ત પ્રારંભિક સાધકો માટે ન્યૂનતમ હોય અને દરરોજમાં જીવનનું એક અંગ માનવું તેમ સમજાવતા.

વ્યક્તિનો આહાર યોગ્ય હોય જેથી તેની વિચાર કરવાની પ્રક્રિયા સુવ્યવસ્થિત બને અને તે જ જીવનયોગ હતો. જેને પૂજ્યવરે દરેક વ્યક્તિને બતાવ્યો. તંત્ર, કુંડલિની ષટ્યકવેદનની બાબતમાં જાત જાતની જિજ્ઞાસાઓ લઈને આવનાર વ્યક્તિઓને તેઓ આમ જ કહેતા હતા કે, “પહેલા તમે આહાર યોગ્ય કરો અને વિચારવાની પદ્ધતિ બદલો, પછી તમને જોવા મળશે કે કુંડલિની જાગરણ પ્રક્રિયાનો શુભારંભ થઈ ગયો.” તેઓ અધ્યાત્મને જીંદગીનું શીર્ષાસન કહેતા હતા અને બતાવતા હતા કે જ્યારે અધ્યાત્મ કોઈના જીવનમાં પૂર્ણ રૂપે ઉતરી જાય છે ત્યારે તે તેના વ્યક્તિત્વનો સમૂળગો પરિષ્કાર કરીને તેને બદલી નાંખે છે. યોગના નામ પર ઉજળકૂદ કરવાવાળા, જાત જાતની નાટકબાજી અને કારીગરી બતાવનારા તથા હઠયોગની શરૂઆતની ક્રિયાઓને જ સર્વસ્વ માનવાવાળાની મજાક ઉડાવતા તેઓ કહેતા હતા કે તેઓ યોગનો ભાવાર્થ સ્વયં સમજ્યા નથી અને બીજાઓને અન્ય

ભ્રમયુક્ત જંજાળમાં ફસાવતા રહે છે.

ગાયત્રીના ચોવીસ અક્ષરોના તત્ત્વજ્ઞાનને તેમણે સમગ્ર જીવનના ઉત્કર્ષનું મૂળ માન્યું અને તેની વિશદ્ વ્યાખ્યા દ્વારા તેમણે બતાવ્યું કે ગાયત્રી સાધના માત્ર જીભ દ્વારા મંત્રોચ્ચાર કરવાથી નહીં, પરંતુ તેની મહાનતાના આદર્શોને જીવનયાત્રાનું એક અંગ બનાવવાથી સિદ્ધ થાય છે. એના માટે જ્યાં વ્યક્તિનું ચિંતન યોગ્ય કરવા માટે આહાર યોગ્ય હોવો જરૂરી છે ત્યાં શ્રેષ્ઠ વિચારોને આમંત્રિત કરવાની કળા પણ વ્યક્તિએ શીખવી પડશે અને ત્યારે ધ્યાન સફળ થશે. જીવન જીવવાની કળાના નામે તેમણે યોગ સાધનાને જન્મ આપ્યો. તે સાધના સ્વયં વિલક્ષણ પરંતુ સરળ છે. તેમણે કહ્યું કે દરરોજ પોતાના આહારનું ધ્યાન રાખો કે તમે શું ખાઈ રહ્યા છો પરંતુ કોઈ કડક તપ કરવાની કોઈને પણ જરૂર નથી. આપણે શાકાહારી બનીએ, સાત્ત્વિક આહાર લઈએ અને જેવું અન્ન તેવું મનના તથ્યને ધ્યાનમાં રાખીએ, કારણ કે જેવું આપણે ખાઈએ છીએ તેવું જ આપણું ચિંતન બને છે. આંબલખેડાથી આગ્રા, મથુરાથી હિમાલય ઉત્તરકાશી, સપ્તસરોવર અને પછી હરિદ્વાર શાંતિકુંજમાં તેમના પ્રયોગો સતત ચાલતા રહ્યા. જનજન માટે તેમણે ‘આસ્વાદ વ્રત’ નો ફેલાવો કર્યો જેને ‘અણુવ્રત’નું નામ આપ્યું. નાની સરખી શુભ શરૂઆત કરીને કેવી રીતે વ્યક્તિ સિદ્ધિના ઉચ્ચ શિખર પર પહોંચી શકે છે તે તેઓએ સપ્તાહમાં એક દિવસ આસ્વાદ વ્રત જનજનને કરાવીને શીખવ્યું. મીઠું-સાકર અને નસાલા વગેરેને વ્યક્તિ માત્ર એક જ દિવસ છોડી દે તો તેનાથી તેની સ્વાદેન્દ્રિઓની કડક પરીક્ષા થાય છે. જીભ જો સ્વાદ વિના કેટલાક કલાક રહેવાનું શીખી લે તો બે સંયમ, રસનો અને જનનેન્દ્રિઓનો સાધવાની પ્રક્રિયા ગતિશીલ બની જાય છે. આ બાબતને અનેક વ્યક્તિઓએ પોતાના જીવનમાં પરીક્ષા કરીને સફળ થતી જોઈ છે.

ગાયત્રી તપોભૂમિ મથુરામાં પણ તેમણે કલ્પ સાધના-શાક કલ્પ, દુગ્ધ કલ્પ, ફળ કલ્પના પ્રયોગ કર્યા, કેટલાયને કરાવ્યા. શાંતિકુંજમાં કૃષ્ણચંદ્રાચાર્ય પ્રક્રિયામાં અમૃતાશનના રૂપમાં ઉકાળેલા નામ માત્રના મસાલાવાળો આહાર, હવિષ્યાન્નનો પ્રયોગ તથા પૂર્ણિમાથી અમાસ સુધી અને ફરી પૂર્ણિમા સુધી ક્રમશઃ આહાર વધારવો અને ઘટાડવાનો પ્રયોગ કરી અન્નમય કોષની સાધના અને તેના દ્વારા પ્રાણમય કોષની પરિષ્કારની પ્રક્રિયામાં આગળ વધવાનો સરલતમ પ્રયોગ બધાને શીખવાડ્યો. યુગને અનુરૂપ જે વ્યક્તિઓના શરીર અને મન આજે ઢળી ગયા છે, તેમાં સરલતમ પદ્ધતિ હોઈ શકે છે, તેનાથી લઈને કઠિનતમ પદ્ધતિનો સતત વિકાસ પૂજ્યવરની સાધના પ્રક્રિયામાં મેળવી શકાય છે. વ્રતોને પણ તેમણે એટલું જ મહત્ત્વ આપ્યું પણ તે સ્વરૂપે નહીં જેટલું આજે પ્રચલિત છે. આજ તો ફળાહારના નામ પર માપ વગરનું ખાઈને માનવી પેટમાં વધુને વધુ ઠાંસીને ખાય છે, જ્યારે વ્રતનો ખાસ અર્થ છે શરીરને થોડો આરામ મળે અને સૂક્ષ્મ અર્થ છે મનને અંકુશમાં રાખીને શ્રેષ્ઠ ચિંતનનો સતત અભ્યાસ કરવાની પ્રક્રિયા શીખવી. નવરાત્રિ સાધનાની સાથે આહાર સંયમનો સરળ અને સુગમ પ્રયોગ પૂજ્ય ગુરુવરે બે રીતે બતાવ્યો છે, એક ખાવાનો કે પીવાનો પ્રયોગ જેમાં પ્રવાહી દ્રવ્યો હોય. નવરાત્રિની અનુષ્ઠાન સાધના તો સૈંકડો વ્યક્તિઓ કરે છે તો કેટલાય સાચી રીતે મન લગાવે છે. પૂજ્યવરે સમયાંતરે બતાવ્યું છે કે જો તેઓ જળ પરનો ઉપવાસ જવા કે નિર્જળા જેવા સખત તથા અતિ ફળાહારના ઉપવાસ વચ્ચેનો એક સામાન્ય પ્રકારનો પ્રયોગ ચાલુ કરે તો તેમની સાધના ઘણી સફળ થઈ શકે છે.

પંચકોશી અને કુંડલિની જાગરણ સાધના, પ્રાણ પ્રત્યાવર્તન સાધના, આધ્યાત્મિક ભાવકલ્પ સાધના વગેરેના સ્વરૂપે શાંતિકુંજમાં સમયાંતરે સત્ર ચાલતા રહે છે, પરંતુ પૂજ્યવરે મુખ્ય ધ્યાન જનજન માટે

સાધના સૂત્રોને સુગમ બનાવવા પર વિશેષ રૂપે આપ્યું અને જીવન સાધના સત્રો આ પ્રયોજન માટે આયોજીત પણ થતા રહ્યા. એને ત્યાર પછી સંજીવની સાધના નામ આપ્યું જેમાં જીવન જીવવાની કલાના શિક્ષણના બધા સૂત્રો વણી લીધા. આ આપોઆપ એક વિલક્ષણ સંયોજીત પ્રક્રિયા બની ગઈ. દૈનિક જપ, જપની સાથે ધ્યાન તથા પ્રજ્ઞાયોગને નિયમિત હાથ ધરવો, સ્વાધ્યાય તેમજ ધ્યાનયોગ, લયયોગ-નાદયોગના રૂપમાં યોગત્રયીનો દિનચર્યામાં સમાવેશ આપોઆપ એક સાધના શૈલી બની ગઈ, જેને હવે લાખો વ્યક્તિ જીવનમાં ઉતારતા જોઈ શકાય છે.

પ્રાણાયામના માધ્યમ દ્વારા તેઓ પણ સીધાસાધ, સરળ, પ્રાણાકર્ષણ કે લોમવિલોમ સૂર્યવેધન અથવા નાડીશોધન દ્વારા કોઈ વ્યક્તિ કેવી રીતે પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરના પ્રાણમય તથા મનોમય કોષને પરિષ્કૃત અને જાગ્રત કરી શકે છે, આને પૂજ્યવરે સમજાવીને એ રીતે હૃદયંગમ કરાવી દીધું કે આજે આ પ્રક્રિયાને અપનાવીને અનેક વ્યક્તિ રોગમુક્ત ફક્ત નહીં, મનોવિકારોથી મુક્ત અને વધુમાં શાંત, શીતળ મનઃસ્થિતિયુક્ત જીવન જીવતા જોઈ શકાય છે. આમાં તેઓની પ્રાણશક્તિ અને જીવનશક્તિ તો વધી જ છે અને આકાશમંડળ પણ પરિષ્કૃત થયું છે. પાંચ મિનિટના આ સરળ પ્રયોગ કુંડલિની જાગરણની સામૂહિક પ્રક્રિયા માટે સુપાત્રોનું નિર્માણ શરૂ કરી દીધું છે અને સ્વયં આ એક મોટી વિલક્ષણ પ્રક્રિયા છે. આજે દેશ વિદેશોમાં અનેક વ્યક્તિ ઉગતા સૂર્યના ધ્યાન દ્વારા લોમ-વિલોમ સૂર્યવેધન પ્રાણાયમ કરીને પોતાની પ્રસુપ્ત ક્ષમતાને જગાડીને દિવસભર ઉલ્લાસયુક્ત જીવન જીવતા જોઈ શકાય છે.

ધ્યાનને પૂજ્યવરે ઘણું સરળ બનાવ્યું. તેમણે જે તે સમયે કહ્યું કે સામૂહિક મહાપુરસ્કરણ દ્વારા મન તો વિકસિત થશે જ, તેમજ પોતાનું પ્રાણચુંબક વધશે. વ્યક્તિગત ધ્યાન દ્વારા આવનાર યુગની એક નિરાબ્ધી ધ્યાન ચિકિત્સા પદ્ધતિ વિકસિત થશે. ધ્યાન

માટે બિંદુયોગ, દીપકની જ્યોત અથવા ઉગતા સૂર્યનું ત્રાટક ધ્યાન સૌથી સરળ પ્રયોગ હતો જેનાથી પ્રતિભા પ્રખરતા જ નહીં, અંતઃઉર્જાના જાગરણના રૂપે વિશિષ્ટ સિદ્ધિ બધાને મળી રહી હતી. ધ્યાન દરમિયાન વિશિષ્ટ વિચારોને આમંત્રિત કરવા, હકારાત્મક ચિંતન દ્વારા વ્યક્તિત્વને વિચારોનું સ્નાન કરાવવું તથા પોતાની અણઘડતાને સુઘડતામાં બદલવાની આ પ્રક્રિયા હવે સમગ્ર વિશ્વમાં લોકપ્રિય બની ગઈ છે. રંગોનું ધ્યાન, રાગોનું શ્રવણ દ્વારા ધ્યાન, દેશ્યમૂર્તિ પર સાકાર ઉપાસનાનું ધ્યાન, આ પ્રક્રિયાઓ એવી છે જેને સામાન્ય માનવી વિશિષ્ટ માર્ગદર્શન વિના કરી શકતો નથી. આજે સમગ્ર વિશ્વમાં બધા લોકો આ સાધનાઓ કરે છે અને લાભ મેળવે છે.

ઉપાસના પરમ સત્તાની, સાધના સ્વયં પોતાની, તથા આરાધના વિરાટ વિશ્વ-બ્રહ્માંડની, આ સમાજની આ એક નિરાળી વિદ્યા સાધના પ્રક્રિયા પૂજ્યવર દ્વારા નિર્ધારિત થયેલી છે. ઉપાસનામાં આત્મસત્તાને પરમતત્ત્વ સાથે એકાકાર કરવાની ભાવના,

કપાયકલ્મષોનું પરિશોધન, સાધનામાં વિચાર, અર્થ, સમય અને ઈન્દ્રિય સંયમ અને તેના માટે સતત સ્વાધ્યાય, તથા આરાધનામાં સમગ્ર સમાજનું પોતાને એક અંગ માનીને સમાજસેવાના નિમિત્તે સમય અને અંશદાન નિયમિત રૂપથી કરતા રહેવાની વ્યવસ્થા જે તેમણે બનાવી, તે પ્રજ્ઞાપરિજનો માટે યોગત્રયી બનાવી. આ ત્રિવેણી જેમાં કરોડો વ્યક્તિઓ સ્નાન કરીને પોતાની જાતને મહાકાળની ધારા સાથે જોડી ચૂક્યા છે. આજે આપણી સુગમ યોગ સાધનામાં પ્રવેશ કરનાર માનવ માત્રની કુંડલિનીના જાગરણનું એક દ્વાર જ ખોલતું નથી, પરંતુ જનજનની આત્મિક પ્રગતિનો પથ નિર્ધારિત કરે છે. આ તે વિશેષતા છે, જેનાથી ગાયત્રી પરિવાર પોતાના અધિષ્ઠાતાના માર્ગદર્શનમાં સાધના પ્રણાલીને જનજન સુધી પહોંચાડી શક્યો છે. દીપયજ્ઞો, સંસ્કારો દ્વારા હવે દરેક વ્યક્તિ અધ્યાત્મને આનંદમય મહોત્સવ બનાવીને પોતાના જીવનમાં પ્રકટ થતો જોઈ શકે છે. યુગસાધનાનો કાયાકલ્પ કરીને પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે મુક્તિનો માર્ગ નિર્ધારિત કરનાર તે યુગઋષિને, મહાકાળની સંતાને અને કવાર પ્રણામ છે.

એક રાજાએ બકરીપાળી અને પ્રજાજનોની પરીક્ષા લેવાનો નિર્ણય કર્યો કે જે તેને સંતુષ્ટ કરી દેશે તેને હજાર સોનામહોરો ઈનામમાં મળશે. પરીક્ષાનો સમય ગાળો પંદર દિવસનો રાખ્યો અને બકરીને ઘેર લઈ જવાની છૂટ આપી.

જે લઈ જતા, તેને પેટ ભરીને ખવડાવતા અને પંદર દિવસ તેનું પેટ સારી રીતે ભરી દેતા. આમ છતાંય જ્યારે તે દરબારમાં પહોંચતી, તો પોતાની ટેવ મુજબ, રાખવામાં આવેલ લીલા ચારામાં મોં નાખતી. પ્રયત્ન નિષ્ફળ બની જતો. આ પ્રકારે કેટલાયે પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ તે બધા નિરાશ થઈને પાછા વળ્યા.

એક બુદ્ધિમાન તે બકરીને લઈ ગયો. તે પાછળ તો ભેટ ભરીને આપતો. જ્યારે સામે આવતો તો લાકડીથી બકરીની ખબર લેતો. તે તેને જોતાવેત ખાવાનું ભૂલી જતી અને મોઢું ફેરવી લેતી. આ નવો મહાવરો જ્યારે પાકો થઈ ગયો ત્યારે તે બકરીને લઈને દરબારમાં પહોંચ્યો. લાકડી હાથમાં રાખી, તેની સામે લીલો ચારો મૂક્યો તો લાકડી ઊંચી ઉપાડતાં વેત તેણે મોઢું ફેરવી લીધું અને સમજી લીધું કે તે સંતૃપ્ત થઈ ગઈ. ઈનામ તેને મળી ગયું.

રહસ્યને ખુલ્લું કરતી વેળાએ રાજપુરોહિતે બતાવ્યું કે તૃષ્ણાઓ બકરી સમાન છે. તે કદી સંતોષાતી નથી. તેને વ્રત, સંકલ્પ અને વિરોધની લાકડી દ્વારા કાબૂમાં લાવી શકાય છે.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

ચાર ચરણ-સાધના, સ્વાધ્યાય, સંયમ, સેવા

મિત્રો, વાચકો, આમ તો પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવનો સંદેશ લેખિત કે મૌખિક સ્વરૂપે પ્રકટ થઈને વિશ્વભરમાં ફેલાતો રહે છે. છતાંય તેમની અમૃતવાણીના પ્રવચનોના જે અંશ અમારી પાસે પ્રાપ્ય છે, તેમને તમો વાંચશો તો તેના શબ્દો સાથે ગુંથાયેલ ભાવ તરંગો તમારા અંતઃહૃદયને પ્રેરિત કરશે અને આપની અનેક સળગતી સમસ્યાઓ ઉકેલાતી જશે. પૂજ્યવરનું સ્થૂળ શરીર આપણી વચ્ચે નથી પરંતુ તેમની કલમે લખાયેલ અમૃત સંજ્ઞવનીના રૂપમાં અખંડ જ્યોતિ, યુગનિર્માણ યોજના, યુગ શક્તિ ગાયત્રી, તેમજ ૩૨૦૦ પુસ્તકો તથા વાણીના રૂપમાં ઓડિયો-વીડિયો કેસેટ્સ અને અનેક વ્યક્તિઓ દ્વારા યથારૂપ લિપિબદ્ધ પ્રવચનો આજે પણ અનેક વ્યક્તિઓને માર્ગદર્શન આપી રહેલ છે. લખનાં અશ્વમેઘ યજ્ઞ સમિતિએ પૂજ્યવરના બે મહત્વના પ્રવચનોને એક વિશેષ સંદેશના રૂપમાં પ્રકાશિત કરીને પોતાની અનુયાજનું પ્રથમ સોપાન શરૂ કરી દીધું. આ ઘણી સારી શરૂઆત છે. જેઓ સાહિત્યિક જટિલતાઓથી ભરેલી લેખમાળાઓને શરૂઆતમાં સમજવામાં મુશ્કેલી અનુભવતા હોય તેમને માટે આ એક એવો જીવંત ખોરાક છે જે તેમને રોમેરોમમાં પ્રાણ ફેલાવીને તેઓને જીવન પથ પર ક્યાંથી ક્યાં પહોંચાડી દેશે. શરૂઆતના વાચકોએ તો અહીંથી શરૂઆત કરીને અધ્યાત્મ દર્શનના ઊંડાણોમાં દાખલ થવું જોઈએ.

આ અંકમાં અનેક અમૃતવાણીઓની હારમાળામાં રજૂ થાય છે. પૂજ્યવરનું એક એવું પ્રવચન જે તમોને આંગળી પકડીને ચાલતા શીખવશે, આત્માની પ્રગતિનો પથ બતાવશે. જૂન ૧૯૮૦માં શાંતિકુંજના પટાંગણમાં તારીખ ૧૩ના રોજ આપેલું આ ઉદ્ભોધન આપણા બધા માટે છે. વાંચો,

અમૃતવાણી.

ગાયત્રી મંત્ર મારી સાથોસાથ બોલો

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત.

સાથીઓ, યુગનિર્માણ પરિવારનું નિર્માણ એક પ્રયોગશાળાના રૂપમાં થયું છે. પ્રયોગશાળામાં રાસાયણિક પદાર્થ તૈયાર કરવામાં આવે છે અને તેના પરિણામોને સર્વ સામાન્યની સામે રજૂ કરવામાં આવે છે. યુગ નિર્માણ પરિવારનું નિર્માણ એક પાઠશાળાના સ્વરૂપે થયું છે, જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવામાં આવે છે અને ભણીગણીને તેઓ સમાજની મહત્વની જવાબદારીઓ ઉઠાવે છે. ગાયત્રી પરિવારનું નિર્માણ એક વ્યાયામશાળાના સ્વરૂપે કરવામાં આવ્યું છે જ્યાં લોકો વ્યાયામ કરે છે અને પહેલવાન બનીને કુશ્તીઓનું દંગલ કરે છે. યુગ નિર્માણ પરિવારનું સર્જન નર્સરીની રીતે કરવામાં આવ્યું છે જેમાં નાના નાના ફળદાયી છોડ તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ તૈયાર થયેલા છોડ બીજા બગીચાઓમાં મોકલી આપવામાં આવે છે, જ્યાં મોટા મોટા ઉદ્યાન-બગીચા બનીને તૈયાર થાય છે. યુગ નિર્માણ પરિવારનું નિર્માણ એક ખેતીવાડીના ફાર્મના સ્વરૂપે થયું છે. ખેતીવાડીના ફાર્મમાં શેરડીના, સોયાબીનના અને અન્ય અનેકના નાના નાના પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. આ બધા પ્રયોગોના જે તારણો નીકળે છે તે સર્વે લોકોને જણાવવામાં આવે છે અને તેના આધારે તેઓ પોતપોતાની ખેતીના કાર્યની શરૂઆત કરે છે. વ્યક્તિત્વની નિર્માણની એક પ્રયોગશાળાના રૂપમાં, પાઠશાળાના રૂપમાં, વ્યાયામશાળાના રૂપમાં, નર્સરી અને કૃષિફાર્મના રૂપમાં, યુગનિર્માણ પરિવારનું સર્જન થયું છે. અમે ઈચ્છીએ છીએ વ્યક્તિ બદલાઈ જાય અને આગળ

વધે કારણ કે આપણે સમાજને આગળ લઈ જવા માંગીએ છીએ, સમુન્નત બનાવવા ઈચ્છીએ છીએ.

છેવટે સમાજ શું છે ? સમાજ વ્યક્તિઓનો સમૂહ માત્ર છે. વ્યક્તિઓ જેવી હશે તેવો જ સમાજ બનશે. સમાજ કોઈ ભિન્ન વસ્તુ નથી. પરંતુ વ્યક્તિઓના સમૂહનું નામ છે. આથી વ્યક્તિઓને શ્રેષ્ઠ બનાવવાનો મતલબ છે સમયને સારો બનાવવો અને સમયને સારો બનાવવાનો મતલબ છે યુગના પ્રવાહને બદલી દેવો. “યુગના પ્રવાહને બદલી દેવો” અર્થાત્ સમાજને બદલી દેવો. સમાજને બદલી દેવો અર્થાત્ વ્યક્તિઓને બદલી દેવી, આ જ અમારો ઉદ્દેશ્ય છે. આવી ક્રિયા પદ્ધતિ માટે અને આવા પરિવર્તનને માટે અમે જોડાયેલા છીએ અને યુગ પરિવર્તનનો જે નારો લગાવીએ છીએ તેનો મતલબ એ જ છે કે અમે યુગ બદલીશું, સમાજ બદલીશું અને વ્યક્તિને બદલીશું, બદલાવવા માટે અમે વ્યાપક ક્ષેત્રમાં પ્રયોગ કરી શકતા નથી. આથી અમે નાના ક્ષેત્રમાં પ્રયોગ કરીએ છીએ. જેથી તેની દેખાદેખાનું અનુકરણ કરીને અન્યત્ર પણ એ પરંપરાઓ ચાલે અને અન્યત્ર પણ એ રીતે ક્રિયા પદ્ધતિઓ ચાલુ કરી શકાય. બહારની પરિસ્થિતિઓ મનની સ્થિતિ પર નિર્ભર છે. જેવું આપણું મન હોય છે, પરિસ્થિતિઓ તેને અનુરૂપ બનવા લાગે છે. આપણે ઈચ્છાઓ કરીએ છીએ, ઈચ્છાઓથી આપણું મસ્તિષ્ક કામ કરે છે. મસ્તિષ્કની ગણતરી મુજબ શરીર કામ મરે છે. શરીર અને મસ્તિષ્ક બંને આપણા અંતરાત્માની પ્રેરણા મુજબ કામ કરે છે. આથી જરૂરિયાત એ વાતની જણાઈ કે આપણી આંતરિક આસ્થાઓને, આંતરિક માન્યતાઓને અને નિષ્ઠાઓને બદલવામાં આવે તો જીવનનો સમગ્ર ઢાંચો જ બદલાઈ જશે.

માનવીની સામે અનેક પ્રશ્નો છે અને તે અસંખ્ય પ્રશ્નોનો ઉકેલ ફક્ત એ વાત પર આધારિત છે કે આપણી આંતરિક સ્થિતિ યોગ્ય બનાવવામાં આવે. આપણો દૈષ્ટિકોણ અયોગ્ય હોય છે તો આપણી ક્રિયા પદ્ધતિઓ અયોગ્ય હોય છે. અયોગ્ય

ક્રિયા પદ્ધતિઓના પરિણામ સ્વરૂપે જે પ્રતિક્રિયાઓ બને છે અને જે પરિણામો સામે આવે છે તે ભયંકર દુઃખદાયી હોય છે, કષ્ટદાયક હોય છે, કષ્ટદાયક પરિસ્થિતિઓનું નિવારણ કરવા માટે માનવીનું ચિંતન અને દૈષ્ટિકોણ બદલવામાં આવે, પરિષ્કૃત કરવામાં આવે. આ જ છે અમારો પ્રયત્ન જેના માટે અમે અમારી સમગ્ર શક્તિની સાથે જોડાયા છીએ.

માનવીના આંતરિક ઉત્થાન, આંતરિક ઉત્કર્ષ, આત્માના વિકાસ માટે શું કરવું જોઈએ અને કેવી રીતે કરવું જોઈએ ? એનું નિરાકરણ કરવા માટે આપણે ચાર વાતો વિચારવી પડે છે. આ ચાર વસ્તુઓ પર આપણા આત્માની ઉન્નતિનો આધાર છે. આ ચાર આધાર છે, સાધના, સ્વાધ્યાય, સંયમ અને સેવા. આ ચારે એવા છે જેમાંથી એકને પણ આત્માની પ્રગતિ માટે છોડી શકાય નહીં. એમાંથી એક પણ એવો નથી કે જેના સિવાય આપણા જીવનનો ઉદ્ધાર થઈ શકે. ચારે આધાર એકબીજા સાથે અવિભિન્ન રૂપે જોડાયેલા છે, જેવી રીતે અનેક પ્રકારની ચોકડકીઓ એકબીજા સાથે જોડાયેલ હોય છે. એક પૌષ્ટિક બીજ, બીજી જમીન, ત્રીજું ખાતર અને ચોથું પાણી, આ ચારે વસ્તુઓ ન મળે તો ખેતી ન થઈ શકે. વ્યાપાર માટે એકલી મૂડીથી કામ ચાલતું નથી. એના માટે મૂડી-એક, અનુભવ-બે, વસ્તુઓની માંગ-ત્રણ, ગ્રાહક-ચાર, આ ચારેને તમો શોધી કાઢો તો વ્યાપાર ચાલશે અને તેમાં સફળતા મળશે. મકાન બનાવવું હોય તો તેના માટે ઈંટ, ચૂનો, લોખંડ, લાકડું એમ ચાર વસ્તુઓની જરૂરિયાત છે. ચારેમાંથી એક પણ વસ્તુ જો ઓછી હશે તો આપણું મકાન બનશે નહીં. સફળતા મેળવવા માટે માનવીની કુશળતા જરૂરી છે, સાધન જરૂરી છે, સહયોગ જરૂરી છે અને તક પણ જરૂરી છે. આ ચારે વસ્તુઓમાંથી એક પણ ઓછી હશે તો સમજદાર આદમી સફળતા મેળવી શકશે નહીં, સફળતા અટકી જશે. જીવનનિર્વાહ માટે ભોજન, વિશ્રામ, મળ વિસર્જન, અને પરિશ્રમ આ ચારેની જરૂરિયાત હોય

છે. આ ચારે ક્રિયાઓ કરીએ તો આપણે જીવતા રહીશું. જો એમાંથી એક પણ ક્રિયા ઓછી કરીએ તો આદમીનું જીવતા રહેવું મુશ્કેલી થઈ પડશે. બસ એ પ્રમાણે આત્મિક જીવનનો વિકાસ કરવા માટે આત્મોત્કર્ષ માટે ચારેનું હોવું જરૂરી છે, નહીંતર વ્યક્તિ નિર્માણનો ઉદ્દેશ્ય પૂરો થઈ શકશે નહીં.

હવે અમે ચારે વસ્તુઓ પર પ્રકાશ ફેંકીશું. પહેલી છે ઉપાસના વત્તા સાધના, ઉપાસના અને સાધના એ બંનેને જોડીને એક પૂર્ણ વસ્તુ બને છે. ઉપાસનાનો અર્થ છે ભગવાન પર વિશ્વાસ, ભગવાનની સમીપતા. ઉપાસના એટલે ભગવાનની નજીક બેસવું. એનો મતલબ એ થયો કે તેમની વિશેષતાઓ આપણે આપણા જીવનમાં ધારણ કરીએ, જેમ અગ્નિની પાસે બેસવાથી અગ્નિની ગરમીથી આપણા કપડાં ગરમ થઈ જાય છે, હાથ ગરમ થઈ જાય છે અને શરીર ગરમ થઈ જાય છે. પાસે બેસવાનો આ લાભ થવો જોઈએ. બરફની પાસે બેસીએ છીએ, ઠંકમાં બેસીએ છીએ તો આપણા હાથ ઠંડા થઈ જાય છે, કપડાં ઠંડા થઈ જાય છે.

પાણીમાં બરફ નાંખવાથી પાણી ઠંડુ બને છે. ઠંડકની નજીક જવાથી આપણને ઠંડક મળવી જોઈએ. ગરમીની નજીકતાથી ગરમી મળવી જોઈએ. સુગંધિત વસ્તુઓથી સુગંધ મળવી જોઈએ. ચંદનની નજીક ઉગનારા છોડવા સુગંધિત થઈ જાય છે, આ નજીકતાનું કારણ છે. આ નજીકતા વાસ્તવિક છે. ઉપાસનાનો અર્થ એ છે કે આપણે ભગવાનનું ભજન કરીએ, નામ લઈએ, જપ કરીએ, ધ્યાન કરીએ. પરંતુ સાથોસાથ આપણે એ વાતનો પણ પ્રયત્ન કરીએ કે આપણે ભગવાનની નજીક આવતા જઈએ. ભગવાન આપણામાં સમાઈ જાય અને આપણે ભગવાનમાં સમાઈ જઈએ અર્થાત્ બંને એક થઈ જઈએ. એક થવાનો મતલબ છે કે બંનેની ઈચ્છાઓ, બંનેની ગતિવિધિઓ, બંનેની ક્રિયા પદ્ધતિ બંનેનો દૃષ્ટિકોણ એક જેવો રહે. આપણે ઈશ્વર જેવા બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ઈશ્વર જેવા બનીને

નહીં કે ઈશ્વર પર સત્તા ચલાવીએ અને હુકમ આપીએ કે આપે આવું કરવું જોઈએ. આપે કોઈ પણ સ્થિતિમાં અમારી માંગણીઓ પૂરી કરવી જોઈએ. ઉપાસનાનો હેતુ આપણી મનોભૂમિને એવી બનાવીએ કે આપણે ભગવાનની આજ્ઞાનું અનુસરણ કરીએ. એમના સંકેતોના ઈશારે આપણી વિચારણા અને ક્રિયા પદ્ધતિઓને ઢાળીએ. ઉપાસના અને ભજન એટલા માટે કરવામાં આવે છે.

સાધનાનો અર્થ છે કે આપણા ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવને સાધી લેવા. વાસ્તવમાં માનવી ચોર્યાશી લાખ યોનીઓમાં ભટકતા રહીને સમગ્ર પ્રાણી જગતના કુસંસ્કાર પોતાની સાથે જમા લઈને આવ્યો છે, જે માનવજીવનના માટે જરૂરી નથી, પરંતુ નુકસાનકારક છે. તે સ્વભાવના અંગ બની ગયા છે અને આપણે માનવી હોવા છતાંય પશુ સંસ્કારોથી પ્રેરિત રહીએ છીએ અને પશુ પ્રવૃત્તિઓને મોટા પાયે આપણા જીવનમાં આચરતા રહીએ છીએ. આ અણધડપણાને સુધારી લેવું, સુધડપણાને આપણી અંદર વિકસાવી દેવું, પાછળની યોનીઓને લીધે આપણી અંદર જે કુસંસ્કારો જમા થયેલા છે તેને હટાવી દેવા અને આપણો સ્વભાવ માનવીય યોગ્યતાના જેવો બનાવી લેવો સાધના છે. સાધના માટે આપણે તે જ ક્રિયા પદ્ધતિઓ અપનાવવી પડે છે, જેમ એક કુસંસ્કારી ઘોડા કે બળદને સુધારવા માટે તેના માલિકે અપનાવવી પડે છે. તેમ કરવાથી ઘોડાને ગાડી સાથે અને બળદને હળ સાથે જોડી શકાય છે. કુસંસ્કારોને દૂર કરવા માટે લગભગ એવા જ પ્રકારના પ્રયત્નો કરવા પડે છે, જેમ સરકસના પશુઓને પાળવા માટે કરીએ છીએ અને પશુઓને એવા બનાવીએ છીએ કે તેઓ સરકસમાં ખેલ બતાવે. એવી જ રીતના પ્રયત્નો આપણે આપણા ગુણ, કર્મ, સ્વભાવના વિકાસના પરિષ્કાર માટે કરવા પડે છે. કાચી ધાતુઓને જે રીતે અગ્નિમાં તપાવીને શુદ્ધ પરિષ્કૃત બનાવવામાં આવે છે, તેમાંથી ઘરેણા-અલંકાર બનાવવામાં આવે છે, તે જ રીતે

આપણા કાચા જીવન-કુસંસ્કૃત જીવનને ઢાળીને એવું સભ્ય અને સુસંસ્કૃત બનાવવામાં આવે કે આપણે ઢાળેલી ઘાતુના આભૂષણની જેમ અથવા હથિયાર-ઓજારના જેવા દેખાઈએ. જંગલી ઝાડીઓને કાપીને માળી સારા-સુંદર વૃક્ષ અને બાગબગીચા બનાવી દે છે. આપણે પણ આપણા ઝાડીઝાંખરા જેવા જીવનને પરિષ્કૃત કરીને, કાપકૂપ કરીને સમુન્નત બનાવવું જોઈએ કે જેને સભ્ય અને સુસંસ્કૃત જીવન કહી શકાય છે.

એટલા માટે આપણે હંમેશા આત્મ નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. આપણી ભૂલો પર ધ્યાન આપવું જોઈએ અને તેને સુધારવા માટે કમર કસવી જોઈએ. તેમ કરીને પોતાનું નિર્માણ કરીને આગળ વધવું જોઈએ અને જે ખામીઓ આપણા સ્વભાવની અંદર છે તેને દૂર કરવા લાગી જવું જોઈએ. આત્મ વિકાસ તેનો એક ભાગ છે. આપણે આપણી સંકુચિતતામાં પુરાઈ રહેવું જોઈએ નહીં. આપણા અહમને અને આપણી સ્વાર્થપરાયણતાને, આપણા હિતોને વ્યાપક દૃષ્ટિએ વહેંચી દેવી જોઈએ. બીજાના દુઃખને આપણા દુઃખ સમજીએ, બીજાના સુખોમાં આપણે સુખી રહીએ. આ રીતની વૃત્તિઓનો આપણે વિકાસ કરી શકીએ તો કહી શકાશે કે આપણે જીવન સાધના કરવા માટે જેટલો પ્રયત્ન કર્યો તેટલી સફળતા મેળવી. સાધનાથી સિદ્ધિની વાત પ્રખ્યાત છે. જીવનની સાધનાની સિદ્ધિમાં પણ કોઈ રીતની શંકાની શક્યતા નથી. અન્ય કોઈ વાતમાં તો શંકાની શક્યતા છે, દેવીદેવતાઓની ઉપાસના કરવાથી આપણને ફળ મળે કે ના મળે તે કહી ન શકાય, પરંતુ જીવનની સાધના કરવાનું પરિણામ ચોક્કસ રૂપે ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક બંને જીવનોમાં લાભના રૂપે જોઈ શકાય છે. આ સાધનાની બાબતની વાત થઈ.

બીજો છે સ્વાધ્યાય. મનના મેલને ધોવા માટે સ્વાધ્યાય અતિ આવશ્યક છે. આપણા મસ્તિષ્કમાં તે દૃષ્ટિકોણ અને વિચારો જમા રહે છે જેને ઘણા

દિવસો સુધી કુટુંબ અને પોતાના મિત્રોની સમીપતાને આધારે આપણે શીખ્યા હોય અને જાણ્યા હોય છે. હવે આપણે આપણી અંદર શ્રેષ્ઠ વિચારો ધારણ કરવા માટે શ્રેષ્ઠ પુરુષોનો સત્સંગ કરવો જોઈએ. ચારે બાજુના જેવા વાતાવરણમાં આપણે ઘેરાયેલા રહીએ છીએ તે આપણને નીચેની તરફ ગબડાવે છે. પાણીનો સ્વભાવ નીચેની તરફ જવાનો છે. આપણો સ્વાભાવિક સ્વભાવ જ એવો છે જે હલકા પ્રકારના કામોની તરફ અને નકામા ઉદ્દેશ્યો માટે સહેલાઈથી નમી પડે છે. ચારે તરફનું વાતાવરણ જેમાં આપણા કુટુંબીઓ જોડાયેલા છે, મિત્રો પણ સંકળાયેલા છે, ઘરવાળા પણ સમાયેલા છે તેઓ હંમેશા એ વાત પર દબાણ આપે છે કે આપણે કોઈ પણ પ્રકારે, કોઈ પણ કિંમત પર ભૌતિક સફળતાઓ મેળવવી જોઈએ. તે માટે ભલે નીતિપૂર્વક વર્તવું પડે અથવા અનીતિનો આશરો લેવો પડે. દરેક જગ્યાએથી આ જ શિક્ષણ આપણને મળે છે. સમગ્ર વાતાવરણમાં આ પ્રકારની હવા ફેલાયેલી છે અને એ ગંદકી આપણને પણ અસર કરે છે. આપણી પડતી માટેનું પૂરતું વાતાવરણ પ્રવર્તેલું છે.

એનો સામનો કરવા શું કરવું જોઈએ ? જો આપણે શ્રેષ્ઠતાના માર્ગ પર ચાલવું છે, આત્મોત્કર્ષ કરવો છે, તો આપણી પાસે એવી શક્તિ પણ હોવી જોઈએ જે પતનની તરફ ઘસડી જનારી તે સત્તાઓનો સામનો કરી શકે. એના માટેનો ઉપાય છે કે આપણે શ્રેષ્ઠ માનવીઓનો સંપર્ક અને સમીપતા જાળવીએ, તેમનો સત્સંગ કાયમ કરીએ. આવો સત્સંગ કેવી રીતે થઈ શકે છે ? આ સત્સંગ ફક્ત પુસ્તકોના માધ્યમ દ્વારા થઈ શકે છે, કારણ કે વિચારવાન વ્યક્તિ દરેક સમયે વાતચીત કરવા માટે મળી શકતા નથી. એમાંથી ઘણા તો એવા છે જેઓ સ્વર્ગવાસી થઈ ગયા છે અને જેઓ જીવિત છે તેઓ આપણાથી એટલા દૂર રહે છે કે આપણે તેમની સાથે વાતચીત કરવા ઈચ્છીએ તો તે પણ આપણા માટે ઘણું મુશ્કેલ છે. આપણે જઈ શકતા નથી અને તેમની

પાસે જઈએ તો પણ તેમના માટે મુશ્કેલ છે, કારણ કે પ્રત્યેક મહાપુરુષ સમયની કિંમત સમજે છે અને વ્યસ્ત રહે છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે સતત સત્સંગ કેવી રીતે કરી શકીએ ? કદી વર્ષ બે વર્ષ એક-કે અડધા કલાકનો સત્સંગ કરી લીધો, તો શું તેનાથી આપણો ઉદ્દેશ્ય પૂરો થઈ જશે ? આથી સારો ઉપાય એ જ છે કે આપણે આપણા જીવનમાં નિયમિત રૂપે જેવી રીતે આપણા કુટુંબીજનો અને મિત્રોની સાથે વાત કરીએ છીએ, શ્રેષ્ઠ મહાનુભાવોથી, યુગના મનીષીઓથી વાતચીત કરવા માટે સમય કાઢીએ. સમય કાઢવાની આ પ્રક્રિયાનું નામ છે સ્વાધ્યાય.

સ્વાધ્યાયને આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે સૌથી વધુ જરૂરી માનવામાં આવ્યો છે. સ્વાધ્યાય વિશે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં કહેવાયું છે, “ જે દિવસે વિચારવાન વ્યક્તિ સ્વાધ્યાય નથી કરતો તે દિવસે તેનું નામ ચાંડાલ જેવું થઈ જાય છે. સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વ ભજનથી કોઈ પ્રકારે ઓછું નથી. ભજનનો ઉદ્દેશ્ય પણ એ જ છે કે આપણા વિચારોનો પરિષ્કાર થાય અને આપણે શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિત્વની દિશામાં આગળ વધીએ. સ્વાધ્યાય આપણા માટે જરૂરી છે. સ્વાધ્યાય દ્વારા આપણે મહાપુરુષોને આપણા મિત્રો બનાવી શકીએ છીએ અને જ્યારે જરૂરિયાત પડે છે ત્યારે તેમની સાથે ખુલ્લા મને અને ખુલ્લા દિલથી વાતચીત કરી શકીએ છીએ. જેવી રીતે શરીરને સ્વચ્છ રાખવા સ્નાન કરવું જરૂરી છે, કપડાં ધોવા જરૂરી છે, તેવી રીતે સ્વાધ્યાય દ્વારા, શ્રેષ્ઠ વિચારો દ્વારા આપણા મન ઉપર જામનારો કુડો-કચરો અર્થાત્ મેલને ધોવો જરૂરી છે. સ્વાધ્યાય દ્વારા આપણને પ્રેરણા મળે છે, દિશા સૂઝે છે, માર્ગદર્શન મળે છે. શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિઓ આપણી નજદીક આવે છે અને આપણને આપણા માર્ગ પર ચાલવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે, માર્ગદર્શન આપે છે. આ બધી જ જરૂરિયાતો સ્વાધ્યાય દ્વારા પૂરી થાય છે. આથી સ્વાધ્યાયનું સાધના અને ભજન જેટલું જ મૂલ્ય અને મહત્ત્વ સમજવું જોઈએ.

ત્રીજી વાત જે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે જરૂરી

છે, તેનું નામ છે સંયમ. સંયમનો અર્થ છે - રોકટોક. જો આપણે રોકટોક કરીએ તો જે અમારી શક્તિઓનો મહાન બગાડ થતો રહે છે તેને બચાવી શકીએ છીએ. આપણે આપણી મોટાભાગની શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને બગાડમાં નાશ કરી દઈએ છીએ, કુમાર્ગ પર નાશ કરી દઈએ છીએ. જે શક્તિઓ આપણી પાસે હતી તેને રોકી જઈ શકાય અને ઉપયોગી માર્ગ પર લગાવવામાં આવે, તો નિશ્ચય તે શક્તિઓનો ચમત્કાર આપણને જોવા મળી શકત. પરંતુ બરબાદીથી આપણે કશું બચાવી ન શક્યા. ચાર પ્રકારનો સંયમ નિગ્રહના રૂપમાં બતાવવામાં આવ્યો છે - ઈન્દ્રિય નિગ્રહ, મન નિગ્રહ, સમય નિગ્રહ અને અર્થ નિગ્રહ. ઈન્દ્રિય નિગ્રહમાં જીભ અને કામેન્દ્રિયનો સંયમ મુખ્ય છે. આ ઈન્દ્રિયો આપણી કેટલીયે સમગ્ર શક્તિઓનો નાશ કરે છે અને સ્વાસ્થ્યને કેટલું ખરાબ રીતે ખોખલું કરે છે, એ બધા લોકો જાણે છે. ઈન્દ્રિય નિગ્રહનું મહત્ત્વ બતાવવાની જરૂરિયાત નથી. શારીરિક દૈષ્ટિએ જેને સમર્થ બનવાનું છે, નિરોગી અને દીર્ઘજીવી બનવાનું હોય તેને ઈન્દ્રિય નિગ્રહનું મહત્ત્વ સમજવા પોતાની જાતને સંયમની ટેવ પાડવી જોઈએ. બીજો સંયમ મનોનિગ્રહ છે. મનમાં કેટલીય જાતના વિચારો આવે છે, પરંતુ તે અસંગત, અસંયમિત, ખરાબ તેમજ મનોવિકારોથી ભરેલા હોય છે. એનાથી આપણું મસ્તિષ્ક વિકૃત થાય છે અને ખરાબ ટેવો પડે છે. મનની શક્તિઓને નિગ્રહીત કરીને કોઈ કાર્યમાં લગાડવામાં આવી હોત તો આપણે વૈજ્ઞાનિક બની ગયા હોત, સાહિત્યકાર બની ગયા હોય, જે કોઈ કાર્યમાં આપણે મન પરોવ્યું હોત, સફળતાની ટોચે પહોંચી જાત, પરંતુ અસ્તવ્યસ્ત મનને કારણે કોઈ સફળતા શક્ય ન થઈ શકી. મનોનિગ્રહ કરીને એકાગ્રતાની શક્તિ અને એક દિશામાં ચાલવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શક્યા હોત, તો આપણી સફળતાઓના દરવાજા ખુલી શકે છે.

ત્રીજો છે સમયનો નિગ્રહ. આપણે સમયને આળસ અને પ્રમાદમાં પડી રહીને બરબાદ કરતા રહીએ છીએ. કોઈ યોજનાપૂર્વકનું કામ કરતા નથી.

જે જ્યારે મનમાં આવ્યું તે કામ કરી લીધું, મનમાં ન આવ્યું તો કામ ન કર્યું. આ રીતે અસ્તવ્યસ્ત રીતમાં આપણું જીવન નષ્ટ થઈ જાય છે, જ્યારે સમયનો થોડોઘણો પણ ઉપયોગ કરત તો ન જાણે કેટલોય લાભ ઉઠાવી શકત. ચોથો નિગ્રહ અર્થ નિગ્રહ પણ એટલો જ મહત્વપૂર્ણ છે. પૈસાનો મોજમજામાં ન જાણે કેટકેટલા કામમાં, વ્યસનોમાં, અનાચારોમાં આપણે ખર્ચ કરીએ છીએ. જો તેનો ખોટા ખર્ચમાંથી બચાવ કરી શક્યા હોત અને તે ધનને આપણે કોઈ ઉપયોગી કામમાં લગાવ્યું હોત, તો ભૌતિક તેમજ આત્મિક ઉન્નતિની દિશામાં આપણે કંઈ આગળ વધી ગયા હોતો. અર્થ નિગ્રહ, ઈન્દ્રિય નિગ્રહ, મનોનિગ્રહ, સમયનિગ્રહ એ ચાર નિગ્રહોને આપણે કરીએ તો સંયમશીલ બની શકીએ છીએ. આપણે સંયમ સાચવવો જોઈએ. આસ્વાદ વ્રતનો, બ્રહ્મચર્યની ટેવ પાડવી જોઈએ. મૌનની ટેવ પાડવી જોઈએ. આવા અસંખ્ય સંયમ છે જેને અપનાવીને આપણે તપસ્વી બની શકીએ છીએ અને આપણી શક્તિનો ઘણો મોટો ભાગ બચાવીને સારા કામમાં લગાડી શકીએ છીએ.

ચોથું કાર્ય સેવાનું છે. માનવી સમાજનો ઋણી છે. કારણ કે તે સામાજિક પ્રાણી છે. ભગવાને તેને એટલા માટે જન્મ આપ્યો છે કે તે તેના આ વિશ્વભાગની સેવા કરે, તે જીવાત્માનો વિકાસ અને જીવનનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે સેવાથી મોટું તપ અને સેવાથી મોટું પુણ્ય અન્ય કશુંય નથી. આપણે સેવા કરવા માટે સમય કાઢવો જોઈએ. સમગ્ર સમય સ્વયં પોતાના માટે ન ખર્ચીએ, પરંતુ દેશ, ધર્મ, સમાજ અને સંસ્કૃતિની સેવા કરવા માટે થોડો સમય ખર્ચીએ, આપણો ધર્મ હોવો જોઈએ કે આપણે આપણી શક્તિઓનો એક અંશ દુઃખીઆરા માટે વાપરીએ. આપણા માટે, પતિતો માટે વાપરીએ. આપણા માટે સેવાનું મોટું કાર્ય કયું હોઈ શકે છે ? જ્ઞાનયજ્ઞથી મોટું કોઈ બીજું પુણ્ય હોઈ શકે નહીં. તેને બ્રહ્મદાન પણ કહેવાયું છે. આ સર્વોત્તમ ધર્મ છે કારણ કે જ્ઞાનયજ્ઞ દ્વારા આપણે માનવીઓને દિશા બતાવી શકીએ અને ઉન્નતિના માર્ગ પર આગળ લઈ

જઈ શકીએ. જ્ઞાન, વિચારણા, ભાવના આ જ છે શક્તિના અંશ. એટલા માટે બ્રાહ્મણ અને સાધુ હંમેશથી જ્ઞાનયજ્ઞને સર્વોત્તમ સેવા માનીને તેમાં જોડાયેલા રહે છે અને એવા પ્રયત્નો કરે છે કે આપણે જાતે સારા બનીએ અને આપણું સારાપણું બીજાઓ પર વિસ્તરે. એટલા માટે આપણે અંશદાન કરવું જોઈએ. સેવા માટે આપણે એક કલાકનો સમય અને દસ પૈસાનું નિત્ય અંશદાન કરવું. આ જ્ઞાનયજ્ઞ અર્થાત્ વિચારક્રાંતિ માટે આપવામાં આવેલ ન્યૂનતમ કાર્યક્રમ છે અને તેનો અમલ કરવામાં આપણે અડગા રહેવું જોઈએ. આપણામાંથી કોઈ વ્યક્તિ એવી નથી કે જે સેવા માટે એક કલાકનો સમય અને દસ પૈસા જેટલું ન્યૂનતમ દાન કરવાની શરત પૂરી ન કરી શકે. એનાથી વધુ આપણે કરીએ અને વધુ ઉત્સાહ દેખાડીએ.

આપણે ફક્ત ભૌતિક જીવન જ ન જીવીએ. આધ્યાત્મિક જીવન પણ જીવીએ. આપણી ક્ષમતાઓનો ઉપયોગ, આપણા સમયનો ઉપયોગ પેટના પાલન પૂરતો સીમિત ન રાખીએ, પરંતુ લોકમંગલ અને લોકહિત માટે પણ ખર્ચીએ. આ રીતના આપણે ચાર આધાર જીવનમાં અપનાવીને આત્મિક ઉન્નતિના માર્ગ પર ચાલી શકીએ છીએ. આપણો પરિષ્કાર અને પરિવર્તન કરી શકીએ છીએ. જો આપણે આપણો પરિષ્કાર અને પરિવર્તન કર્યું તો સમાજનું પરિવર્તન અને પરિષ્કાર સ્વાભાવિક અને સરળ બની જશે. યુગનું પરિવર્તન વ્યક્તિના પરિવર્તન અને સમાજના પરિવર્તનની સાથે સંકળાયેલ છે. આપણી નાની સરખી પ્રયોગશાળામાં આપણે તેનો પ્રયોગ કરીએ છીએ અને આપણી પ્રયોગશાળામાં જોડાયેલ રહેલાઓને અને આપણા પરિવારમાં સામેલ રહેલા દરેક વ્યક્તિને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તમારે આત્મિક ઉન્નતિના માટે હાલમાં બતાવેલ આ ચાર આધારોને મજબૂત રીતે ગ્રહણ કરવા જોઈએ. સાધના, સ્વાધ્યાય, સંયમ અને સેવા દૈનિક જીવનમાં ભલે ન્યૂનતમ માત્રામાં હોય, પરંતુ તેને અવશ્ય અને અનિવાર્ય રૂપથી જોડાયેલ રાખવા જોઈએ. ૐ શાંતિ: